

DR. FRANTIŠEK BOKES

**DEJINY SLOVÁKOV A SLOVENSKA
OD NAJSTARŠÍCH ČIAS AŽ PO PRÍTOMNOŠŤ**

ÚVODOM.

Dejepiscovi, ktorý chce podat celkový obraz dejinného vývinu Slovenska a Slovákov, stavajú sa do cesty uskutočnenia tohto predsavzatia značné prekážky. Doterajšie celkové spracovania slovenskej minulosti boli málo uspokojivé, pretože boli neúplné a neraz i tendenčné. Ani táto práca, rozsahom i obsahom presahujúca doterajšie spracovania, nemôže uspokojiť. Najprv preto, že autor prevzal na seba úlohu napísať túto prácu v čase, keď pomery pre takúto prácu boli najmenej vyhovujúce. Ciele, pre ktoré napísal túto prácu, boli viac popularizujúce, v snahe podat, nakoľko bolo možné, syntézu doterajších, teda i najnovších výsledkov vlastivedného výskumu. Autor nemohol sa pridržať ani striktne vyznačenej úlohy napísať len politické dejiny Slovákov. Podľahol i príkazu potreby dňa napísať ich až do dnešných dní, hoci dobre vedel, že to, čo sme prežívali v posledných rokoch, nie sú ešte dejiny, ale veľmi živo precitovanou súčasťou našej prítomnosti, o ktorej nezaujato súdiť ešte nemožno. Autor tejto knihy vyhýbal sa byť nezaujatým sudcom, ale ani nechcel a nemohol byť prorokom, predznačujúcim budúcnosť na základe doterajšieho vývinu. Nemal ani ťažnosť opísať slovenskú minulosť s hľadiska nejakej vyhranenej ideológie. Išlo mu najmä o to, aby dal slovenskému čitateľovi do rúk knihu, ktorá by mu, nakoľko možno vecne, opísala podstatné deje, ako ich podáva doterajší výskum, uložený v dielach našich i cudzích dejepiscov. Čiastočne použil aj vlastné výskumy. Čitateľ, zasvätený do slovenskej minulosti, bude azda pociťovať v knihe mnohé medzery, ktoré nech mu súčasne pripomínajú nedostatočnosť doterajšieho výskumu našej minulosti. I medzi opísaním dejinných období do XIX. stor. a podaním prehľadu slovenskej minulosti v XIX. a za pol piata desaťročí XX. stor. javí sa veľká neúmernosť v neprospech starších období. To nielen preto, že staršie obdobia sú menej spracované a prebádané, ale i preto, že ukázala sa potreba venovať zvýšenú pozornosť práve XIX. a XX. stor., pretože najvlastnejšie slovenské dejiny vyplňujú práve tento dejinný úsek. Syntetický obraz slovenskej minulosti bude totiž ešte dlho predmetom „našich zbožných prianí“. Autor tejto knihy odhliadol aj od odôvodňovania, prečo dal knihe názov Dejiny Slovenska a Slovákov od najstarších čias až po prítomnosť. Podobne odhliadol aj od úvah, ako v minulosti i prítomnosti pozerali naši dejepisci na problematiku slovenských dejín, ktorú bude možno definitívnejšie riešiť až po ich náležitjšom preskúmaní.

Ku knihe pripojil autor obširnu bibliografiu prác o slovenskej minulosti, aby čitateľ, najmä taký, ktorého neuspokoja výklady knihy, mohol siahnuť po dôkladnejšom poučení o predmete svojho záujmu.

Kniha vznikla v pohnutých časoch slovenského osudu, na jar a v lete r. 1944 a 1945 v Historickom ústave Slovenskej akadémie vied a umení, ktorá ju teraz vydáva nielen pre užšiu slovenskú pospolitosť, ale i pre potreby ostatnej čitateľskej obce v ČSR. Podľa skromnej mienky autorovej dejiny C SR v r. 1918—1938 preto sa utváraly tak, že došlo až k dočasnému rozchodu Slovákov a Čechov, lebo ani jeden z oboch národov nepoznal slovenskú minulosť v tej miere, ako to bolo potrebné pre určovanie osudov oboch národov v spoločnom štáte.

Ak táto kniha poslúži v obnovenej Československej republike aspoň čiastočne práve tomuto poslaniu, bude jej úloha v plnej miere splnená.

Bratislava v októbri 1945.

Autor.

GEOGRAFICKÝ RÁMEC MINULOSTI SLOVENSKA A SLOVÁKOV.

Územie, ktoré bolo postupne, ale najmä po VI. stor. po Kr. trvale osídlené časťou západných Slovanov, sformovavších sa napokon v národ slovenský, svojou polohou v Európe, povrchovým rázom, ako aj prírodnou výbavou, poskytovalo človeku v rozličných dobách predhistorických i historických nejednako priaznivé predpoklady životných podmienok. Povrch územia, obývaného Slovákami, sformoval sa v podstate v geologickej dobe treťohornej (v mladšej jej časti). Medzi horskými reťazami Dinaríd, Karpát a Balkána utvorily sa vtedy veľké prepadliny panvy Komárňanskej a Veľkej nížiny uhorskej, vyplnené v treťohorách morom, ktorého hladina bola kolísavá, až napokon moria zanikly, zanechajúc znateľné a pre život človeka dôležité stopy. Alpy a Karpaty úzko súvisia, ale pre priechod medzi oboma reťazami nekládly a nekladú prekážku, skôr naopak, práve tieto priechody, pod ktorými sú ponorené horské časti (z ktorých len zlomky trčia), umožnily jeden z najľahších, pretože výškové najnižších priechodov, jednak zo Stredoeurópskej nížiny, rozprestierajúcej sa od Parížskej panvy až po nížinu Východoeurópsku alebo Ruskú, jednak cez treťohornú horskú sústavu alpínsku do oblasti Stredozemného mora. Okrem toho rozhodujúcu úlohu hrala úpätná sniženina na vonkajšom okraji Alp a Karpát, nejednako široká, raz jednoduchá, inokedy dvojité, ktorá v oblasti, v ktorej sa odohrávaly životné deje nášho národa, menila sa v úzky koridor medzi Alpami a Českou vysočinou, v širokú panvu Viedenskú, v sústavu moravských úvalov v poriečí Moravy a v Ostravskú panvu pri hornom toku Odry. Viedenská panva, dôležité dejište v raných dobách dejín nášho národa, vznikla poklesnutím východnej časti Alp, kým priechod medzi Alpami a Karpatmi utváral sa tak, že vznikli štyri brány, umožňujúce priechod z Viedenskej do Komárňanskej panvy. Nie je preto náhodné, že osudy sídelného územia Slovákov už pred ich príchodom do terajšej vlasti, ale i predtým, odohrávaly sa s intenzitou raz mocnejšou, raz slabšou práve v miestach priechodov medzi západnou a východnou časťou Stredoeurópskej brázdy, ale súčasne aj v priestore, kde sa táto pozdĺžna brázda stretáva s cestou, vedúcou jednak do Severoeurópskej nížiny, jednak k Adriatickému moru.

Vpredhistorických dobách, keď osídlenie územia našej vlasti nebolo ešte nijako intenzívne, človek s primitívnou kultúrou vyhľadával prirodzene len

tie kraje, ktoré mu vyhovovali podnebné a svojou rastlinnou a živočíšnou výbavou. S tohto hľadiska boli podmienky priaznivejšie v teplejších a vcelku suchších nížinách, umožňujúcich najmä na vhodnom podklade sprášového povrchu, v stepi, lesostepi alebo v riedkom lese taký spôsob života, ktorý nekládol veľké nároky na životné usilovanie človeka. Nie je bez významu, že lesostepná oblasť Stredoeurópskej brázdou úzko súvisela a svojím rázom aj podobala sa stepným oblastiam juhorským a stredoázijským, takže dávala hlavný smer aj pohybom ľudských mäs od východu do strednej a západnej Európy. Za priechodom alpsko-karpatským však tieto nájazdy nemali už veľkého a trvalejšieho úspechu, pretože tvárnosť prírody bola tu podstatne iná, viac-menej nezvyklá pre kočujúce kmene juhorské alebo stredoázijské (pre Hunov, Avarov, Maďarov, ale i Turkov, ktorí mali stredisko svojej moci vždy niekde vo Veľkej nížine uhorskej). Významný cestný uzol v oblasti sútoku Moravy s Dunajom bol svedkom nielen prenikania národov v smere východozápadnom, ale aj západovýchodnom a v blízkosti tohto uzla neodohrávaly sa len vojnové stretnutia rôznosmerné proti sebe idúcich mocenských útvarov, ale stretávaly sa tu aj prúdenia kultúr, najmä byzantskej a rímsko-latinskej, v moderných časoch západnej a východnej.

Kým Slovania, osídľivší sa v severonemeckej nížine, vystavení boli od začiatku mocnému protitlaku Germánov, ktorý spôsobil jednak ich zánik (polabskí Slovania), jednak zatlačil ich na východ až k Odre (Poliaci), slovanské kmene, preniknúc do hercynského stredohoria, najmä však do Českej panvy, udržali sa tam, hoci v stredoveku vystavené boli tlaku Nemcov, ktorí prenikli cez pohraničné hrebene a osídlili pohraničné oblasti a mestá. Oproti tejto mocnej českej pästi slovenské sídelné územie, ktoré v časoch veľkomoravských snažilo sa rozšíriť až do Bavorska práve onou Stredoeurópskou brázdou, muselo ustúpiť na východe, kde práve v predhorí alpsko-karpatských horstiev ho rozčesli jednak Maďari, jednak Nemci, vrážajúci pozdĺž Dunaja dvojité klin, ktorý umožnil rozšíriť neslovanské sídelné územie až k Čiernemu moru.

Slovanské obyvateľstvo Západných Karpát, žijúce v raných dobách dejín, bolo v tejto oblasti postupne zatlačené z priaznivejších priestorov pri Dunaji smerom na sever, až stratilo vládu nad jedným z najdôležitejších bodov Európy. Táto strata bola dôsledkom bytostného oslabenia našich predkov v časoch veľkomoravských a nebola už potom nikdy nahradená. Javiskom dejín Slovákov po strate územia pri sútoku Moravy a Dunaja stala sa oblasť severných okrajov Komárňanskej panvy, ako aj Veľkej uhorskej nížiny, ale i vnútorné oblasti Západných Karpát. Naším predkom táto oblasť vyhovovala pravdepodobne viac ako stepné územie, hodne močaristé, ako Veľká nížina uhorská a Komárňanská panva, ktoré

svojím rázom boli veľmi vhodné pre osídlenie kočovnými národmi, prichádzajúcimi z juhorských stepí.

Pre rozvoj osídlenia Západných Karpát je dôležité uvedomiť si niekoľko geografických skutočností, na ráz a povahu ktorých malý vplyv jednak geologické predpoklady, jednak vonkajšie okolnosti, určujúce prírodný ráz oblastí. Po strate pozícií na Dunaji Slovania, osadení v oblasti Západných Karpát, prirodzene nemohli sa po svojom oslabení pokúsiť o ovládnutie Veľkej uhorskej nížiny, tým menej nie, keď predtým nepodarilo sa im udržať vládu ani nad Zadunajskom (Panóniou), ktorá bola v ranom stredoveku slovenskom územím, osídleným Slovanmi. Preto bolo úspechom pre nich, že v čase organizovania uhorského štátu v panónskej oblasti udržali si aspoň dôležitú cestu, spájajúcu slovanskú sídelnú oblasť pri dolných tokoch západokarpatských prítokov Dunaja so slovanskou oblasťou sídelnou pri prítokoch Tisy v severnom cípe Veľkej nížiny uhorskej.

Nemáme ešte presný obraz o priebehu osídlenia Západných Karpát Slováckmi, ale je isté, že toto osídlenie rozvinulo sa po strate dunajskej základne smerom na sever pozdĺž riek Váhu, Nitry a Hrona, na východe pri Hornáde a ostatných prítokoch Tisy. Prichodí pripomenúť, že sídelná oblasť Slovákov v Západných Karpatoch svojím geologickým vývinom a v dôsledku toho i vývinom morfológickým je neobyčajne členeným územím, dávajúcim rozličné možnosti pre osídlenie človeka. Celkove treba naznačiť, že toto územie má až trojaký sklon, z nich sklon na západ a na východ má rozhodujúci význam, kým sklon na sever je málovýznamný. Slovenské sídelné územie javí sa nám ako strecha, vybudovaná z časti horských skupín nerovnako veľkých a i složením odlišných. Táto strecha odvodňovaná je riečnou sieťou, majúcou dve hlavné sberné rieky Dunaj a Tisu a jednu menej významnú, Poprad. Zhruba teda rozpadá sa slovenské sídelné územie na oblasť západnú, rozlohou a pre osídlenie schopnejšiu, a východnú, menšiu, opierajúcu sa o rieky Slanú, Bodrog a Tisu. Delidlom medzi obidvoma oblasťami je zhruba 20° poludník, ktorý prechádza cez Vysoké a Nízke Tatry, cez Rimavskú Sobotu a Matru. Prirodzene, oblasť vrcholovej čiary tejto strechy bola pre osídlenie najmenej prístupná, a preto bola aj najneskoršie osídlená. Priebeh medzi obidvoma oblasťami bol v minulosti ťažký v oblasti rozvodia Váhu a Hornádu (rozvodie je vo výške 900 m n. m.), ako aj Hrona a Hnilca (rozvodie je asi 1000 m n. m.) a najpriaznivejší v intravulkanickej brázde a pozdĺž úpätia vnútrokarpatského sopečného pásma, kde sa rozvinuly aj najdôležitejšie spoje medzi východnou a západnou slovenskou oblasťou. Skutočnosť, že Slovensko má podobu sedlovej strechy, mala nemalý význam pre odlišný vývin oboch častí slovenského národného tela, ale táto odlišnosť nikdy nešla tak ďaleko, že sa stratilo vedomie spolupatričnosti, vedomie spo-

ločného pôvodu a osudu. Vybudovanie dopravných ciest odstraňuje nevýhody, ktoré príroda kládla pre spolužitie oboch častí Slovenska. Sklon oboch častí k Dunaju a k Tise mal i ďalšie dôsledky. Kým západná časť Slovenska spočíva na Dunaji, ktorý znemožňoval spojenie so zadunajskými Slovákami a tým zavinil ich rozlúčenie a osídlenie dunajského pásma neslovanským elementom, východné Slovensko bolo viac vystavené tlaku Maďarov, smerujúcemu na sever. No životnosť slovanského elementu v obidvoch oblastiach bola natoľko veľká, že preniknutie Maďarov nikdy nedosiahlo značnejšie a trvalejšie úspechy a zisky. Naopak, sklon oboch území k Dunaju a Tise umožňuje, aby prebytky obyvateľstva v horských oblastiach plynulý ustavične k úrodnejšej nížine, kde je ešte neustála možnosť zakotviť.

Stredné Slovensko stalo sa až najneskoršie osídľovanou oblasťou práve pre svoju neprístupnosť, zato pre svoj prírodný ráz bolo najschopnejšie uchrániť svoje obyvateľstvo pred nebezpečenstvom asimilácie s novopríchodiacim obyvateľstvom.

Pre slovenské sídelné územie je dôležité, že ide o oblasť, ktorú možno celkove charakterizovať ako územie drobných kotlín. Neskorý vznik národného povedomia slovenského súvisí azda práve s touto geografickou skutočnosťou, ktorá podmieňovala i ďalšiu skutočnosť, že totiž Slováci nielen že neskoro sa začali národne uvedomovať, ale ani nenadobudli schopnosti utvoriť si v minulosti štát, pretože chýbala im rozsiahlejšia sústredovacia báza, akú napr. mali Česi, Francúzi, alebo konečne i Maďari. Kraj drobných kotlín, vzniklých v dôsledku horotvorných pochodov treťohorných i skorších medzi jednotlivými pozdĺžnymi pásmami Západných Karpát, pospájaných stredohorskými riekami, nemajúcimi tiež jednotnú os na území Slovenska, v celú sériu kotlinových sústav, bol veľmi vhodným predpokladom pre roztrieštenie povedomia národného v krajové povedomie, ktoré sa udržalo až do najnovších čias, majúc niekoľkorakú formu prejavu (dialekty, kroje, piesne, zvyky atď.). Najnovšie časy stierajú prirodzene tieto odlišnosti v dôsledku politických zmien, pospájania doneďávna odlúčených jednotlivých krajov dopravnými cestami, takže prestáva aj ono odplývanie slovenského etnika do maďarského mora. Nevýhody prírodné, prekážajúce sceleniu národa do organického celku, bude možné prekonať opatreniami, umožňujúcimi odstránenie izolovanosti medzi jednotlivými kotlinovými sústavami. Pre slovenské dejiny je zaujímavé, že národnopolitické prejavy slovenské vždy sa uskutočňovali viac v rámci jednej alebo druhej kotliny (napr. Liptov, Turiec, Banská Bystrica) a chýbaly tam, kde obyvateľstvo bolo zväčša neslovenské (Spiš).

Pre osudy slovenského sídelného územia, najmä s ohľadom na jeho osídlenie príslušníkmi neslovanskými, dôležitá bola prístupnosť tohto územia cez horské hrebene Západných Karpát. Rozhodujúce bolo, že cez

karpatské hrebene vedú dobre schodné priechody, priesmyky a sedlá. Zmienili sme sa už o význame priechodnej oblasti alpsko-karpatskej medzi Šopronom a Devínom, tu prichodí ešte spomenúť priechody cez Malé a Biele Karpaty, Javorníky a Západné Beskidy (Vlársky, Lyský a Jablunkovský priesmyk), rozvodie Oravy a Dunajca, doplnené vo Východných Beskidách inými i historicky významnými priesmykmi, umožňujúcimi spojenie medzi povodím Visly a Dnestra, karpatskou kotlinou a severonemeckou a juhorskou nížinou.

I pri ohrozenosti slovenského sídelného územia so všetkých strán najviac zavážila v jeho dejinách jeho pomerná otvorenosť na juhu, kde Dunaj a vnútrokarpatský vulkanický oblúk, ináč prirodzené hranice slovenského etnického územia, nestačily, najmä v novších časoch silného maďarizačného náporu, zachytiť vždy tlak od juhu, ako to vedelo slovenské etnikum v prípade miest, ktoré sa stály len ostrovčekmi s vonkajším náterom cudzoty. Geografické predpoklady pri pokojnom vývine etnických oblastí v karpatskej kotline umožnia však nahradiť straty slovenského etnika v minulosti a zaplniť i tie oblasti, ktoré dočasne utrpelo pri Dunaji, pri Tise a v pohorí Matry, Bukovských a Tokajských vrchov. Bude to možné týmviac, že slovenské etnikum, vnútorne uvedomelé a sebavedomé, môže sa opierať o rozsiahle slovanské územie, vykonávajúce tlak v smere juhozápadnom a západnom, aby znova nemohol v ďalších dejinách Európy prevládnúť tlak na východ a juhovýchod, prejavovaný Nemeckom, ktorému sa v minulosti podarilo ovládnuť ako severoeurópsku nížinu, tak i stredoeurópsku brázdnu, aby ich prostredníctvom sa pokúsilo ovládnuť celú východnú Európu a najmä cesty, vedúce k Čiernemu, Egejskému i Adriatickému moru. Osudy Slovákov v budúcnosti bude predurčovať poloha Slovenska v rámci Československa vzhľadom na susedstvo Poľska a SSSR. Budú strážou Slovanov ako kedysi v raných dobách svojich dejín, aby germánske more neslialo sa s morom maďarským a nehrozilo Európe a svetu novou vojnovou pohromou.

II.

PREDHISTORICKÉ OBDOBIA MINULOSTI SLOVENSKA.

Na území Slovenska zjavil sa človek už v staršej dobe kamennej čiže paleolitickej. Ide o dobu, geologicky spadajúcu ešte do tzv. doby diluviálnej čiže ľadovej, v ktorej tvárnosť našej vlasti bola podstatne inakšia ako teraz. Slovensko bolo totiž v tejto dobe v dotyku s mocným severským ľadovcom, v blízkosti ktorého žily zvieratá, po ktorých nachádzame len pozostatky (mamut). Ze v tomto období žil na Slovensku už aj človek, vieme z nálezov rozličných predmetov, vyrobených z tvrdých kameňov. Takéto predmety našly sa jednak v jaskyniach, ktoré poskytovaly veľmi dobrú ochranu diluviálnemu človekovi, jednak v sprašovej pôde, rozšírenej najmä na juhoslovenskej nížine.

Stará doba kamenná. Staršie obdobie kamenné možno rozdeliť na tri obdobia, čiže stupne: na aurignacien, solutréen a magdalénien. Kým pamiatok z obdobia prvého stupňa takmer nieto, sú ony už častejšie v období solutréenskom (malokarpatská jaskyňa pri Plaveckom Svätom Mikuláši a jaskyňa v prepoštskej záhrade v Bojniciach) a v magdaléniu, keď spracovával človek už aj slonovú kosť, užíval harpúny i kostené ihly. Na Slovensku je doteraz známych osem nálezísk s pamiatkami po človekovi z tejto doby, ktoré svedčia o tom, že diluviálny človek zamestnával sa lovom. Ide o tzv. Takáčovu jaskyňu v Jasove, Gróthovu v Ružine, jaskyňu Pupačka v Dubnici nad Váhom, ďalej o spomínané už jaskyne v Bojniciach a v Plav. Sv. Mikuláši. Okrem toho sú diluviálne náleziská v Šahách, Zamarovciach, v Moravanoch nad Váhom, ako aj v jaskyniach pri Demánovej, Važci, Tisovci, Harmanci, Pružine, Líškovej a Haligovciach. Jaskyňa Tufňa pri Harmanci patrí medzi najstaršie z nich. Na východnom Slovensku je tiež niekoľko paleolitických nálezísk, napr. v Cejkove a Kašove pri Trebišove. Najpozoruhodnejším náleziskom je jaskyňa Domica, kde, zdá sa, zachovalý sa aj zbytky ohníšť s pozostatkami zvieracích kostí. No mienka, že ide o sídlisko diluviálneho človeka, nie je doteraz ničím podopretá.

Mladšia doba kamenná. Stredná doba kamenná nezanechala na Slovensku nijaké pamiatky, pravdepodobne preto, že človek vyhýbal nášmu územiu. V nasledujúcom období, nazývanom mladšou dobou kamennou (neolitikum), pravdepodobne vplyvom zmenených podnebných podmienok, zmenily sa aj predpoklady pre život človeka, ktorý sa začínal venovať

obrábaníu pôdy, chovu dobytku a osadzoval sa trvalejšie, budujúc si príbytky v prírodnom prostredí, ktoré sa nelíšilo podstatne od terajšieho. Na slovenskom území prevládali v nížinách pralesy a močiare, v ktorých žilo dostatočné množstvo zveriny a rýb, kým na sprašových tabuliach podunajskej nížiny bol zasa dostatok úrodnej pôdy. Okrem spomínaných prejavov života neolitického človeka, ktorý poznal pšenicu, jačmeň aj proso, zo zvierat kravu, brava, ovcu i kozu, môžeme z nálezov usúdiť, že vedel vyrábať už dokonalejšie nástroje z kameňa, hlinené hrnce a tkaniny. Život neolitického človeka, ktorý žil približne v treťom tisícročí pred Kristom, poznávame najmä z jeho keramických výrobkov, ktoré svedčia, že jeho kultúra bola už mnohotvárna. Rozoznávame tzv. volutovú keramiku, vyskytujúcu sa v podunajskej nížine, ale i v kotlinách, skrytých medzi horskými pásmami (Liptov a Spiš). Hojne je nálezov keramiky aj z oblasti Bukových hôr, ktoré už v staršej dobe kamennej človek vyhľadával, ďalej z Juhoslovenského krasu a zo Slovenského rudohoria (Domica, Jasov). Iný druh pamiatok zaraďujeme do skupiny tzv. lengyelskej keramiky (Zeleneč, Sarlužky-Kajsa, Košolná, Abrahám, Lúky Gergelove). Z obdobia tzv. lengyelskej keramiky máme zachované aj hroby.

Eneolitická doba. V prechodnej — eneolitickej dobe (ide o dobu medzi mladšou dobou kamennou a dobou bronzovou) vyskytnuvšie sa nálezy dotvrdzujú husté osídlenie slovenského územia na konci III. a na začiatku II. tisícročia pred Kf. I táto doba vyznačuje sa rôznorodým vývinom, ako ho poznáme na keramických pamiatkach. Keramiku rozoznávame: kanelovanú, veľmi rozšírenú na našom národnom území ako v nížinách, tak i v horských kotlinách (Bešeňová, Lisková, Zvolen, Drevník pri Sp. Vlachoch, Dudince a i.), jevišovickú, nazvanú podľa náleziská Jevišovice na Morave (keramika tohto druhu našla sa na západnom Slovensku, ale i v hornom Potisí), vučedolskú (Lúky Gergelove, Veľké Kostolany a Pečeňady) a tzv. bodrog-keresztúrsku, ktorá je u nás zriedkavá (Lúčky pri Michalovciach, Barca pri Košiciach). Pozoruhodnou pamiatkou po človekovi eneolitickej doby sú najmä mohyly, vybudované v povodiach riek Torysy, Tople, Ondavy a Laborca na hrebeňoch hôr, do výšky asi 400 m n. m. Tieto hlinené mohyly, z ktorých sa nám väčšina zachovala takmer neporušená, majú kruhovitý pôdorys a výšku až 3.5 m. Obyvatelia tohto obdobia mŕtvolý jednak spaľovali, jednak pochovávali. Kultúra týchto ľudí bola primitívna. Tzv. šnúrová keramika zanechala cenné pamiatky v pohrebišti vo Veselom pri Piešťanoch (17 hrobov s nádobami a ozdobnými predmetmi).

Staršia doba bronzová. II. tisícročie pred Kr. je možné označiť za dobu bronzovú pre nálezy medených, neskoršie bronzových pamiatok. Pretože v Karpatoch bol dostatok medi, obyvateľstvo sústredovalo sa v tejto dobe na západe a strede Slovenska, kde sa vyskytly aj nálezy hro-

madných pokladov. Bronzovú dobu delíme na troje: staršiu, strednú a mladšiu. V staršej dobe bronzovej, zdá sa, človek pravdepodobne nevyhľadával stredné a východné Slovensko v takom rozsahu, ako v dobe predchádzajúcej, zrejme z príčin podnebných, zato v oblasti juhozápadného Slovenska badať vplyvy niekoľkých kultúr, svedčiacich o tom, že k staršej vrstve obyvateľstva pribudlo nové obyvateľstvo s tzv. kultúrami: maďarovskou, mošonskou, únétickou a severopanónskou. Najstaršia z týchto kultúr, maďarovská, rozšírila sa medzi obyvateľstvom úrodných rovín západného Slovenska a ako nálezy svedčia, zamestnávalo sa toto obyvateľstvo obrábaním pôdy, chovom domácej zveriny, ale i poľovníctvom. Maďarovská kultúra má svoje meno po nálezisku v Maďarovciach pri Krupine. Iné nálezisko tejto kultúry je v Malom Várade pri Nových Zámkoch a vo Veselom pri Piešťanoch. Nálezy svedčia, že sídla s okrúhlym pôdorysom boli rozsiahle a dlhotrvajúce. Nachádzaly sa na osamelých pahorkoch, alebo na riečnych terasách, aby obyvatelia boli bezpeční pred nepriateľom i pred zátopami. Príbytky mali hlboko zapustené do zeme. Hmotná kultúra obyvateľstva tohto obdobia bola vyspelá a svojrázna. Mŕtvych pochovávali do mohýl v skrčenej polohe. Okrem maďarovskej kultúry zasiahol juhozápadné Slovensko aj vplyv kultúry mošonskej, ktorá k nám prišla pravdepodobne cez devínsku bránu. Najznámejším náleziskom tejto kultúry je nevelké pohrebište v Devínskej Novej Vsi.

Cez Moravu dostala sa k nám v staršej dobe bronzovej aj tzv. únétická kultúra, ktorá bola rozšírená i v Čechách. Pamiatky tejto kultúry našli sa v povodí Moravy, v okolí Trnavy, na Považí, ale i v Ponitří, v nevelkých hroboch, v ktorých mŕtvi boli pochovaní v skrčenej polohe s bronzovými ihlami, s masívnymi náramnicami, náušnicami a s jantárovými perlami. Okrem týchto predmetov sú v hroboch z týchto čias aj keramické predmety, čiernošedivo alebo čiernohnedo tónované, ale vždy bez ornamentov. Človek únétickej kultúry poznal bronzové dýky i sekery. Sídla u nás sa nenašli. Severopanónska kultúra sa len dotkla Slovenska a poznávame ju zo žiarových pohrebišť na severnom brehu Dunaja a pri dolnom Ipli.

Stredná a mladšia doba bronzová. V strednej a mladšej dobe bronzovej žilo na Slovensku obyvateľstvo s kultúrou, ktorú poznávame najmä z lužických popolnicových polí. Juhozápadné Slovensko malo vtedy odlišný ráz od východného Slovenska. Prvá oolast' má totiž popolnicové polia pilinského typu, kým východné Slovensko malo tzv. otomanskú kultúru, rozšírenú v Sedmohradsku. Novou složkou kultúrnou vo vývine obyvateľstva Slovenska v strednej dobe bronzovej je tzv. mohylová kultúra, ktorá vnikla na Slovensko od západu pozdĺž Dunaja a vyznačovala sa svojráznou keramikou tvarové oveľa bohatšou, než je keramika staršej doby bronzovej. Najpozoruhodnejším náleziskom sú Smolenice.

Oblasť lužickej kultúry vyznačená je jestvovaním výbojného kmeňa, žijúceho severne a severozápadne od územia Slovenska a známeho tým, že svojich mŕtvych pochovával po spálení do rozsiahlych popolnicových polí. Ľud lužickej kultúry žil u nás na strednom a hornom Považí, v údolí Oravy. Turca, na strednom Hrone, hornej Nitre, v kotline Bebravy, pri Ipli, ale i na hornom Poprade. Počiatky tejto kultúry siahajú do strednej doby bronzovej a na Slovensko vnikla asi cez Vláru. Popolnicové polia na Slovensku možno časové rozdeliť na dve skupiny. Do prvej patria hroby, z ktorých pamiatky náležia ešte do strednej doby bronzovej, kým do druhej skupiny patria urnové polia, väčším dielom zasahujúce už do staršej doby hallátskej.

Na Slovensku vyskytujú sa popolnicové polia tzv. lužickej kultúry na týchto miestach: Bánovce nad Bebravou, Bešeňová, Borčany, Bošáca, Cabrad, Cachtice, Domaniky, Dubnica nad Váhom, Horné Mladonice, Horné Rykynčice, Porubská dolina v Ilave, Jahodníky v Turč. Sv. Martine, Jaseňová a Jazernica v Turci, Košeca, Krásna Ves, Kyjatice, Ladce, Ladzany, Levoča, Liborča, Lyšov, Lovčice, Marček, Medovarce, Mikušovce, Nemce, Nováky, Kšinná, Oravský Podzámok, Podhorie.. Podrečany, Považská Bystrica, Prenčov, Příbovce, Priekopa. Pudmerice, Pustý Hrad, Rimavské Brezovô, Rosina, Sitno pri Banskej Štiavnici, Svätý Antol, Svätý Michal, Trenč. Teplá, Trenč. Teplice, Trenčín, Turčianska Blatnica, Veľká Chocholná, Vyšný Kubín, Zvolen, Zvolenská Slatina a Žilina.

Sídliská a hradiská tzv. lužickej kultúry, ktorých výskum je v počiatkoch, patria zväčša do staršej doby hallštátskej. Pri odkrývaní týchto sídlisk našly sa rozličné zbytky nádob, najmä hrncov, zato javí sa v nich nedostatok bronzových predmetov.

Oblasť tzv. pilinskej kultúry v mladšej dobe bronzovej rozprestierala sa na južných úpätiach Slovenského rudohoria a v doline Hornádu a J. Eisner ju nazval podľa pohrebišťa v Pilini v Novohrade. Kultúra pilinská má mnoho príbuzného s kultúrou otomanskou, i hornopotiskou zvanou, ktorá susedila zasa s tzv. lužickou kultúrou. Z doby tzv. pilinskej kultúry na území Slovenska našlo sa niekoľko hromadných pokladov, ako aj pohrebištia, zato sídlisk zistilo sa len niekoľko. Hroby tejto kultúry sú ploché, mohylové pohrebištia chýbajú vôbec. V urnách, položených obyčajne na ploskom kameni, bývajú nedopálené kosti, smiešané s bronzovými predmetmi, kým drobnejšia keramika je pri urnách. Najznámejším sídliskom tejto kultúry je jaskyňa v Jasove, sídlisko v Pincinej, na „Monosze" v Raďovciach, priepasť „Ladnica" v Silici, v Ardove, v Hosúsove, v Tornali, v Hornej Strehovej, na Turom Poli a na hradisku „Krivín" v Psároch. Možno, že i niektoré sídliská na Spiši (Kežmarok, Letanovce, Veľká Lomnica, Tomášovce) patria k pilinskej kultúre.

Na východnom Slovensku rozvila sa v mladšej dobe bronzovej tzv.

hornopotiská kultúra, ktorá vnikla až k Poloninským Karpatom a k Prešovským vrchom. Výskum tejto oblasti je v počiatkoch. Obyvateľstvo tejto doby pochovávalo svojich mŕtvych veľmi dlho v skrčenej polohe na miernych terasovitých pahorkoch, zakladajúc nevelké cintoríny, v ktorých hroby neboly umiestené pravidelne, ale zato orientované vždy hlavou na západ. V hrobách sú najčastejšie nádoby (miska, džbán a šálka) a len zriedkavo bronzové predmety. Kostrové hroby tejto kultúry našly sa v Košfanoch, v Bracovciach a Trebišove. Neskoršie ľud s kultúrou hornopotiskou upúšťa od pochovávania mŕtvych v skrčenej polohe a spája ich. Výskyt nálezísk s pokladmi z mladšej doby bronzovej na východnom Slovensku svedčí, že dolinami východoslovenských riek viedly v týchto dobách pravdepodobne dôležité obchodné cesty cez karpatské priesmyky.

Doba železná. Bronzovú dobu v preddejinnom období Slovenska vystriedala tzv. doba železná, v ktorej prevládajúcim materiálom na výrobu nástrojov a ozdobných predmetov bolo, po vyčerpaní medi a cínu, železo. Keďže na Slovensku, najmä na strednom a východnom, bol výskyt železnej rudy hojný, udržal sa tu človek i tzv. lužickej kultúry, prijímajúc podnety na zmenu svojej kultúry aj od Skýtov, ktorí prenikali z juhoslovenských rovín i do karpatskej kotliny, rozširujúc znalosť výroby železných predmetov. Dobu železnú, aspoň jej časť najstaršiu, nazývame aj dobou hallštadtskou, podľa archeologického náleziska v Hallštade v Hornom Rakúsku. Hallštadtská kultúra bola rozšírená na Slovensku v dobe od r. 700 až 400 pred Kristom jednak na juhozápadnom Slovensku, jednak na strednom Považí, ale i v Turci, na Orave, v Liptove, na strednom Slovensku a v Potisí. Obyvatelia prvej doby železnej na juhozápadnom Slovensku pochovávali svojich mŕtvych jednak spaľovaním, jednak pochovávaním. Žiarové hroby sa našly v Stupave, v Hradišti a v Čate, kostrové hroby sú známe z okolia Gajár, Senice nad Myjavou a v Berekseku. Najpozoruhodnejším nálezom pre túto dobu sú Smolenice, Kerestúr, ale aj iné miesta.

V úzkom spojení s dobou hallštadtskou je spomínaná už expanzia Skýtov, národa iránskeho pôvodu, ktorý sídlil medzi Donom a Dneprom, odkiaľ prenikol do strednej Európy, najmä do Sedmohradska, Potisia a východnej Haliče, naraziac všade na staršie obyvateľstvo. Pretože Skýti nevnikli do karpatskej kotliny hromadne, ich expanzia nerozrušila tu sídliaace obyvateľstvo. Skýtske pamiatky, nájdené na Slovensku, svedčia nám len o tom, že Skýti mali úzke vzťahy k nášmu územiu, ktoré priamo neovládali, hoci sú aj mienky, že Skýti prenikli i ďalej od potiskej čiary, dokonca azda až na západné Slovensko.

Druhú dobu železnú označujeme dobou laténskou podľa náleziska La Tène vo Švajčiarsku. S touto dobou začína sa na Slovensku už raná doba

dejinná, ktorá súvisí s príchodom kultúrne vyspelých kmeňov galských v IV. stor. pred Kr. Toto obyvateľstvo osadilo sa na úrodných rovinách juhoslovenských a vnikalo i do niektorých kotlín Západných Karpát, ale najmä do intravulkanickej brázdy, spájajúcej západné Slovensko so severným výbežkom Veľkej nížiny uhorskej, zatlačiac pôvodné obyvateľstvo na sever.

Druhú dobu železnú delíme na štyri obdobia: najstaršie (V. stor. pred Kr.), staršie (IV. stor. pred Kr.), stredné (II. stor. pred Kr.) a pozdné (I. stor. pred Kr.). Kým pamiatky z najstaršieho obdobia patria ešte k slovenskému praveku, keďže doteraz nepodarilo sa určiť, k akej národnosti patrilo obyvateľstvo Slovenska z tohto obdobia, ostatné obdobia môžeme už zaradiť do historickej doby, pretože vieme, že obyvateľmi Slovenska v týchto dobách boli Galovia (Kelti).

Doteraz jediné pohrebište najstaršej doby laténskej máme v Stupave, kde pri stavbe novej cementárne našlo sa r. 1929 10 nepravidelne rozložených hrobov. Ustálilo sa, že ide o hroby bojovníkov, z ktorých jeden bol pochovaný s plnou výzbrojou, svedčiacou o splývaní kultúry hallštadskej s kultúrou laténskou.

Zo staršej a strednej doby laténskej máme pohrebišťa, ale sídlisk len málo, hoci slovenské územie bolo zrejme husto osídlené. Na pohrebištiach našli sa hroby kostrové i žiarové, väčšinou orientované smerom od severozápadu na juhovýchod. Mŕtvi boli pochovávaní s cennými predmetmi, mužovia so zbrojou, ženy so šperkami, ale aj s milodarmi, nápojmi a jedlom pre potrebu posmrtného života. O vyvinutosti kultúry obyvateľstva laténskeho obdobia svedčia najmä keramické pamiatky, kovové ozdoby, ale i tkanivá.

Galské obyvateľstvo, ako o tom svedčia niektoré nálezy, najmä mincí, obsadilo najdôležitejšie prechody pri riekach, pravdepodobne v snahe udržať niektoré severnejšie oblasti Slovenska. V tomto období vyskytujú sa už aj sídliská s príbytkovými jamami (Gajary, Topoľčany, Prenčov a iné). Nálezy barbarských mincí v Bratislave svedčia o tom, že toto miesto bolo dôležitým obchodným strediskom práve tak, ako ním bol i Devín. Pohrebišťa sa našlo málo, pravdepodobne pochovávalo sa na cintorínoch, vzniklých v staršom období. Keramické pamiatky sú bohatšie a dokonca sú už aj maľované. Galské obyvateľstvo užívalo už sklo (na náramnice, perly). Galovia boli národom trvalejšie osadeným, ktorý sa venoval roľníctvu a remeslám, poznal srp, kosu, radlice, kliešte, píľku a nôž. Svoje príbytky zamykali železnými kľúčmi, obilie mleli kamenými žarnovmi. O ich vyspelejšiu kultúru svedčí aj výskyt peňazí, razených zo zlata a striebra. Mince, u nás väčšinou strieborné, napodobňovali mince macedónskych kráľov Alexandra Veľkého a Filipa Macedónskeho. Mince týchto čias rozlišujeme na niekoľko typov: zemplínsky, hornopotiský,

pezinský, veľkobysterecký a nitriansky. Mince s nápisom Biatec vyskytujú sa najmä pri prechodoch cez Dunaj. Mince kmeňa Eravistov našly sa v Trstenej.

Galovia. Galské osídlenie Slovenska bolo dosť rozšírené. Galovia pravdepodobne asimilovali staršie obyvateľstvo (Osi). V Západných Karpatoch sídlili na konci prvého stor. pred Kr. Kotýni. V polovici I. stor. pred Kr. začal sa tuhý zápas o karpatskú kotlinu medzi Galmi a Dákmi, ktorí sa tlačili od východu. Galskí Bójovia, bývajúcí v Panónii, spojili sa s galskými Tauriskami, osídlenými v predalpských končinách, ale v boji utrpeli asi r. 63—60 pred Kr. ťažkú porážku od vodcu Dákov, Burvistu. Onedlho potom zjavil sa na východe karpatskej kotliny kočovný kmeň sarmatský, Jazygovia, z iránskeho kmeňa, príbuzného Skýtom. Prichádzali zo stepí čiernomorských. Zachovali si slobodu, i keď ich územie v karpatskej kotline bolo obklopené rímskymi provinciami, Dáciou a Panóniou. V hornom Potisí bývali pôvodne Anarti, pravdepodobne príslušní ku Galom, ktorých po vpáde Jazygov zatlačili do Dácie.

V dobe okolo narodenia Kristovho zápas o Podunajsko nadobúdala značnej pestrosti a obraz osídlenia našej vlasti sa podstatne zmenil. Od juhu tlačili sa Rimania, od severu germánske kmene Kvádov a Markomanov, vedených Marobudom. Markomani dostávajú sa na začiatku kresťanského letopočtu až k Váhu. Okrem Markomanov spomínajú sa na Slovensku i Burovia. neskoršie do Potisia vnikajú (II. stor. po Kr.) Vandali, ktorí r. 176 po Kr. vytláčajú z karpatskej kotliny Koistobokov, ktorí, ako sa domnievame, boli asi už Slovania. Vandali okolo r. 335 pustili sa do bojov s Gótmi, bývajúcimi v Dácii, odkiaľ nútene prešli do Panónie a r. 406 do Galie.

Na začiatku kresťanského letopočtu. Sarmatskí Jazygovia nemohli sa udržať v juhoslovenskej nížine, ale ich pravdepodobne tlak Germánov od severu a severozápadu a Rimánov od juhu zatlačil na východ.

Na začiatku kresťanského letopočtu dostala sa Rímska ríša priamo do styku s územím Slovenska a jeho obyvateľmi, medzi ktorými sa spomínajú Dáci, Bastardi, Kotýni, Osi a Anarti. Rimania vstúpili na územie Slovenska v súvislosti s bojom proti Marobudovi, vládcovi germánskych Markomanov, ovládajúcemu od konca I. stor. pr. Kr. i Českú kotlinu. Rimanom, vedeným neskorším cisárom Tiberiom, išlo o to, rozvrátiť ríšu Marobudovu s dvoch strán, od západu a od juhu. Preto Tiberius prešiel so svojím vojskom z Carnunta pri Devíne, aby sa spojil s vojskom C. Sentia Saturnina, no nebezpečné povstanie protirímske v Panónii spôsobilo, že miesto vojnového stretnutia museli Rimania uzavrieť s Marobudom mier. Marobuda onedlho vystriedal vo vláde nad Markomanmi Katvald, ktorého po krátkom panstve zahnal Vibilius, náčelník germánskeho kmeňa Hermundurov. Rimania vedeli obratne využiť spory ger-

ermánských pohlavárov a vojsko porazených náčelníkov Marobuda a Katvalda premiestili na územie Vanniovo, ktoré sa rozprestieralo pri Morave a Váhu. Vládca Vannius zaslúžil si dôveru Rimanov svojím bojom s Dákmi, ktorých zatlačil na východ až k Tise. Vannius vybuďoval na území čias-točne slovenskom samostatné kráľovstvo, zabezpečené na severe obran-nými hradiskami. Kráľovstvo Vanniovo z príčin, ktoré vyplývaly z po-vahových vlastností vladárových, netrvalo dlho. Obľuba a priazeň, ktorú požíval u svojich poddaných, zmenily sa neskoršie v nenávisť. Jeho vlastní synovci Vangio a Sido, ako aj Vibilius spolu s Lugijmi, vzbúřili sa proti nemu, takže musel sa napokon uchýliť k Rimanom, hoci, zdá sa, stratil ich dôveru. Ríšu Vanniovu podelili si potom Vangio a Sido. O ďalšom osude tejto ríše sa už nič podstatnejšieho z prameňov nedozvedáme. Zato vieme, že na Dunaji mali Rimania často vojnové zápletky s germánskymi obyvateľmi za vlády cisára Claudia a Domitiána a azda i Títa, ale i za Nerva, ktorého vojská stretaly sa v boji s Germánmi, žijúcimi severne od Dunaja.

Slovensko v susedstve Rímskej ríše. Cisár Trajanus na konci I. stor. po Kr. zdržiaval sa tiež pri Dunaji a dal pravdepodobne podnet na vybudovanie vojenského tábora v Brigetiu a vojenských staníc v Stupave, Devíne, Bratislave a na Mušove. Podľa zprávy, že cisár Hadrianus ustanovil na počiatku II. stor. po Kr. Germánom kráľa, súdime, že i podunajskí Germáni boli v závislom postavení od Ríma. Priateľský pomer netrval dlho, keďže r. 137 musel byť do Panónie vyslaný L. Aelius Caesar, aby, ako sa zdá, zastavil nápor Germánov, smerujúci proti Panónii. Aeliovi Caesarovi podarilo sa zabezpečiť na dlhší čas pokoj na severných hraniciach Panónie. Tento pokoj využívali Rimania na vybudovanie pevností pri Dunaji, aby zabránili Germánom preniknúť na juh. Germáni, pravdepodobne pobúrení stavbou pevností pri Dunaji začali okolo r. 170 s Rimanmi vojnu vpádom Longobardov, Obijov a iných germánskych kmeňov do Panónie. Germánskym bojovníkom podarilo sa preniknúť cez nedostatočne vybudované pevnosti a dostať sa až do severného Talianska, odkiaľ ich však zahnali nazad. A dokonca cisárovi Marcovi Aureliovi podarilo sa r. 172 prekročiť Dunaj a obsadiť juhoslovenskú nížinu. Zdá sa, že rímske víťazstvo nebolo trvalé, keďže už r. 173 byly boje obnovené. No neskoršie predsa len prišlo šťastie rímskym vojskám a cisár mohol sa zaoberať uskutočnením plánu na zriadenie dvoch nových provincií severne od Dunaja: Markomanie a Sarmatie. Vojnová zápleтка v inej končine Rímskej ríše (Sýria) zabránila uskutočniť tento plán. Po svojom návrate na stredný Dunaj prenikol Marcus Aurelius spolu so svojim synom Commodom hlboko do germánskeho územia a dobyl víťazstva, o ktorom zachoval výrečné svedectvo nápis, vtesaný do trenčianskej hradnej skaly. Obnovený plán na zriadenie spomínaných dvoch provincií po tomto víťaz-

štve stroskotal smrťou Marca Aurélia r. 180. Hoci mladý cisár Commodus pokračoval v úspešnom boji s Germánmi a dobyl na nich krátko po smrti otcovej ďalšieho víťazstva, uzavrel predsa len mier, ktorým ukončil obojstranné vyčerpávajúce boje. Pre Rimánov znamenal tento mier nemožnosť ďalších výbojov na sever. Mierová podmienka, podľa ktorej Rimania museli vyprázdniť severný breh Dunaja okrem pása, vzdialeného na 7 a pol km od riečišťa, vyradila z moci Rimánov niektoré dôležité vojenské postavenia, napr. Stupavu. Sebavedomie germánskych susedov mohlo po tomto mieri prirodzene len vzrastať, o čom svedčí aj ďalší vývin ich pomeru k Rimanom. Rimania, aby sa nemuseli púšťať do nových vysilujúcich bojov, a pritom aby mali pokoj na severných hraniciach svojich provincií na strednom Dunaji, vykupovali ochotu na jeho zachovanie peniazmi a na čas, za vlády cisára Caracallu, podarilo sa im dokonca uviesť germánske kmene nad Dunajom do klientelného postavenia. No nástupcovia Caracallu nemohli udržať tento stav. Až cisárom Carinovi a Galeriovi podarilo sa využiť víťazstvo nad Kvádmi i Markomanmi na konci III. stor. a zastrašiť nepriateľov tak, aby nepodnikli už ďalšie pokusy a nápor proti Rímskej ríši. R. 357 začali však Markomani, Kvádi i Sarmati po vyše polstoročnej prestávke predsa len sústredený útok na podunajské rímske provincie, no cisár Konštantín I. ich porazil. Mier museli uzavrieť pod prísahou, že ho budú zachovávať. Pokus o vniknutie Kvádov a Sarmatov do Panónie r. 365 stroskotal a súčasne vynútil rozhodnutie cisára Valentiniana I. obnoviť rímsku hranicu na Dunaji zriadením tzv. praesidiaria castra na spôsob opevnení, vybudovaných na Rýne. Rozhodnutie cisárovo krajne znepokojilo Kvádov, ktorých rozhorčenosť bola vystupňovaná aj zavraždením ich kráľa Gabinia r. 373, ktorý išiel vymôcť do rímskeho tábora zastavenie budovania pevností. Kvádi preto vpadli do Panónie a podarilo sa im preniknúť až k dolnému Dunaju a zničiť v priebehu tejto výpravy dve légie rímskeho vojska. Cisár Valentinian L, ktorý prišiel od Rýna do Carnunta, pripravil sa na boj s Kvádmi, odrážajúc ich útoky z Devína. Vojská cisárovi obracaly sa proti Kvádovi od Aquinca i od Brigetia a spustošily kvádske územie tak, že cisár donútil Kvádov prosiť o mier. Po tomto víťazstve zamýšľal cisár Valentinian I. zriadiť z dobytého územia rímsku provinciu, ale nedošlo k tomu, lebo r. 375 ho porazilo pri vyjednávaniach s kvádsym posolstvom. Smrťou Valentinianovou, zdá sa, skončily sa snahy Ríma o výboje na strednom Dunaji, ktoré trvaly vyše dvoch storočí a neprinesly Rímu znateľný úspech. Hoci Rimania pokúšali sa udržať pri Dunaji a s úspechom odrážali germánske útoky, na konci IV. stor. opúšťajú predsa len rímsku hranicu na Dunaji definitívne.

Rímske pamiatky. Rimania vybudovali na území Slovenska, ako vieme, časť pevností, ktorými chránili hranicu ríše oproti barbarským ná-

rodom. Na strednom Dunaji vybudovali dva dôležité tábory, z ktorých podnikali aj výboje na sever. Vybudovanie pevnostného pásma na pravom brehu Dunaja súviselo nielen s obranou, ale aj s cestou, ktorá viedla z Galie k Čiernemu moru a zo severu Európy k Jadranu (cesta jantárová). V blízkosti Devína vybudovali Rimania na mieste keltského sídla Carnus veľký vojenský tábor Carnuntum, o ktorom zmieňujú sa pramene už r. 6 po Kr. ako o východisku bojov proti Marobudovej ríši. Vybudovanie tábora v Carnunte trvalo dlhší čas a dohotovili ho až za cisára Vespasiána r. 73 po Kr. V tomto tábore bola umiestená XV. légia, zvaná Appolinaris, neskoršie XIV. légia GMV, kým prechodne tu boli légia X. GPT, XXX. zvaná Ulpia vitrix a I. zvaná Adiutrix. Na konci II. stor. spomína sa Carnuntum ako municípium a za cisára Septimia Severa r. 193 bol tábor vyhlásený za najdôležitejšiu pevnosť na strednom Dunaji. Ako pevnosť zaniklo r. 375.

Nie menej významnou pevnosťou bolo Brigetio, vybudované na strategicky veľmi exponovanom mieste neďaleko Ó-Szónyu oproti slovenskému Komárnu pri sútoku Váhu a Dunaja. Tábor v Brigetiu vznikol na konci I. stor. po Kr. za pobytu cisára Trajana na strednom Dunaji. V Brigetiu, zdá sa, bola umiestená i dunajská flota rímska. Neskoršie vyvinulo sa Brigetio v municípium, keď bolo pridelené k dolnej Panónii a stalo sa aj sídlom veľkého počtu vojnových vyslúžilcov. Za bojov cisára Valentiniana I. r. 375 podnikaly odtiaľ rímske vojská útoky proti Germánom.

Okrem týchto dvoch veľkých táborov boli v priestore medzi nimi vybudované menšie tábory a pevnostné miesta, strážne veže, mílniky, civilné osady, ako aj prechody cez Dunaj pri Devínskej bráne, Komárne a ústí Hrona. Z oboch táborov budovaly sa rozličné vojenské stanice i na ľavom brehu Dunaja, z nich na slovenskom území najvýznamnejšie sú stanica na Devíne, v Stupave, v Bratislave a v Leányvári pri Iži.

Na hradnom vršku devínskom bola zriadená rímska stanica už asi za pobytu cisára Trajana na konci I. stor. po Kr. Po zániku tejto stanice vznikla tu v časoch cisára Valentiniana I. nová stanica, svedčiaca o tom, že Rimania vtedy ovládali ešte časť ľavého brehu Dunaja. Rímska stanica v Stupave, vybudovaná na tzv. Novej hore, majúca podobu štvoruholníka, skladala sa, ako ukázali výkopy v nedávnych rokoch, podniknuté univ. prof. Dr. V. Ondrouchom, z troch stavebných objektov (základnej, azda veliteľskej budovy a z dvoch malých stavieb, pravdepodobne vodných nádrží a z väčšej budovy s dvoma miestnosťami). Veliteľská budova (praetorium) sa skladala z väčšieho počtu štvorcových a obdĺžnikových miestností, vykurovaných osobitným vykurovacím zariadením. Pri vykopávkach sa našli rozličné predmety (tehly, mince, škridlice, jemná hladená, šedivočierna nehladená a barbarská keramika domáca), ktoré svedčia o tom, že táto stanica bola úzko spätá najmä s táborom v Carnunte. Stu-

pavská stanica bola v držbe Rimanov asi do r. 180, keď v dôsledku mieru cisára Commoda museli ju Rimania vyprázdniť v prospech germánskych Kvádov, ktorí pravdepodobne obsadili stanicu a istý čas ju aj užívali. Neďaleko Stupavy vznikla, zrejme v súvislosti s jestvovaním rímskej stanice stupavskej na vrchu Úboč pri Pajštúne strážna stanica, ktorá slúžila rímskym vojskám ako pozorovateľná. Niet pochybnosti o tom, že i na území Bratislavy bola vojenská stanica rímska, ako o tom svedčia nálezy tehál a zbytky údajnej rímskej cesty. Bratislavská stanica mohla vzniknúť tiež v tom čase ako stanice stupavská a devínska. Najzachovalejšou stavebnou pamiatkou rímskou je tábor v Leányvári neďaleko Komárna, ktorý má štvorcovú podobu v dĺžke vnútorných múrov 172 m, pričom šírky múrov sú vyše dvoch metrov. Ako vykopávky ukázaly, do tohto tábora ústily štyrmi bránami hlavnej cesty. V tábore samom odkrytý bol komplex kamenných budov, medzi nimi veľké praetorium. O vybudovanie tohto tábora zaslúžila sa najmä I. pomocná légia v prvej štvrtine II. stor. po Kr. Stavba tábora vznikla asi v časoch vlády cisára Hadriána.

Na území Slovenska nezachovali sa len tieto stavebné pamiatky na pobyt Rimanov, ale našli sa i rozličné iné pamiatky na celom území Slovenska, svedčiace o tom, že Rimania prenikli hodne ďaleko od svojej pevnostnej základne na strednom Dunaji. Oveľa menej máme pamiatok na Kvádov, ktorí boli stálym nepriateľom Rimanov v prvých storočiach kresťanského letopočtu. Práve tak skúpe sú naše vedomosti o pobyte Vandalov, ovládajúcich v týchto časoch horné Potisie. Pamiatok na sarmatských Jazygov, ktorí pochovávali svojich mŕtvych do drevených komôr, umiestených do veľkých mohýl, je tiež málo.

Sťahovanie národov. Po zániku panstva Rimanov na strednom Dunaji na konci IV. stor. po Kr. stáva sa územie Slovenska dejiskom rušných pohybov národov. Podnet na toto sťahovanie dali Huni, ktorí z krajov za Volgou vnikli na územie germánskych Gótv, sídlacích v južnom Rusku. Pod tlakom, ktorý takto vznikol a smeroval na západ, opustili územie Slovenska Kvádi a s nimi i Markomani. Ostatok, ktorý neodišiel, stratil sa v záplave Hunov, Herulov, Langobardov a Rugijov. Huni, keď prenikli do karpatskej kotliny, osadili sa v Potisí, vyhovujúcom spôsobu ich života, ale neudržali sa tam dlho a po smrti Atilovej ich zahnavy vzbúrené germánske kmene. Sťahovanie germánskych kmeňov, hlavne z územia panónskeho, končí sa potom odchodom Langobardov do Talianska. O pobyte germánskych kmeňov na Slovensku svedčia nám nálezy kostrových hrobov, najmä pri Piešťanoch.

Avari. V druhej polovici VI. stor. po Kr. (asi r. 658) prišli k strednému Dunaju kočovní Avari, ktorí, ako výborní jazdci a lukostrelci, zaujali Panóniu a prenikli až k hornému Dunaju, podmaniac si obyvateľstvo, ktoré žilo už na tomto území alebo prišlo súčasne s nimi. Avari po-

razili Gepidov a osadili sa najprv pri Sáve. Spôsob ich vlády nad podmanenými im kmeňmi bol taký hrozný, že Slovania ich nazvali obrami, čo značilo hrozný, krutý a veľký (Avari boli veľkej postavy). Po ovládnutí Panónie Avarmi spojili sa Anti, vybudovavši štát v dnešnom Rumunsku, s vojskami byzantského cisára, aby zničili panstvo Avarov. Cisársky vojvodca Priskos dostal sa so svojím vojskom cez Dunaj a zničil slovanské vojská pod vedením kniežaťa Musona, stojace v službách avarských. Priskos zmocnil sa aj loďstva Musonovho, ktorého i s jeho bratom zabil. Avari podnikli r. 602 trestnú výpravu proti Slovanom, spolčeným s Byzanciou. Dôsledok víťaznej bitky bol, že Anti ustúpili do Ruska, kde boli chránení proti útokom Avarov. Ovládnutie slovanských kmeňov v karpatskej kotline spôsobilo rozčesnutie Slovanov západných od Slovanov, osadených v oblasti alpskej. Avari, ktorí chovali stáda koni a oviec, používali Slovanov často ako predvoj pri svojich výpravách, pri ktorých sami oddávali sa lúpežiam. Zo vzájomného spolužitia Avarov a Slovanov vyplývalo, že Slovania i Avari užívali tie isté ozdoby, ako aj spôsob pochovávaní mŕtvych na spoločných cintorínoch. Rozdiel bol len v tom, že Slovania svojich mŕtvych spaľovali, kým Avari pochovávali v bohatej šate, s ozdobami v plnej výzbroji a s jazdeckým koňom (Avari boli národ, žijúci na koňoch). V slovanských hroboch z týchto čias niet zbraní, zato nachádzajú sa v nich hospodárske nástroje, čo svedčí o úplne odlišnom spôsobe ich života. Avarské panstvo, ktoré bolo v karpatskej kotline značne oslabené už v VII. stor., napokon bolo rozvrátené výpravou Karola Veľkého na konci VIII. stor. Vplyv Avarov na Slovanov nie je dostatočne preskúmaný.

Avarskú kultúru nazýva archeológia aj kultúrou keszthelyskou podľa pohrebiska Keszthely v Zalanskej župe, v Maďarsku. Bola to kultúra značne vyspelá, svedčiaca o politickom a najmä vojennom význame Avarov, ktorí si priniesli z východnej ázijskej vlasti prvky kultúrne, ktoré rozmnožili pobytom v karpatskej kotline prvkami rímskymi, keďže sa stali do istej miery dedičmi kultúry rímskej provincie Panónie. K pamiatkam, ktoré sa našli v hrobách avarských na rozličných miestach Veľkej uhorskej nížiny, náleží predovšetkým jazdecká výstroj, šabl'a, oštep, kopija, mongolský luk, trojstré strely, kované ozdoby z pásov bojovníkov a kovania z konského výstroja, vyhotovené zväčša z bronzu, prípadne aj pozlátené alebo vôbec zlaté. Medzi týmito pamiatkami sú aj veci odlišné, ktoré patrily asi príslušníkom národov, porobených Avarmi.

Jedno z najdôležitejších avarských pohrebísk je v Dev. Novej Vsi v miestach, kde od dunajskej cesty odbočovala cesta na sever na Moravu. V Dev. Novej Vsi sa preskúmalo na 900 hrobov, z nich len 25 bolo žiarových, napospol popolnicových. Tieto popolnicové hroby obsahovali málo kovových milodarov, boli plytké a pôvodne boli asi v mohylách a možno

ich pokladať za slovanské. Naproti tomu hroby jazdcov bohato vyzbrojených a vyzbrojených treba pokladať zväčša za avarské, hoci nie je vylúčené, že aj Slovania mohli si osvojiť avarské zvyklosti. Iný hrob, podobného rázu, objavili neďaleko železničnej stanice v Dev. Novej Vsi, ďalšie v Radvani nad Dunajom a v Barce pri Košiciach. Medzi archeológmi prevláda mienka, že Avari zdržiavali sa hlavne v nížinách a nenarúšali tie oblasti, v ktorých bolo hustejšie osídlené obyvateľstvo iného pôvodu. Avari, zdá sa, vnikali i do slovanského osídlenia pri strednom Dunaji len sporadicky, boli rozptýlení len v malých posádkach na hradiškách. Doterajší archeologický výskum styčnej oblasti avarsko-slovanskej ukazuje, že Slovania, hoci obyvateľstvo prevahou roľnícke, obývajúce polia a pasúce stáda dobytká v úrodných i menej úrodných nížinách nevybavených lesom, statočne sa bránili proti dobyvačným snahám Avarov.

III.

DOBA RÍŠE VEĽKOMORAVSKEJ.

Na úsvite dejín. Zo svojej pravlasti, ktorá bola na východ od rieky Visly, začali sa Slovania sťahovať na západ niekedy začiatkom kresťanského letopočtu. O týchto našich predkoch sa tvrdí, že už v slovanskej pravlasti neboli jednotní a že už tam javili prvé známky rozrôznenia na niekoľko vetiev, z ktorých jednu bolo by možno nazvať pračeskoslovenskou. Toto rozrôznenie podmienili prírodné pomery a najmä rozsiahly močaristý kraj pri hornom toku Dnepra a pri rozvodí mora Baltského a Čierneho. Styk obyvateľstva, roztriešteného na kmene, bol minimálny a nedostatok ciest len zvyšoval vzájomnú izolovanosť kmeňov, ktoré sa medzi sebou hašterily a tým spôsobilý, že ich mohli ľahko ovládnuť cudzinci. Kontinentálne podnebie východnej Európy, ako aj rastlinný kryt umožňovali našim predkom v slovanskej pravlasti venovať sa zväčša len vykošťačeniu prírody a najmä zaoberať sa pastierstvom, poľovníctvom a neskoršie i primitívnym obrábaním pôdy. Ich extenzívne hospodárenie malo za následok, že pri rozmnožovaní obyvateľstva pôvodné sídelné oblasti ukázaly sa byť nedostačujúcimi, čo podnietilo pohyb obyvateľstva smerom, ktorý ukazoval možnosti pre dosiahnutie nových zdrojov a predpoklady pre udržanie doterajšieho spôsobu života.

Naši predkovia v slovanskej pravlasti vedeli vyrábať predmety dennej potreby (plátno) a poznali aj počiatkové formy obchodu (výmenný obchod). V zime bývali v chatrčiach, postavených čiastočne v zemi a čiastočne z prútia (časť nad zemou), obhádzaného blatom. Výskum sídel starých Slovanov neustálil ešte s konečnou platnosťou, aké boli najpôvodnejšie formy ich osídlenia, ale je isté, že Slovania boli väčšinou osídlení roztratené v drobnejších osadách (vplyv zemepisného prostredia).

Základom spoločnej organizácie Slovanov bola rodina. Nie je vylúčené, že aj u nich sa vyskytovala v hojnejšej miere tzv. záduha, spoločné vlastníctvo majetku, na ktorom žili príslušníci jednej rodiny. Vyššou jednotkou bol rod, na čele ktorého stál starešina, starosta. Ak bol rod väčší, bol na jeho čele župan. Ďalšími organizačnými jednotkami starých Slovanov boli: kmeň, národ a vlasť, na čele s kniežaťom. Sväz kmeňov ovládal vojvoda, najmä ak išlo o obranu proti nebezpečenstvám. Zdá sa, že starí Slovania poznali aj počiatkové formy spoločného rozhodovania o dôležitých veciach, ktoré boli spoločné jednému alebo viacerým kme-

ňom. Z právnych zvyklostí bola pozoruhodná krvná pomsta, ktorú neskoršie nahradil úrad rozhodcu. Branná povinnosť bola všeobecná a zúčastňovali sa na nej všetci dospelí príslušníci rodov, resp. kmeňov. Spoločenské rozvrstvenie starých Slovanov nebolo veľmi složitú. Okrem sloboďných príslušníkov rodiny, alebo kmeňa, sviazaných krvným sväzkom, do ktorého mohol vsťúpiť aj cudzinec, boli príslušníci neslobodní, ktorí sa skladali jednak z vojnových zajatcov, jednak z domáćich, ktorí sa do otroctva dostali z trestu.

Slovania verili v nesmrteľnosť ľudskej duše, mŕtvych spaľovali alebo pochovávali, pričom dávali im do hrobu predmety, ktoré mŕtvi užívali za živa. Verili v bohov, ktorých si zosobňovali v prírodných živloch. Okrem toho verili v duchov, víly, rusalky a vodníkov. Niektoré pohanské zvyklosti našich pohanských predkov zachovalý sa až podnes.

Príchod Slovanov do karpatskej oblasti. Na osídlenie slovenského územia v Západných Karpatoch malý vplyv, ako som už spomínal, zemepisné danosti, najmä však strechovitý západovýchodný sklon nášho územia, ktoré bolo rozdelené na dve časti rozvodím Dunaja a Tisy. Možno predpokladať, že najprv bolo osídlené západné Slovensko. Do vnútrokarpatského územia prichádzajú Slovania v VI.—VII. stor., hoci pravdepodobne už aj predtým rozptyľovali sa do nášho územia jednotlivé malé skupiny, ktoré patrily k väčším celkom, osadeným na západ od Odry. Naši predkovia prichádzali na Slovensko cestami, ktorými prenikali v predchádzajúcich dobách k Dunaju aj iní obyvatelia Slovenska, teda cez karpatské priesmyky a cez schodné horské skupiny Beskíd. Rozsiahlejšiemu rozširovaniu sa Slovákov na juh od Dunaja bránili Avari, ktorí ovládali obe uhorské nížiny. Slovania boli pravdepodobne zčásti v područí Avarov a na juh do Panónie a do krajov predalpských podarilo sa im preniknúť až po zlomení avarského panstva. Slovania osídľovali územia, ktoré už predtým boli dotknuté inými národmi s určitými stopami ich života, ako aj s vplyvmi gréckorímskej hmotnej kultúry. Táto kultúra sa dotkla nášho územia pri Dunaji a zasiahla aj kraje severnejšie. Je zaujímavé, že prvá slovanská ríša vznikla práve v oblasti, kde sa najdlhšie odohrával urputný zápas rímskeho panstva s ostatným barbarským svetom, oddeleným Dunajom od rímskych provincií Panónie a Norica. Slovania, prichádzajúci k dolnému povodiu Moravy a ku geopoliticky najvýznamnejšiemu bodu strednej Európy (sútok Moravy s Dunajom), narážali na rímsku kultúru a dávali sa ňou ovplyvniť. I keď mocensky silnejší a časové bezprostrednejší bol vplyv avarský, u Slovanov nezanechal väčšie stopy.

Dobu od príchodu Slovanov do karpatskej kotliny nazývame i dobou hradištnou, ktorú delíme na tri obdobia, staršiu (od r. 600—850), strednú (od r. 850 do 950) a mladšiu (od 950 do 1200). V staršej dobe, ako sme už

spomenuli na konci predchádzajúcej kapitoly, ide predovšetkým o kultúru, na ktorej badať vplyvy pobytu Avarov, žijúcich v susedstve našich predkov. Z nálezísk sú dôležité, okrem spomínaného pohrebišťa v Dev. Novej Vsi, hromadné náleziská železných nástrojov a zbraní, alebo rodinných či rodových zásob, takže je oprávnená domnienka, že ide o sklady kupcov, rozvážajúcich predmety, ktoré sa v náleziskách našly najmä v doline rieky Moravy, na Morave, ale i na Slovensku. Na nájdených nástrojoch badať vplyvy starších kultúr, rímskej i keltskej. Z nálezísk treba spomenúť najmä M. Sv. Jany.

Samova ríša. Prvú slovanskú ríšu založil franský kupec Samo a opierala sa o neobyčajne dôležité cesty, ktoré viedly jednak od mora Baltského k moru Jadranskému cez tzv. Moravskú bránu a jednak Dunajom do západnej Európy a k moru Čiernemu a Egejskému. K tejto ceste pripojovala sa za tiesňavou Dunaja, medzi Ostrihomom a Vacovom, iná cesta, vedúca z ruských stepí cez nízko položené priesmyky Východných Karpát. Slovania, hrnúci sa karpatskými dolinami na juh, boli by pohltili azda aj Avarov. O tejto ich mohutnej absorpčnej sile svedčí existencia prvej ríše slovanskej v dôležitej oblasti Európy, v oblasti, ktorou prechádzala najvýhodnejšia cesta cez zvrásnené alpsko-karpatské pohorie. Slovania sami, žijúci na východ od Álp v bezprostrednej blízkosti Karpát a sudetskej horskej sústavy, nevládali povstať proti svojim avarským utláčateľom, pretože pre silné pomiešame vlastných pohlavárov s avarskými nemali dostatočne silnej vedúcej vrstvy. V slovanskej mase však pravdepodobne tlela neustále iskra odporu proti Avarom, ktorú sa podarilo okolo r. 622—623 rozjariť Samovi, keď sa dostal so svojím ozbrojeným sprievodom do styku s našimi predkami. Samovi sa podarilo s pomocou nespokojných a neskoršie vzbúrených Slovanov poraziť Avarov a Slovania si ho preto z vďačnosti zvolili za svojho náčelníka. Samova vláda trvala od r. 628 asi 35 rokov. Samovo panstvo nebolo po porážke Avarov bez starostí o svoje jestvovanie, pretože ho stále znepokojovali franské knieža Dagobert a Avari. No Samova ríša predsa len vzrastala a stala sa akousi haťou Dagobertovým snahám, ktorý chcel preniknúť na východ, kým Slovania prenikali pozdĺž Dunaja na západ až po rieku Enns. Dagobert bol prinútený brániť sa Samovej rozpínavosti, ktorej chcel urobiť koniec troma veľkými výpravami; výpravou Alemannov, vlastného vojska a Langobardov. Dagobert, hoci dva prúdy jeho vojsk malý úspech, bol r. 631 porazený pri Vogastisburgu, odkiaľ po niekoľkodennom obliehaní musel ujsť a zanechať svoj tábor na korisť Slovanom. Samova ríša rozprestierala sa približne na území neskoršej ríše Veľkomoravskej a svojimi východnými končinami siahala aj na územie Slovenska. Uvádza sa, že hlavný hrad Samov bol niekde pri hornom toku rieky Moravy.

Zánik Samovej ríše. Samova ríša po jeho smrti rozpadla sa pravdepo-

dobne preto, lebo ju rozdelil medzi svojich potomkov, ktorí nevedeli odolať mocenskému tlaku, vychádzajúcemu od západu, najmä so strany Bavorov. Títo sa v druhej polovici VII. stor. dostávajú takmer až po Viedenský les a začínajú medzi Slovanov vrázať klin, ktorý ich neskoršie pri zvýšení tlaku rozčesol pri Dunaji na dve časti. Slovania na území rozpadnutej ríše Samovej boli potom vystavení novým nebezpečenstvám, ktoré im hrozily od Avarov, opierajúcich sa o Byzanciu. Avari vybudovali za trvania Samovej ríše a jej zápasu s Dagobertom mocné hradbové pásmo ringov a Slovanov pri Dunaji podarilo sa im uviesť znova do značnej závislosti. Pri svojom šírení sa na západ narážalo avarské panstvo na odpor Bavorov i Frankov, organizovaných napokon v ríši Karola Veľkého. Avari však podľahli na konci VIII. stor. v boji s Frankmi, ktorí sa zmocnili obrovskej koristi. Túto korisť rozdal potom Karol Veľký pápežovi, kláštrom a svojim verným, aby si jednak naklonil pápeža a jednak pevnejšie pripútal svojich verných k sebe. Ale spomínanou porážkou nebol boj Avarov s Karolom Veľkým úplne skončený. Frankom podarilo sa až začiatkom IX. stor. zlomiť definitívne moc Avarov (803). Územia, ktoré do toho času ovládali, Karol Veľký začlenil do Franskej ríše v podobe Ostmarky. V tomže čase začína sa na tomto novodobytom priestore uplatňovať organizačne nedávno založené arcibiskupstvo solnohradské s biskupstvom pasovským, ktoré sa delia o nové územia tak, že východná jeho časť stáva sa sférou christianizačnej činnosti biskupstva pasovského, kým západná časť podlieha arcibiskupstvu solnohradskému. Po zničení avarského panstva ostáva Karolovi Veľkému ešte úloha podmaniť si Slovanov a zapojiť ich do okruhu západnej kultúry a svojej ríše, najmä rozšíriť kresťanstvo medzi nimi. Pri tomto svojom usilovaní stretáva sa Karol Veľký so záujmami rímskeho pápeža, ktorý si robí nárok rozhodovať o budúcnosti území, ktoré Karol Veľký v bojoch s Avarmi do r. 799 získal.

Avari miznú v slovanskej záplave a územie, obývané za Karola Veľkého Slovanmi, dostáva sa pod vplyv západorímskej kultúry sociálnej, cirkevno-organizačnej i náboženskej. To, čo má svoj domov v ríši Karola Veľkého, udomácňuje sa i na území Ostmarky a na území krajov, ktoré obývajú Slovania. Ostmarka je potom územím, z ktorého jej správcovia podnikajú v rámci politiky Franskej ríše výboje na východ do karpatskej kotliny. V pohraničnej oblasti medzi Alpami, Karpatmi a Sudetami, na rozhraní germánsko-slovanského sveta, upevňuje sa moc Franskej ríše nielen vojensky, ale ťj nábožensky, v dôsledku christianizačných snáh, ktoré sú reprezentované zakladaním kláštorov, šíriacich záujmy rímskej cirkvi i západnej vzdelanosti ďalej na východ medzi Slovanov.

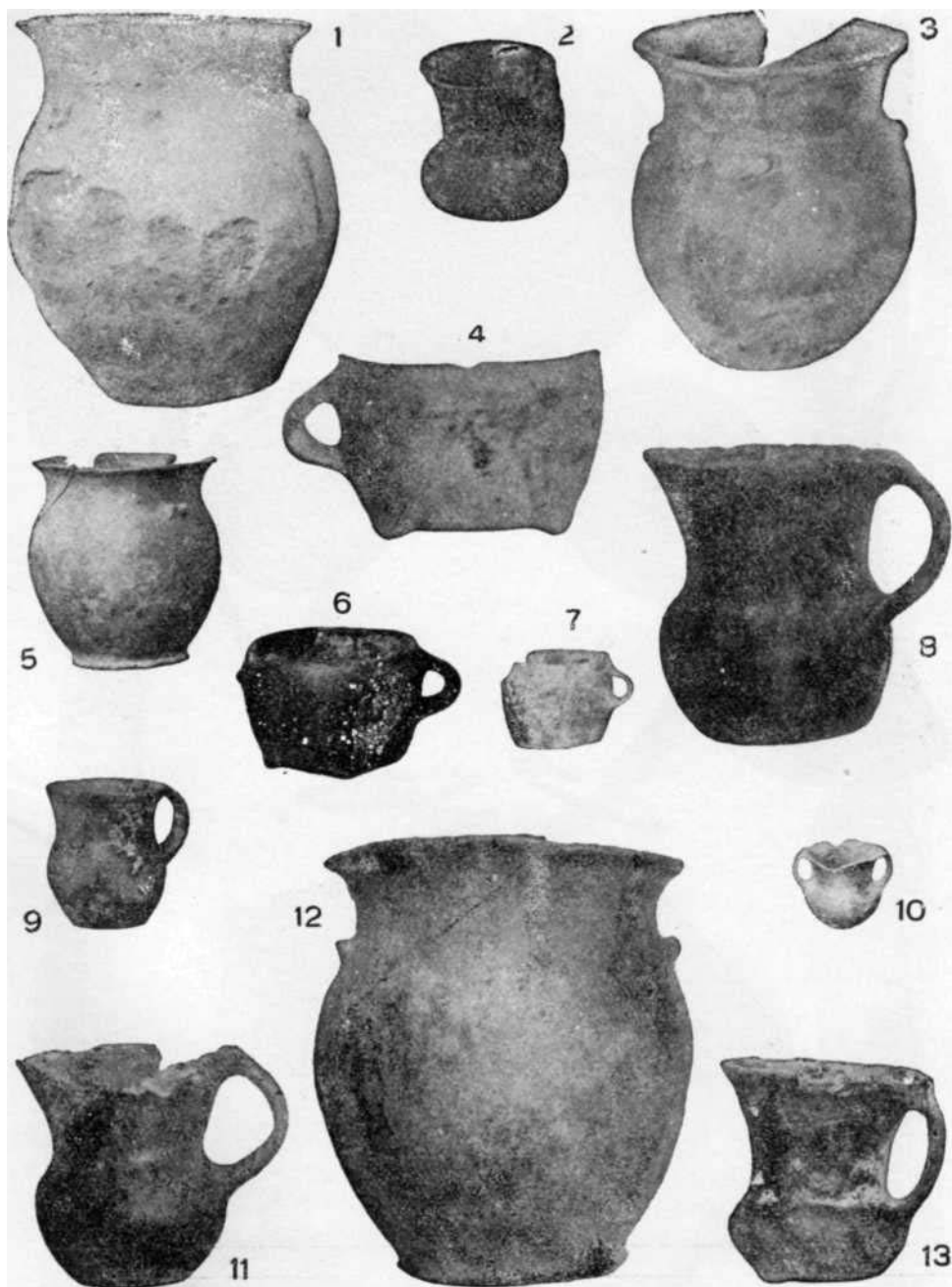
Prvé zprávy o Slovákoch. V tomto čase začínajú sa vlastné dejiny slovenské, ktorých počiatok je uvádzaný rokom 822, keď na ríšskom sneme vo Frankfurte nad Mohanom zúčastňujú sa aj zástupcovia Moravanov,

ktorí po porážke Avarov boli natoľko sjednotení, že reprezentovali kmeňový celok, hodný pozornosti v ríšskej politike franskej. Skôr ešte, než sa zjavujú karpatskí Slovieni na západe Európy, máme o nich zprávy aj v Evanjeliári cividalskom, ktorého zápisy — zdá sa — svedčia nám o tom, že naši predkovia navštevovali už v VIII. stor. severné časti polostrova Apeninského. Vyskytovali sa najmä ako pútnici v kláštore cividalskom neďaleko Benátok; medzi pútnikmi uvádzajú sa okrem iných prvé kniežatá slovenské Kolotech, Svätopluk, Pribina, Kocel, Rastislav a iní. Zpráva o účasti zástupcov Slovanov, žijúcich pri rieke Morave, na ríšskom sneme vo Frankfurte je významná aj preto, že naši predkovia, ktorých západné pramene označujú ako Moravanov (Marahenses a pod.), východné zasa ako Slovienov (Nestor), prejavili ešte skôr ako Česi smysel pre štátnosť a pre prispôsobenie sa novej kultúrno-politickej nevyhnutnosti a situácii.

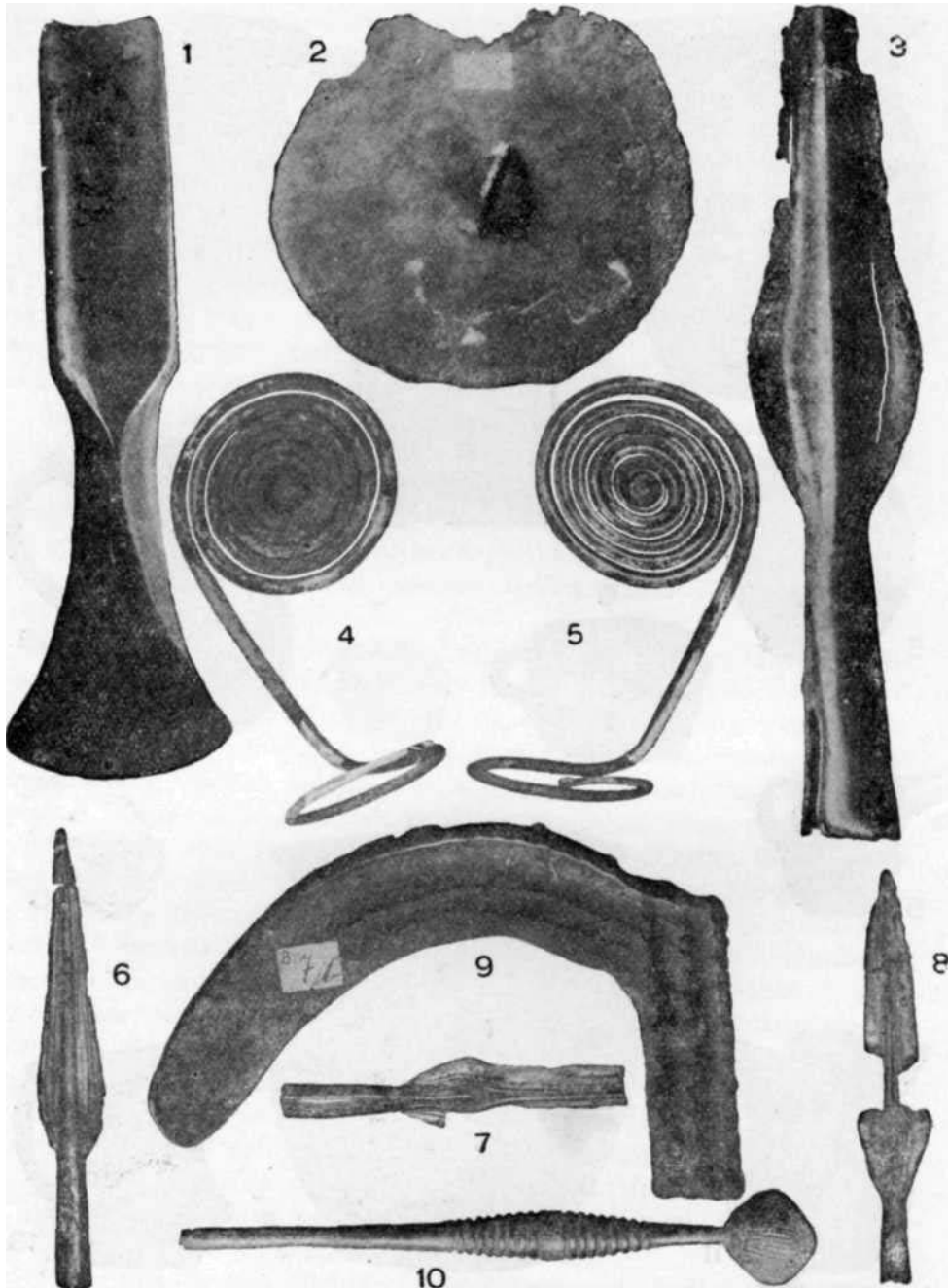
Sústredovacie snahy Moravanov boli podmienené výhodnými zemepisnými danosťami v povodí rieky Moravy, ktorá oddeľovala sudetskú oblasť od karpatskej. Opieraly sa pritom o mocný vodný tok Dunaja, ktorý v smere západovýchodnom bol významnou európskou cestou a v smere severojužnom zasa hral úlohu výbornej prirodzenej hranice, ktorá prekážka zabraňovala preniknutiu panstva naddunajských Slovanov do Panónie a do oblasti predalpskej.

Koncentračné snahy Moravanov, rozdelených na viacej kmeňov (Moravanov treba pokladať len za ústredný kmeň), prejavovali sa v dobe, keď sa začína boj o strednú Európu medzi Západofranskou ríšou, reprezentujúcou dedičstvo západnej ríše rímskej, a východnou ríšou rímskou — Byzanciou. Postoj vládcov územia akéhosi slovanského údelného kniežatstva v povodí Moravy a v oblastiach k nej sa kloniacich preto predurčovala a ovplyvňovala vždy situácia, aká sa utvorila v patričnom čase mocenskými snahami oboch vtedajších veľkých ríši na území Európy. Nešlo len o zachovanie čo najväčšej nezávislosti politickej, ale aj o zachovanie osobitných prvkov slovanského života kultúrneho, štátneho a hospodárskeho. Slovanom pri Morave a Dunaji bolo potrebné rozhodnúť sa skôr alebo neskôr pre orientáciu, pričom bola možnosť voliť iba medzi dvoma danosťami: alebo sa prikloniť k bližšej západorímskej kultúre, predstavovanej ríšou Východofranskou, alebo k vzdialenejšej ríši Byzantskej, ktorá bola od našich predkov oddelená ríšou Bulharov, siahajúcou do východnej polovice karpatskej kotliny. Išlo pritom tiež o prekonanie alebo zotrvanie pod avarskými vplyvmi prijatím, resp. neprijatím franských prvkov. Je len samozrejmé, že vplyv Východofranskej ríše bol pre jej blízke susedstvo bezprostrednejší a živelnejší.

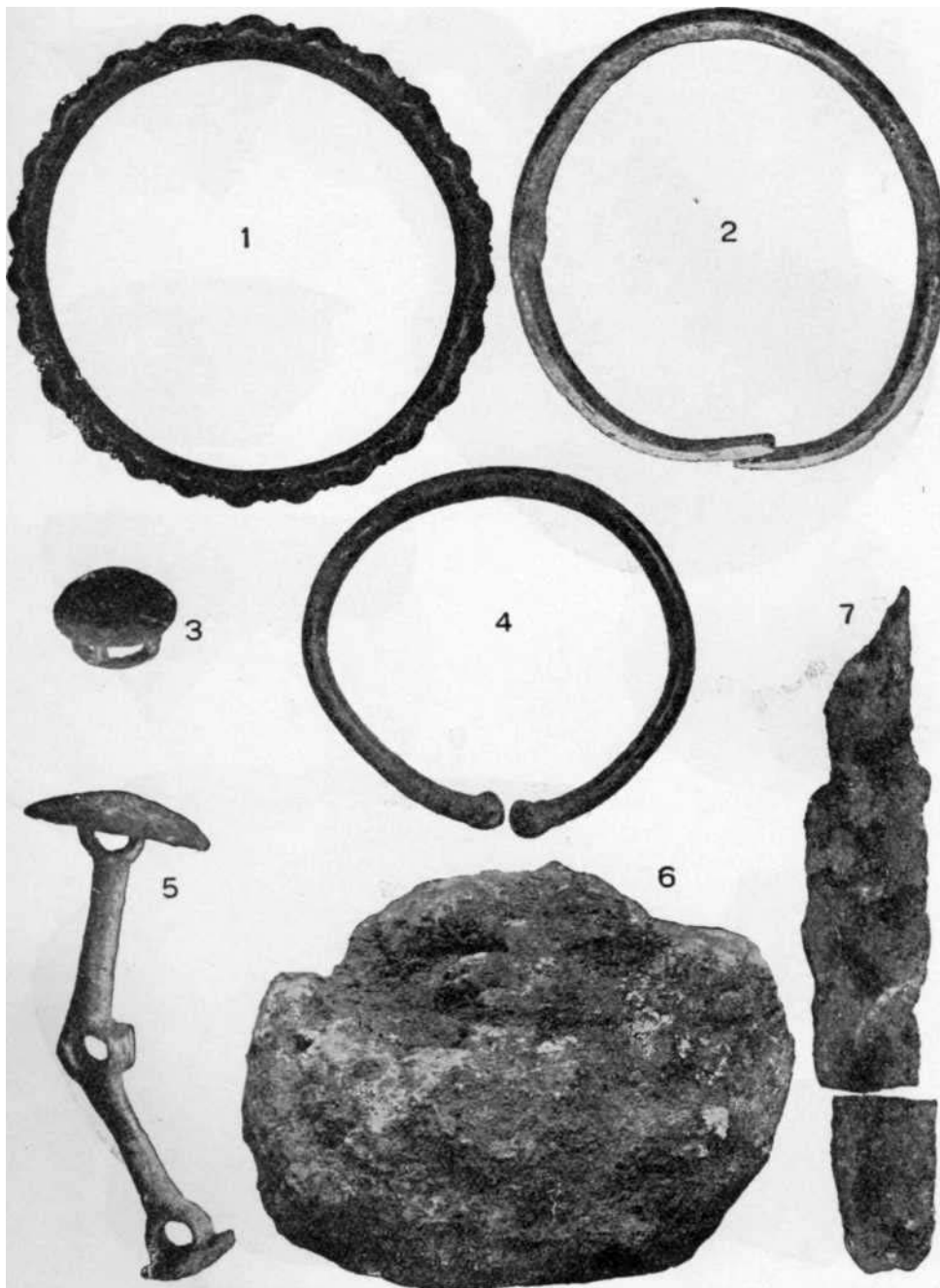
Geopolitická poloha sídelného územia Moravanov bola veľmi exponovaná, keďže v tejto oblasti vyvíjala sa tretia plocha medzi mocenskými sférami oboch veľkých ríši Európy.

Obr. 1. Staršia doba bronzová. Nádoby typu maďarovského. C. 1, 3, 7—10 Malý Várad (okr. Nové Zámky), č. 2 Mohipusza v Boršode (Maďarsko), č. 4—6, 11, 12 Veselé (okr. Piešťany), č. 13 Bučany (okr. Hlohovec), č. 1, 3—13 Slovenské múzeum v Bratislave, č. 2 Štátne múzeum v Košiciach.

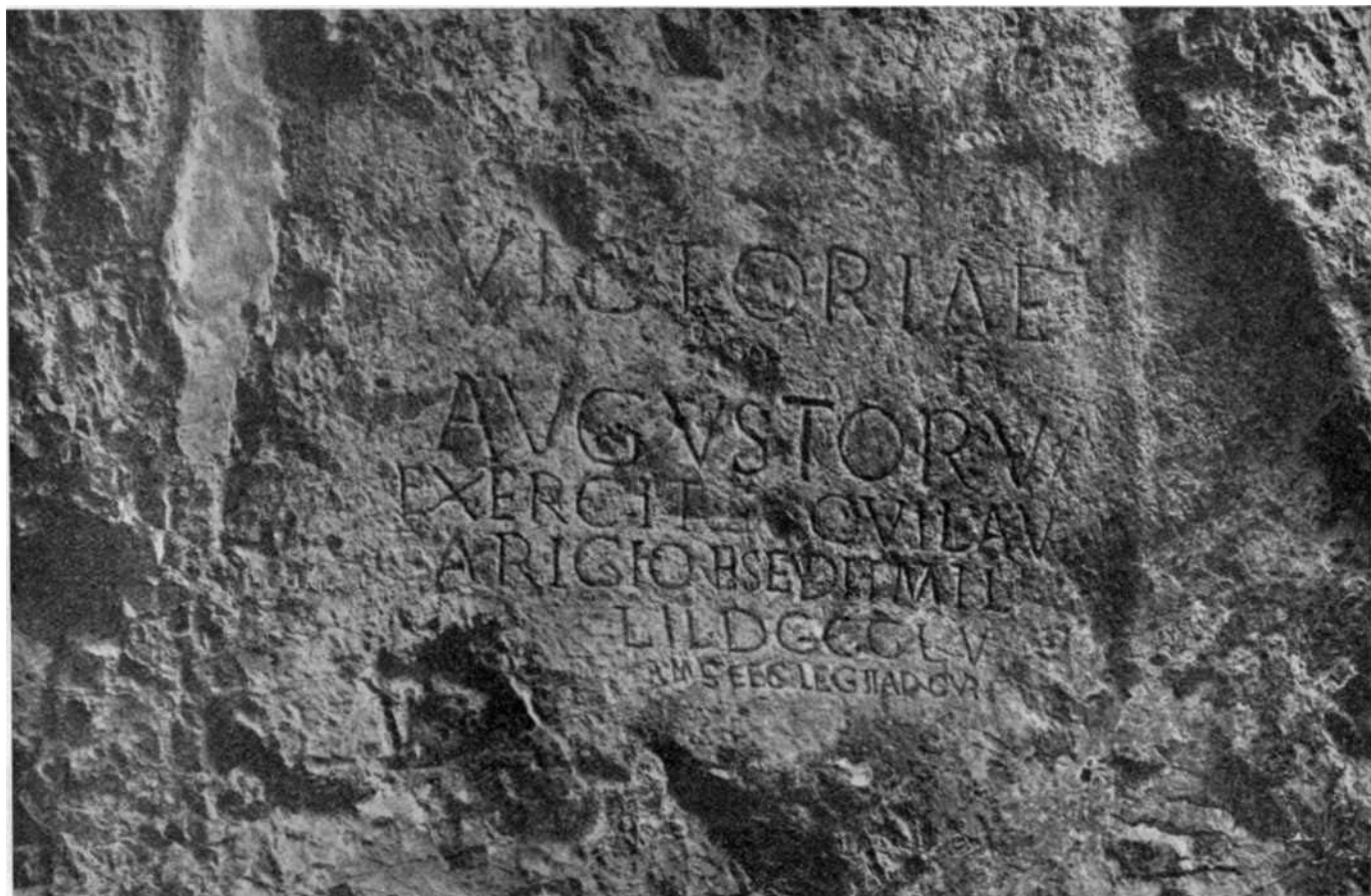
Obr. 2. Staršia časť strednej doby bronzovej. C. 1 Malacky. Mladšia časť strednej doby bronzovej. C. 2, 3 neznáme náležište, č. 4—8 Rešta (okr. Moldava nad Bodvou), č. 9 predprebratová stolica Bratislavské, č. 10 Vieska (okr. T. Sv. Martin), č. 1—3, 9 I. štátne gymnázium v Bratislave, č. 4—8 Štátne múzeum, v Košiciach, č. 10 Slovenské múzeum v Bratislave.

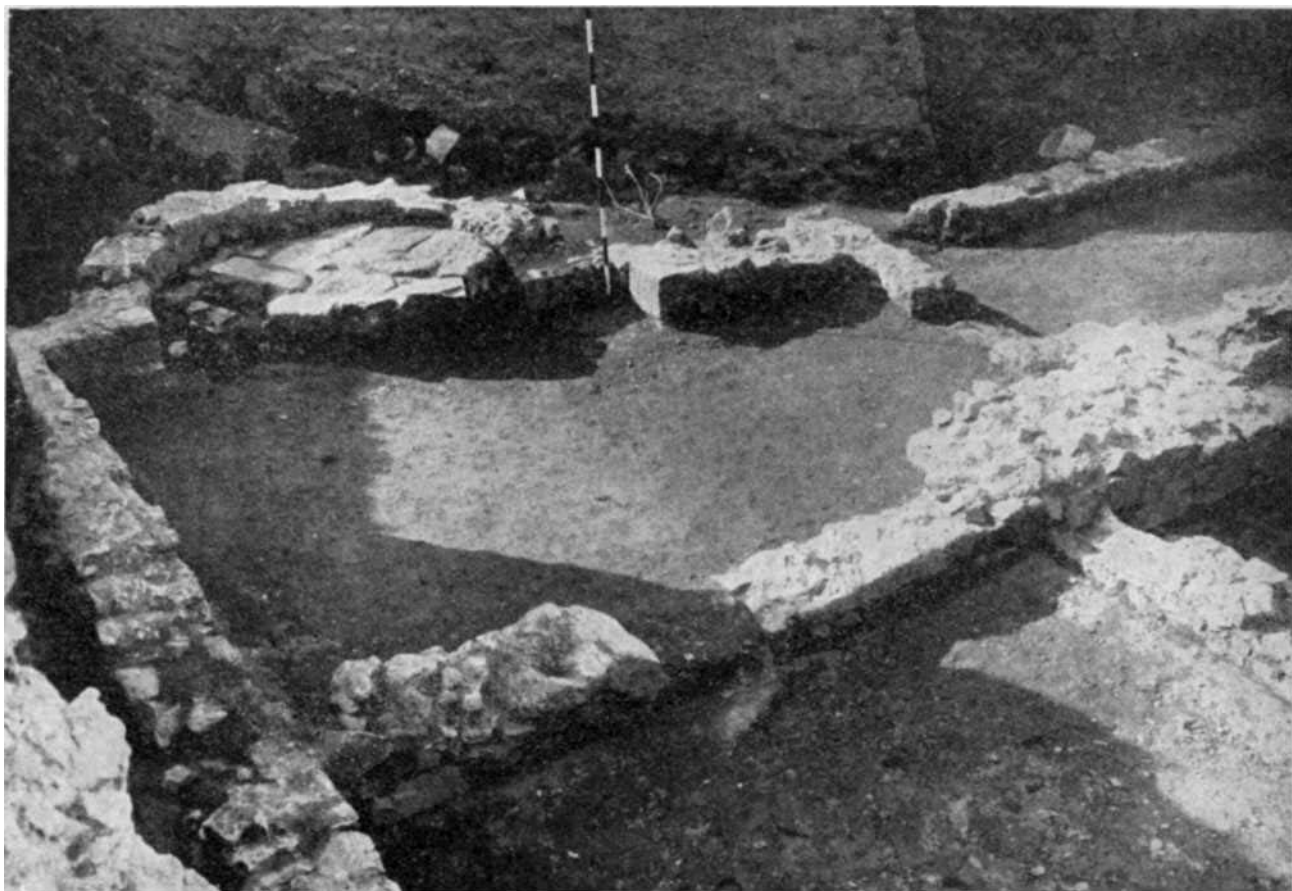
Obr. 3. Prvá doba železná. C. 1 Bučany (okr. Hlohovec), č. 2 Gajary (okr. Malacky), č. 3, 5 Očkov (okr. N. Mesto nad Váhom), č. 4 Puchov, č. 6, 7 Jasov (okr. Moldava nad Bodvou), č. 1, 4 SNM v T. Sv. Martine, č. 2, 6, 7 Slovenské múzeum v Bratislave, č. 3, 5 miestna zbierka v Čachticiach.

Obr. 4. Mladšia doba železná. Kultúra laténska. C. 1 Damaša (okr. Želiezovce), Múzeum v B. Štiavnicí, č. 2, 4 Gajary (okr. Malacky), č. 3 Patpuszta (obec Marcelová, okr. Stará Ľala), č. 5—7 Devín (okr. Bratislava), Slovenské múzeum v Bratislave, č. 8 rieka Váh. Mestské múzeum v B. Bystrici.

Obr. 6. Oslavný rímsky nápis II. légie z r. 179 po Kr. v Trenčíne (Laugaricio).

Obr. 7. Zbytky rímskej stavby v Devine.

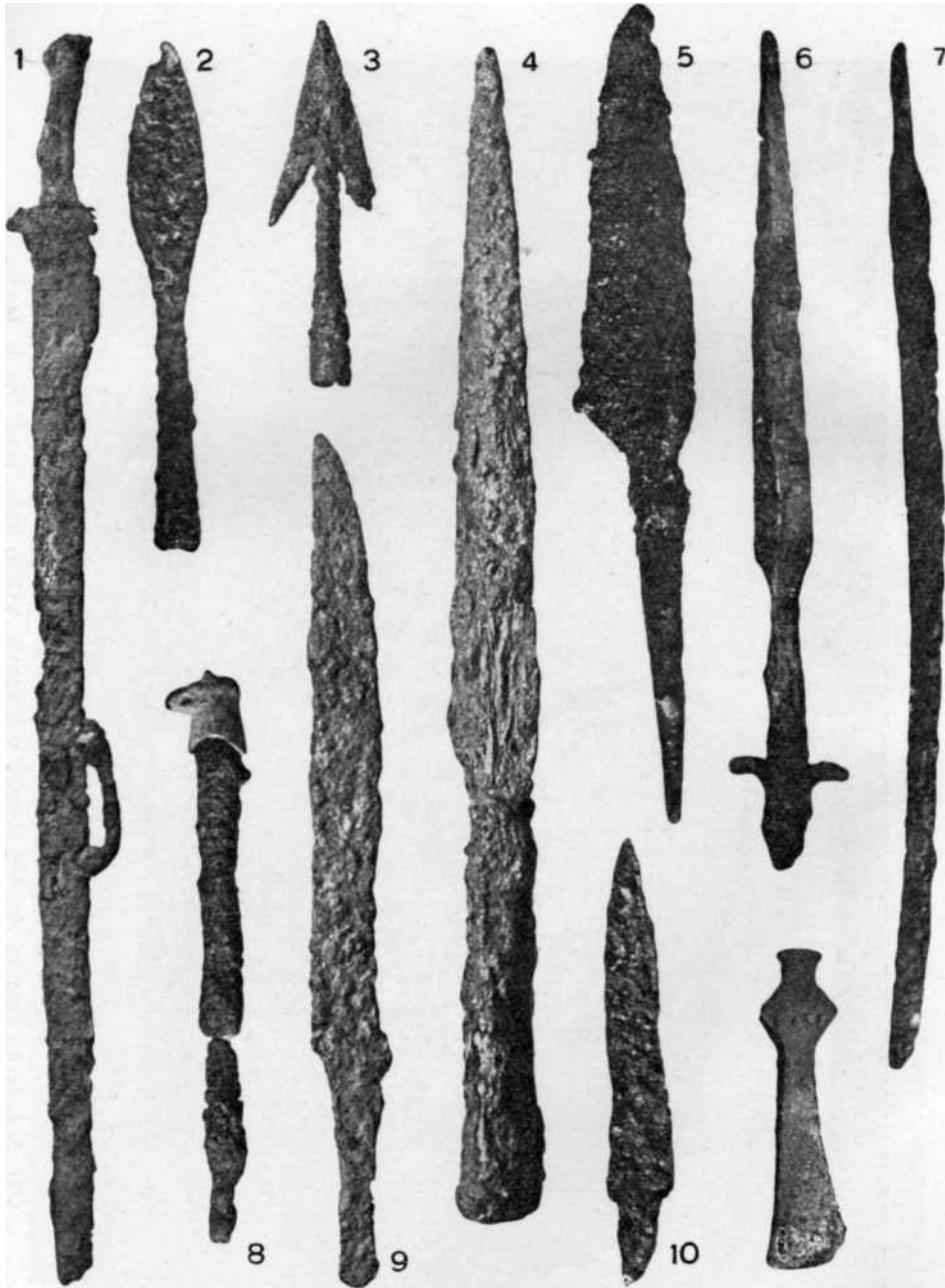

Obr. 8. Vykopávky na Devíne.

Obr. 9. Letecká snímka rímskej stanice v Stupave. Výkop univ. prof. Dr. V. Ondroucha.

11

Obr. 10. Zbrane staršej doby hradištnej, č. 1—11 Devínska Nová Ves (okr. Bratislava). Slovenské múzeum v Bratislave.

Quoſte ratbodo comuſſus: aliquod
 cum illo fuit tempus; Interim exorta
 ē. Inter illos aliqua diſſenſio. quam
 priuina timens fugam inuit in re
 gionem uulgariam cum ſuis. & chozil
 filius eius cum illo. Et non multo poſt
 de uulgaris ratmaris ducis adit
 regionem; Illoque tempore bludo
 uicus rex bagariorum miſit ratbo
 dum cū exercitu multo ad exterminan
 dum ratmarum ducem. Qui diſſiſus
 ſe defendi poſſe. In fugam uerſus eſt
 cum ſuis qui cedem euaserunt; Et p̄dictus
 priuina ſubiſtitit & cum ſuis per
 tranſiit fluum ſauua. Ibi que
 ſuſceptus a ſalachone comite paciſi
 catus eſt cum ratbodo. Aliqua uero
 interim occasione p̄cepta. rogantib.
 p̄dictis regis fidelibus preſtauit
 rex priuine aliquam inſormis-
 & deficit hic integrum ſilium, quod ſuppleri po-
 teſt ex MS. ſtib. 119 olim; nunc uero 173

Obr. 11. O kniežati Pribinovi. Z kroniky z r. 871 „Libellus de
 conuerſione Bagoariorum et Carantanorum“. V riad-
 koch x označených meno Pribinovo (Priuina), o ozna-
 čených meno jeho ſyna Koceſa (Chozil).

V ZVUCENTA PU DEMARAVHA .
S crite uos uolumus quia nos q
 r p d i g i t u r b e n e d i c t u s a r t o r
 p p n e i p s u a t e m a d m u s p r o
 l a m o t e . u o s q u o r s i h e a r t h i m e s t h o s
 a m p l e a t u m u s . e t p a a r n a d i l e c t i o n e
 a r m a m u s . N h s q a r t h d u s p e d u s u o s
 e m s t h u r e p o d n o e o n d a m u s . e t m a c t
 s t y p u o s . u e r d e m u r s q e o t d e u a t e r l a l u
 m i n a r u u r a d u e r m u s p a a r n a s p d u e r e r
 l n b o n n o r e p h u s c o n s t i t u m s . e u s i q a d
 f i n e l n t d e a r t h o t b o n a r q a r t h o n e d e
 e o t m a r s u o l a r q l n e o l u m e s d i g n i t a t e
 p d u a t e r . . S . u o r a u s i c i e l o h a m m i s
 p b t e u r q u i d n o b i s m i l l i s s i s t i t e n a r
 d i d i c i m u s l n t d e a r t h o t d u b i a t i s . .
 M o n e m u s d i l e c t i o n e m u s t u r m . u i r s i c i e t
 a t u r s i c i e t d a n s . S u a r s e e r t o m a n a
 e c t e r a b i s e a r t o r p p n e i p s d i d i e r
 a t n u a . e a d s i l n s n e m s e l y a t n e b u r . .
A n q p a r a m u n d u c o r a n d a t s e r s i d h u
 b e r t e a r t y p d i c a t i o n a s t e m n a r m u r a t y
E t s i a r a m a t e s t o r e s a t e s s e o u a p l y c o
 s e d s a r t h e a p p u l e s . P a r t u a t s u s s
 a b i m i s e d o c u i t e c o g n o s c i a t . S i a r t
 a u s u o b u t t y i u t t e r u t q l y b e s l e e t y
 d e s t h a a d n u n d e r t e . a u e r p d i c a t e p
 s u p e r d e r t e l e d i . o c c e r t i o m s u n o a n i m o
 u n a r q . u e l u n a m a t d e a r t n a m f a l s e
 a r t e a t s t a n a t . e i a r t n a t s a t d i s
 e n e m s e d s a r t h e a . . P a r u e t a r a d i u
 m u s . q u a r m i n a d u s u s a r t e h u s i .
 a b e n a t e e s t e t e n o a d h a n o s e l y e d e

p e p e r o t t i n a u s u o b i s q d i s t e a n s . A
 h a r d o c t r a q u e c o t a m s e d e a r t h e a
 s t e t d e t e u b e l h a r t h s p p e l i u s t e u a l
 d e m u t a m u s . . T a m p p e h o r d i t a
 m u s u l l i . u a r a b i s q e m i . o c c a s i o n e a d
 n o s u t n u t p e u t e . Q u a r t u s d o c t e
 e t a r u d i a m u s u a t u s i c i a t i n a r e c e p
 d a r s i c i e p u n s i a r a u e r n e n . D A T A U T
 S U P R A . R E U E R E N T I S S I M A M E T H O S
P e d i a c t i o n u s t u s d o c t r i n a p o s t l m
 e t u a b i q u a s i s t e d a r t h i p a s t e
 p e m m i l l i u m s e l u a r e t l n s t i t u t e r q
 p e u m d e b e a t . . A u d i u m u s q u o d n o n
 s e e q u a s e a r t o m a n a e c t e a b i s e a
 p o s t e l o y p p n e i p s d i d i e r . e i a r t a d i t
 p r e d i a r a u o c t r a d o d o c e a t . e i p l u s
 p o s t l m l n t e t o r t m u r a n e s . U n d e h u s
 a r t o r a u s n h l u r a t s e s t i l u b e m u s u r
 e m i o c c a s i o n e p o s t p o s i a r e a d n o s d e
 p r e d i a n u t n u t p e u t e s . u r d o p e r t u o
 a r u d i a m u s . e c o g n o s c a m u s . u a t u m
 s i c i a t n a t s . e i l i e p d i c e t s i a r u t t e r s e
 h a r t h e a t h e t o m a n a e c t e e t d e t e
 p r o m i s i t y . A u a r n o n i u s t e r e i e c o g n o s
 c a m u s d o c a t n a a i a m . . A u d i m u s
 e l a m q u o d m i l l i s c o n a r e s l n b e r t a r
 t a . h o r e s t l n s e l a m n a r l i n g u a r . .
 U n d e l a m h e a r t h i n s i s p p a u l u e p m
 a n c o m a r t u a t h i d i s t e a s p h i b u m .
 N e l n d e l i n g u a r s e e t a m i s s a t u m s e l l o s
 n a r e l e b r a t e s . S e d u e l l n l a r t n a r
 u e l l n g t e a r l i n g u a r . s i a r e c t e d e t y

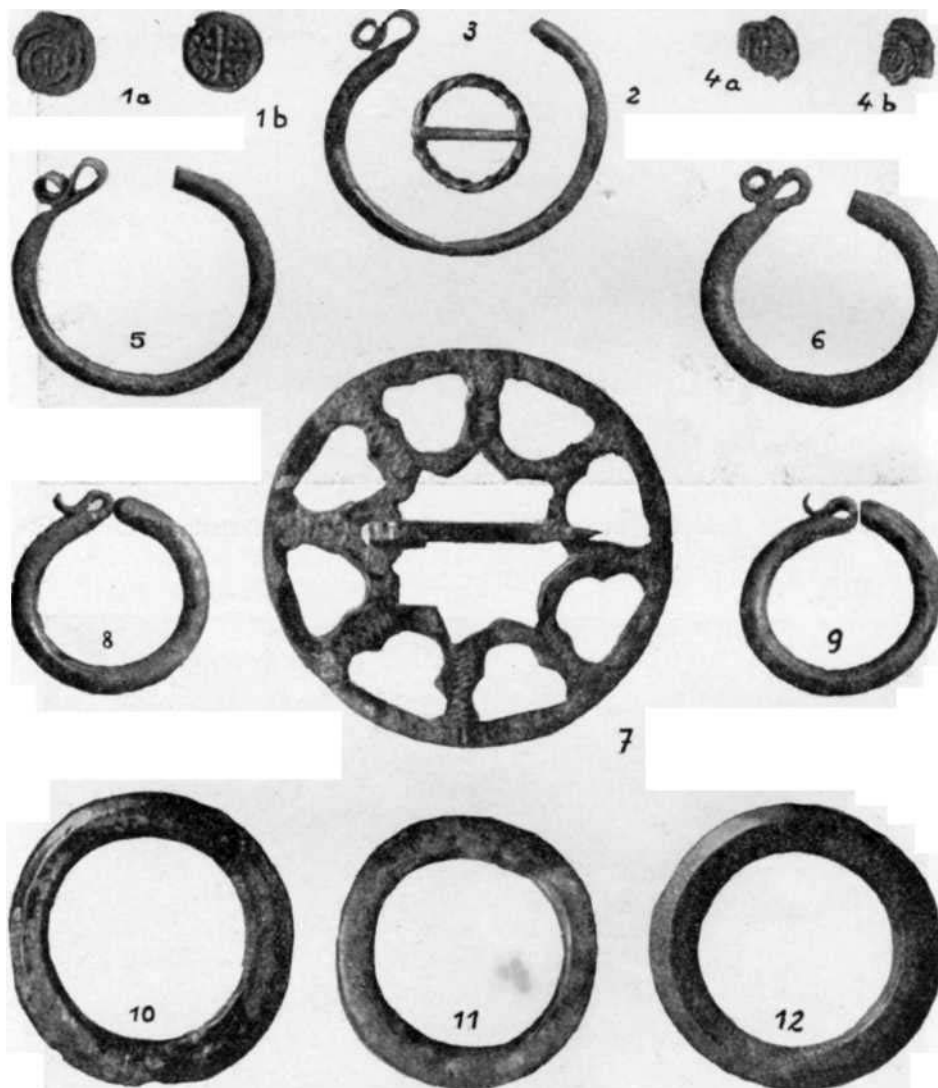
Obr. 12. Ukážka písma z registra pápeža Jána VIII. vo vatikánskom archíve v Ríme.
 (Listina zaslaná Svätoplukovi a Metodovi.)

Obr. 13. Hroby radového pohrebišťa, preťaté základmi sakristie v Lipt. Sv.Mikuláši.

Obr. 14. Základy gotickej sakristie a apsidy a nárožia stavby pravdepodobne románskej v Lipt. Sv. Mikuláši.

Obr. 15. Pamiatky z radového pohrebišťa v T. Sv. Martine. C. 1, 4 mince z doby kráľa Kolomana, č. 3, 7, 10—12 bronzové pracky, č. 2, 5, 6, 8, 9 esovité záušnice v SNM v T. Sv. Martine.

Obr. 16. Zbytky premonštrátskeho kláštora v Bzoviku z 2. pol. XII. stor.

Obr. 17. Benediktínsky kláštor v Hronskom Sv. Benediku od severovýchodu.

Pribinovo kniežatstvo. Jedným z kmeňov slovanského obyvateľstva, osídleného pri Morave a Dunaji, boli Nitrana, ktorým — ako nám to spoľahlivé pramene zachovali — vládol okolo r. 830 vládca Pribina so sídlom v Nitre. Nevieme, či Pribina bol samostatným kniežaťom kmeňovým, alebo len údelným kniežaťom v rámci organizácie vyššieho celku, ktorému v tom čase vládol Mojmir I.; pravdepodobnejšie je, že Pribina bol samostatným kniežaťom. S menom obidvoch týchto kniežat je spojený posledný úsek sjednocovacích snáh v moravsko-slovenskej oblasti. Sjednocovacie snahy moravsko-slovenské prebiehajú s určitou závislosťou od vnútorných pomerov Východofranskej ríše, ktorá najmä po sosení Ľudovíta Pobožného r. 833 nevísi si načas s dostatočnou rozhodnosťou pomerov moravsko-slovenskej oblasti. Vnútorné pomery Východofranskej ríše sú od tohto času smerodajné pre úsilie moravsko-slovenských kniežat o väčšiu a stálejšiu nezávislosť od mocného západného suseda, ktorému boli zaviazaní poplatkom.

Pribinovo kniežatstvo treba hľadať na úrodných sprašových tabuľiach záposlovenských, vhodných pre osídlenie obyvateľstva, ktoré pokročilo vo svojom vývine až k osadenému pastiersko-poľnohospodárskemu stupňu kultúry. Sídlom kniežata tohto územia bolo na vyvýšenej skale, na ktorej bol neskoršie vybudovaný aj hrad a kostol. Toto miesto bolo výhodné nielen pre svoju geografickú polohu (sbiehalo sa tu cesty od Považia, nitrianskej doliny, od Žitavy i Hrona s križnou cestou od dunajského prechodu pri Bratislave — Devíne a s predpokladanými cestami cez Malé a Biele Karpaty), ale hradný výšok poskytoval aj výborný rozhľad a rieka Nitra ho dobre chránila. Susedný Zobor mohol potom predstavovať ďalší bezpečný úkryt pred nepriateľom. Nitra ležala vo vrcholovom bode trojuholníka, vyplneného nížinou medzi Malými Karpatmi, Novohradskými vrchmi a Dunajom. Pre všetky uvedené vlastnosti práve toto územie najviac vyhovovalo sjednocovacím snahám vládcov moravských kmeňov.

Prvý kresťanský kostolík na Slovensku. Samostatné postavenie kmeňového kniežata Pribinu prejavuje sa azda aj v skutočnosti, že Pribina, nezávisle od Mojmira, ktorý zotrúva v pohanstve, dal vysvätiť niekedy okolo r. 833 kostol, hoci sám ešte zostával pohanom. Kostolík na nitrianskom hrade vysvätil osobne soľnohradský arcibiskup Adalram. Táto skutočnosť je dôležitá najmä preto, lebo ide o úkon, spadajúci do právomoci pasovského biskupa. Predpokladá sa, že Pribina mal veľmi blízky vzťah k soľnohradskému arcibiskupovi Adalramovi. Príčiny vysvätenia kresťanského kostola v Nitre, prvého na území, osídlenom západnými Slovanmi, nie sú ešte úplne jasné. Je niekoľko mienok, z ktorých dve sú najzávažnejšie. Pražský bádateľ Cibulka tvrdí, že Pribina dal vysvätiť kostolík pre nemeckých osadníkov pod svojím hradom, ktorí už boli kresťania (vý-

skyt nemeckých osád, i keď potvrdený listinne len z neskorších čias, zdal by sa tomu nasvedčovať), kým D. Rapant uvádza, že kostolík dal Pribina postaviť a vysvätiť pre svoju manželku, ktorá bola pravdepodobne kresťanka a azda i blízka príbuzná soľnohradského arcibiskupa, alebo aspoň zo spoločensky vysokopostavených vrstiev soľnohradských. O Pribinovi treba predpokladať, že hoci bol pohanom, bol pod vplyvom svojej manželky a stykom s nemeckým prostredím bavorským naklonený kresťanskej kultúre. Tomuto faktu nemožno však pripisovať širší význam, napr. ten, že išlo o počiatok christianizačného úsilia.

Zánik panstva Pribinovo v Nitre. Germanofilskú a christianizačnú náklonnosť Pribinovu neprijímal s porozumením Mojmir L, ktorý zotrval v pohanstve a videl v kresťanstve pre svoje panstvo viac nebezpečenstvo ako výhodu. Fakt, že Mojmir vyhnan Pribinu z Nitry, treba vysvetliť ako dôsledok jeho obáv, ale aj ako dokončenie sjednocovania moravsko-slovenských kmeňov práve v príhodnom čase, keď vo Východofranskej ríši boli spory o trón medzi Ľudovítom Pobožným a jeho synmi. Priebeh zániku Pribinovo panstva nad Nitrianskou krajinou nemáme zachytený v prameňoch, vieme iba toľko, že jeho vláda zanikla okolo r. 833. Pribina po svojom vyhnaní hľadal a našiel záchranu v Rezne, kde ho správca Východnej marky markgróf Ratbót predstavil Ľudovítovi Pobožnému. Ďalšie osudy Pribinove boli dosť búrlivé. O slabosti Ľudovíta Pobožného svedčí, že neurobil pokus (ak áno, tak bezvýsledne) vrátiť Pribinovi jeho panstvo, z ktorého ho vyhnan Mojmir. Pribina sa nedohodol s Ratbodom, pravdepodobne pre jeho neochotu poskytnúť mu pomoc v boji proti Mojmirovi, a preto odišiel na východ k Bulharom, odkiaľ zasa neskoršie prešiel k chorvátskemu kniežat'u Ratimirovi. Keď sa Ratimír znepriatelil s Ratbodom a bol ním r. 838 porazený, uchýlil sa Pribina na neutrálnu pôdu ku korutánskemu grófovi Salachovi. Tento smieril Pribinu s Ratbodom a pomohol mu získať priazeň východofranského kráľa Ľudovíta Nemca, ktorý mu prideliť najprv územie niekde pri Osieku a potom panstvú pri Blatnom jazere v Panónii. Tieto panstvú mu dal r. 847 v Rezne do vlastníctva s kniežacím titulom. Darovanie sa vykonalo za prítomnosti Pribinu, soľnohradského arcibiskupa Liutpranda, mnohých biskupov ako i synov Ľudovíta Nemca, Karolmanna a Ľudovíta. Darovanie sa stalo, ako uvádza prameň, za vernosť a horlivosť vo viere. Pribinovo usilovanie tým len vzrástlo a na svojom panstve v dorozumení so západnými susedmi rozvíjal christianizačnú činnosť, najmä keď mu soľnohradský arcibiskup Liutprand r. 850 vysvätil na kniežacom hrade kostol za účasti Pribinových slovenských veľmožov. Pribinovo panstvo stáva sa cieľom misijnej činnosti nemeckých kňazov, ktorí pomocou Pribinovou rozmnožujú nielen počet kostolov (vzniklo ich asi 32), ale šíria aj svetskú moc Východofranskej ríše a tým prehľbujú od západu vybiehajúci klin, ktorý napokon trvalé rozdeľuje západných Slo-

vanov od južných, osídlených v predalpskej a karpatskej oblasti. V christianizačnej činnosti pomáhal Pribinovi výdatne aj jeho syn Kocel. Keď Pribina napokon v bojoch s Rastislavom, kniežaťom moravskoslovenským, r. 862 umiera v nevyjasnených okolnostiach, ako obeť vzájomných bojov medzi Moravanmi a Nemcami, Kocel, pravdepodobne z vďačnosti za predtým preukázané dobrodenia, zotrúva verne pri Ľudovítovi Nemcovi.

Význam Pribinov. Historický význam Pribinov treba vidieť nielen v jeho zásluhách, získaných pri rozšírení kresťanstva medzi Slovámi (Slovienmi) a v Panónii, ale najmä v dôsledkoch tejto jeho činnosti, ktoré sa prejavily v rozdelení Slovanov v západnej časti karpatskej kotliny, a ak ich posudzujeme z dejinnej perspektívy, spôsobili trvalé rozčesnutie Slovanov západných a južných.

Mojmír I. Moravskému kniežaťu Mojmirovi náleží zásluha za sjednotenie moravsko-slovenských kmeňov vo vyšší útvar, opierajúci sa o Moravu a Dunaj a uznávajúci aj svrchovanosť Franskej ríše, bez hlbšieho záujmu o to, čo sa práve dialo v západnom susedstve. Mojmíra možno pokladať za tvorca druhej slovanskej ríše, ktorú byzantský cisár Konštantín Porfirogennetos neskoršie nazval Veľkou Moravou. Táto ríša sa skladala z územia dnešného Slovenska (pravda, išlo zväčša len o kraje južné, pod úpäťm Západných Karpát) a z povodia Moravy.

Na rozhraní germánsko-slovanského sveta Mojmír obratne uskutočňoval svoje sjednocovateľské zámery. Dovolil, aby sa z nemeckého prostredia šírila kresťanská kultúra. (Kresťanské náboženstvo sa pravdepodobne u nižších vrstiev obyvateľstva pre nedostatok slovansky hovoriacich kňazov stretávalo s veľkými ťažkosťami, a preto s neúspechom.) O Mojmirovi vieme (z fuldských letopisov), že ho r. 846 nemecký kráľ Ľudovít Nemec sosadil, keď predtým mnohé poplatné kmene slovanské, medzi nimi najmä Česi (r. 845), boli pokorené a prinútené prijať kresťanstvo. Mojmír musel ustúpiť najskôr preto, že sa pokúsil oslobodiť svoje panstvo čo najviac od vplyvu Východofranskej ríše, ale aj preto, že niektoré kmene, podriadené jeho moci, neboly spokojné s jeho politikou. Ľudovítovi Nemcovi išlo pritom o to, aby východná oblasť jeho štátu bola stabilizovaná (pričom sa zdá, že to bola príčina Mojmirovej smrti), ktorého nahradil jeho synovec Rastislav v súvislosti s výpravou, ktorú r. 846 podnikol proti Moravanom a ktorá mala ukončiť pokorenie nespokojných moravsko-slovenských kmeňov.

Rastislav a jeho politika. Rastislav zdal sa Ľudovítovi Nemcovi poľnejším nástrojom mocenskej politiky východofranskej. Vyhovoval mu lepšie aj preto, lebo bol už pevnejšie zakotvený v kresťanskej tradícii ako Mojmír, v čom videli Nemci výhodu. Zdá sa, že sa pritom uvažovalo aj o Pribinovom návrate na Slovensko. Po zmene na kniežacom stolci niekoľko rokov sa nevyskytujú o Moravanoch nijaké zprávy, čo je možné a

vysvetliteľné tým, že Rastislav venoval sa konsolidácii svojho panstva a nemiešal sa do sporov, ani k nim nedával podnet.

Mienky, ako by Rastislav v tomto čase bol získaval spojenectvá, ktorých pomocou mal sa odtrhnúť od Nemcov, nie sú správne a opodstatnené. Rastislav robil len reálnu politiku a s veľkou obozretnosťou vyhýbal sa účasti na bojoch, odohrávajúcich sa v susedstve Veľkej Moravy, ktorej zosilnenie, i keď len vnútorné, nemohlo byť napokon vhodné záujmom Východofranskej ríše. Rastislavova ríša bola na čas pokojným ostrovom v rozbúrenom mori vtedajšej strednej Európy, a preto sem častejšie utekali aj rozliční utečenci, hľadajúci ochranu. Ľudovít Nemec mohol využiť a aj využil toto poskytovanie azylu ako zámienku pre vystúpenie proti Veľkej Morave. R. 855 vypravil sa proti Rastislavovi, ale táto akcia skončila sa bezúspešne, i keď pred výpravou zamedzil, aby Česi prišli Rastislavovi na pomoc. Ľudovít Nemec iba spustošil Rastislavovo panstvo; jeho neúspech pri výprave proti Rastislavovi umožnil vzrast moci Veľkej Moravy a možno tvrdiť, že aj jej snahy po samostatnosti voči ríši Východofranskej.

Iným dôsledkom Rastislavovho úspechu bolo aj sosadenie markgrófa Ratboda, ktorého nahradil syn Ľudovíta Nemca, Karolmann. Ľudovít Nemec si r. 858 uvedomil, že slovanský východ stojí proti Východofranskej ríši a že predná stráž tohto slovanského sveta, Moravia, odpútavajú sa zo závislosti od nej. Rozhodol sa preto pokoriť nespokojných Slovanov nie postupne, ale nakoľko možno naraz. Chystal vypraviť proti nim tri prúdy vojsk, z nich jeden, pod vedením Karolmanna, mal smerovať proti Rastislavovej Veľkej Morave. Chystané výpravy sa neuskutočnili pre nevyhnutnosť obrátiť franské vojská Ľudovíta Nemca proti vlastnému bratovi Karolovi II. Lysému. Syn Ľudovíta Nemca, Karolmann, využil otcovu neprítomnosť na to, aby v spojení s Rastislavom osamostatnil sverenú mu panstvo. Karolmann sa síce podrobil otcovi, ktorý ho ponechal ako správcu Východnej marky, ale už r. 862 pokračoval v spolčovaní sa s Rastislavom (údajne — ako tvrdí Hóman, bojovaly na strane Moravanov aj jazdecké oddiely Maďarov, ktoré šarapatily r. 862 v Panónii) a Ľudovít Nemec sa zaviazal prísahou, že Karolmann nesmie za trest dosiahnuť už nijakú hodnosť. Spojenctvom s Bulharmi a predstieraním vojennej výpravy (r. 863) proti Rastislavovi prekvapil Ľudovít Nemec svojho nedisciplinovaného syna a donútil ho na útek. Ľudovít Nemec sa obával, že Karolmann utečie k Rastislavovi, no on sa onedlho podrobil otcovi. Rastislavovo počínanie v zápase Ľudovíta Nemca s Karolmannom diktovalo záujmy, ktoré sledovali zoslabenie Ľudovíta Nemca, ale pritom aj nepripustenie zosilnenia moci Karolmannovej, lebo on mohol byť v bezprostrednej blízkosti Veľkej Moravy veľmi nebezpečný.

Ľudovít Nemec pripravoval sa na vojnu s Rastislavom a v lete r. 864

za spojenectva s bulharským vládcom Borisom bol už na ňu úplne pripravený. Ľudovít prekročil pri Tulne Dunaj, napadol Rastislava a dostal sa až k jeho pevnému hradu Devínu, ktorého polohu možno ťažko ustáliť. Z ohľadu na presilu, ktorú mal proti sebe, zaviazal sa Rastislav, že so všetkými svojimi veľmožmi bude verný Ľudovítovi Nemcovi. Rastislav sa mohol dať do boja s Ľudovítom Nemcom, no neurobil to a tento fakt svedčí o jeho rozvážnosti, ktorú diktovala snaha zachovať Veľkú Moravu a nové christianizačné dielo, ktoré bolo práve v začiatkoch po povolaní vierozvestov Cyrila a Metoda.

Rastislavov christianizačný čin. Rastislavovi išlo o obranu Veľkej Moravy nielen mečom, ale predovšetkým krížom. Kríž, ktorý prinášali franskí kňazi, bol často sprevádzaný násilnosťami a jeho nositelia boli často v tábore nepriateľov moravsko-slovenského ľudu. Kresťanstvo sa preto nemohlo šíriť tak, ako by to bolo vyžadovaly záujmy Veľkej Moravy. Úspešnejšie sa šírilo kresťanstvo z nemeckých stredísk, ako sme už spomenuli, medzi Slovienmi v Panónii, najmä zásluhou kniežaťa Pribinu a jeho syna Koceľa.

Dôvod, prečo sa Rastislav neuspokojil s dovtedajším šírením sa kresťanstva na Veľkej Morave, treba vidieť najmä v tom, že sa ukázala existenčná nevyhnutnosť Veľkú Moravu čo najrýchlejšie christianizovať, aby sa nemeckým cirkevným vrchnostiam odstránila stála príležitosť zasahovať do jej vnútorných vecí. Nevieme, do akej miery mal na mysli Rastislav osamostatnenie Veľkej Moravy od závislosti od franských cirkevných hodnostárov, ale dohady o tom nie sú opodstatnené práve tak, ako dohady o snahe zriadiť samostatnú cirkevnú organizáciu, ktorá by sa opierala o východnú cirkev. Zhruba možno povedať, že Rastislava viedly najsamprv príčiny politické: jednak rázu vnútorného, jednak vyplývajúce z medzinárodnej situácie, najmä zo spojenectva Ľudovíta Nemca s Bulharskom, ktoré hrozilo utvorením mocného kruhu okolo Veľkej Moravy.

Rastislavovo predsavzatie, ktoré dozrievalo v rokoch 862—863, sľubovalo ďalekosiahle dôsledky a nepresahovalo rámec možností, určených situáciou Veľkej Moravy vo vtedajšom mocenskom prostredí východo-fransko-východorímskom. Rastislav bol, pravdaže, bližšie k Rímu ako k Carihradu. Táto situácia mu diktovala, že sa pred začatím svojho christianizačného diela obrátil najprv do Ríma, a nie do Carihradu. Rím nemal v tom čase ani pochopenia pre Rastislavovu žiadosť, ani možnosti poslať do Veľkej Moravy misionárov, oboznámených so slovanským jazykom, pretože rozmáhajúci sa univerzalizmus kresťanskej cirkvi prial latinčine a slovanských kňazov v Ríme nebolo.

Po návrate poslov z Ríma obrátil sa Rastislav s prosbou do Carihradu k cisárovi Michalovi III. Ako nám legendisti zachovali, žiadal od neho, aby mu poslal biskupa a učiteľa, ktorí by jeho ľudu vysvetľovali správnu

vieru kresťanskú v jeho jazyku. Cisár Michal III. pochopil význam tejto žiadosti a našiel aj vhodných mužov, ktorí mohli zdarne splniť vznešené poslanie v Rastislavovej ríši. Východorímskej ríši bolo vítané, že môže poslať na Veľkú Moravu misionárov, pretože jej severný sused, Bulharsko, spájal sa s ríšou Východofranskou.

Michal III. vyslal do Veľkej Moravy bratov Konštantína a Metoda, ktorí, hoci boli rodom Gréci, poznali slovanský jazyk. Mladší brat Konštantín bol kňazom, oddával sa hlbaniu a vedám (zvali ho preto filozofom), poznal a ovládal mnoho cudzích rečí a hoci bol telesne krehký, bol vzdelanejší ako Metod, ktorý bol mužom praktických schopností, zpočiatku úradníkom a napokon mníchom, ale predovšetkým pre politickú činnosť uspôsobeným človekom. Táto jeho minulosť osožila mu potom veľmi pri jeho dejinnej činnosti na Veľkej Morave. Bratia Konštantín a Metod ešte pred odchodom na Veľkú Moravu zostavili zvláštne písmo (glagolica), vyhovujúce slovanskému jazyku, ktorým sa hovorilo v okolí Soluna, a pripravili aj preklady najdôležitejších textov bohoslužobných kníh do tohto jazyka.

Príchod slovanských vierozvestov na Moravu. Na Veľkú Moravu prišli slovanskí vierozvestovia Konštantín a Metod pravdepodobne r. 863 a hneď začali svoju blahodarnú činnosť, ktorá dosiahla úspechy, pretože hovorili rečou všetkému ľudu zrozumiteľnou. Tieto úspechy sú tým pozoruhodnejšie, že spadali do veľmi pohnutého obdobia bojov Ľudovíta Nemca s Rastislavom. Úspešná činnosť oboch bratov misionárov vzbudila čoskoro závisť nemeckých kňazov, hoci išlo iba o činnosť misijnú, bez vyššej právomoci cirkevnoprávnej. I vznik slovanskej liturgie treba vysvetľovať zväčša iba praktickými cieľmi misijnými. Konštantín a Metod onedlho neobmedzovali sa len na misijnú činnosť, ale začali vychovávať aj žiakov, ktorých však Konštantín, ako kňaz bez právomoci biskupa, nemohol vysvätiť.

O činnosti oboch bratov dozvedeli sa po čase (pravdepodobne pričinením nemeckých kňazov) i v Ríme, kam ich dal pápež Mikuláš I. povolať. V Ríme podozrievali činnosť svätých bratov z nesúhlasu s učením rímskej cirkvi, a z toho, že nadväzujú na učenie cirkvi východnej, ktorá bola práve v tom čase zachvátená spormi okolo carihradského patriarchu Fotia. Konštantín a Metod mali ísť pôvodne do Carihradu, kde mal Konštantín dosiahnuť vyššie svätenie. No pozvanie Mikuláša I. viedlo ich potom do Ríma. Na ceste do Ríma zastavili sa na hrade Koceľovom v Blatnohrade. Koceľ bol nadšený slovanským písmom aj dosiahnutými úspechmi oboch bratov a dal im príležitosť vychovať väčší počet žiakov.

Cestou do Ríma zdržali sa v Benátkach, kde viedli učené dišputy s tzv. pilátnikmi, ktorí tvrdili, že pri službách božích možno užívať iba jazyk, v ktorom bol nápis na Kristovom kríži. Po príchode do Ríma ne-

stretli sa bratia vierozvestovia už s pápežom Mikulášom I., ktorý nebol naklonený slovanskej bohoslužbe, ale s jeho nástupcom Hadriánom II. Hadrián ich vrelo privítal, najmä preto, lebo prinášali ostatky sv. Klimenta, ktoré našli dávnejšie na misijnej ceste medzi Chazarmi pri Chersone.

Povolenie slovanskej liturgie. Pápež Hadrián II. schválil r. 868 prinesené slovanské bohoslužobné knihy (položil ich na oltár v kostole S. Márie Maggiore), vysvätil rad žiakov svätých bratov, medzi nimi Gorazda, Klimenta, Savu a Nauma (tzv. sedmopočetníci), ako aj Metoda, kým Konštantína povýšil v apríli toho istého roku na biskupa. Už za tejto návštevy slovanských vierozvestov vyslovovaly sa v Ríme pochybnosti o oprávnenosti slovanského jazyka pri bohoslužbách pravdepodobne preto, že išlo o jazyk úplne nový pre cirkevné úkony, jazyk barbarický, nemajúci opory v literárnom užívaní, ale pápež rozptýlil tieto pochybnosti. Konštantín sa už nevrátil na Moravu, ale prijmúc meno Cyril, vstúpil do kláštora, kde 14. februára r. 869 umrel. Pochovali ho v kostole sv. Klimenta.

Metod sa vrátil so žiakmi na Moravu, kde chcel pokračovať v začatom diele. Je pravdepodobné, že ho pred odchodom na Moravu vysvätili na biskupa. Vrátil sa tak r. 869 ako moravský biskup a prinášal so sebou bulu pápeža Hadriána II., adresovanú Rastislavovi, Svätoplukovi a Kocel'ovi, ktorá schvaľovala slovanskú liturgiu v podobe, akú jej dal Konštantín-Cyriľ. Iba evanjelium a epištoly mali sa čítať napred po latinsky a potom po slovansky.

Po návrate na Moravu našiel tam Metod zmenené pomery. Vo Východofranskej ríši boli neurovnané pomery, Karolmann ušiel zo zajatia, správcu panónskej marky Wonharda zbavili hodnosti, syn kráľa Ľudovíta Nemca, Ľudovít, prejavoval r spokojnosť s rozdelením ríše, a preto chystal proti otcovi odboj, spájajúc sa s inými vzbúrencami, ktorí sa medziiným spoliehali i na pomoc Rastislavovu. Rastislav nedal sa vyprovokovať k účasti na odboji proti Ľudovítovi Nemcovi, ktorému stále zachovával vernosť. Ale r. 869 nepodarilo sa už Rastislavovi zabrániť, aby podozrenie Ľudovíta Nemca proti jeho osobe zostalo neodôvodnené. Karolmann v menších bitkách s obyvateľstvom Veľkej Moravy spoznal, že na čele moravských stál niekdajší gróf Gundakar, ktorý ho zradil. Tým len posilnil otcovo podozrenie proti Rastislavovi.

Ľudovít Nemec rozhodol r. 869 vypraviť sa proti Veľkej Morave. Sám viedol vojsko proti Rastislavovi, kým jeho syn Karolmann mal napadnúť Svätopluka, ktorý vtedy pravdepodobne vládol nad územím Nitry. Pretože Ľudovít Nemec ochorel, sveril vedenie svojho vojska neskúsenému synovi Karolovi, ktorý prenikol hlboko do Rastislavovho panstva, až k jeho mocnému hradu, ktorého opevnenia odstrašili Nemcov. Karol sa neodvážil podniknúť útok na Rastislavov hrad, ktorý nevedno kde bol, a odišiel, pustošiac na zpiatočnej ceste.

Tento útok nijako neoslabil Rastislavovu moc, ale naopak, spôsobil, že sa jeho povinnosť, pokiaľ išlo o vernosť voči Ľudovítovi Nemcovi, rozviazala a tým sa Rastislav stal samostatným a nezávislým panovníkom. Iným dôsledkom nezávislosti Veľkej Moravy bolo, že Rastislavov synovec Svätopluk sa vymanil z moci svojho strýca, podrobil sa Karolmannovi z príčin predovšetkým osobných a s konečným cieľom nahradiť Rastislava na kniežacom stolci. Rastislav sa chcel Svätopluka, ktorý mu mohol spôsobiť mnoho nepríjemností, zbaviť vraždou. Svätopluk však zavčasu vyťušil Rastislavove úklady a ušiel. Pri jeho prenasledovaní Rastislava zajali a odviekli do Bavorska. Opustenú Moravu prepadol pravdepodobne so Svätoplukom Karolmann a spustošil ju. Pri tomto pustošení, zdá sa, zajali aj Metoda, ktorý sa nedlho predtým vrátil z Ríma na Moravu.

Metodova návšteva u Koceľa a panónske arcibiskupstvo. Pred príchodom na Veľkú Moravu navštívil Metod na Blatnohrade knieža Koceľa a zdržal sa tam dlhšie pre vojnu, ktorá bola medzi Východofranskou ríšou a Rastislavom. Mal možnosť s Koceľom rokovať o prípadnom obnovení sriemskeho arcibiskupstva, čím by bola daná cirkevnej organizácii v karpatskej kotline väčšia nezávislosť od nemeckých biskupstiev Východnej marky. Metod sa mal s návrhom, ktorý vznikol pri týchto rozhovoroch, vrátiť do Ríma a získať preň pápežovo schválenie. Pápežovi sa Metodov návrh pozdával, lebo aj on by bol rád videl Panóniu pod väčším vplyvom Ríma. Tento vplyv mohol dať totiž neskoršie príležitosť na zámienku, aby Panónia bola vyhlásená za záujmovú oblasť pápežskej kurie. (Neskoršie, po zániku Veľkej Moravy, vidíme, že tento návrh bol veľmi životný a že si ním môžeme vysvetliť, prečo Uhorsko nikdy nepodľahlo vplyvu susednej Nemeckej ríše, ale viac vplyvu pápežskej kurie.) Metod sa z Ríma vrátil ako arcibiskup panónsky. Tento fakt vyvolal veľký odpor medzi nemeckými biskupmi. K panónskemu arcibiskupstvu patrila totiž nielen vlastná Panónia s Koceľovým panstvom, ale aj Morava. Zriadením panónskeho arcibiskupstva boli veľmi silno dotknuté záujmy nemeckých kňazov, ktorí mali stratiť vplyv nielen vo sfére nábožensko-duchovnej, ale aj vo sfére hospodársko-politickej. Predovšetkým boli zasiahnuté záujmy arcibiskupstva solnohradského, vymienené vtedy, keď Ľudovít Nemec venoval Pribinovi léno do trvalej držby.

Metodovu budovateľskú činnosť treba pokladať za veľmi konštruktívnu aj s ohľadom na mocenské postavenie Veľkej Moravy, ktorej bola daná možnosť rozšíriť sa teritoriálne na juh miesto na západ. Kňaz Richwald zo Salzburgu, poverený duchovnou správou Koceľovho kniežatstva, vyvodil z nového stavu vecí dôsledky a opustil Panóniu a vzápätí sa ozvali svojím protestným hlasom aj nemeckí biskupi. Ale Metodovu politiku, dovŕšujúcu usilovania Rastislavove, Rastislavov pád a Metodovo zajatie prerušili. Metoda po návrate na Mora u bavorskí biskupi zajali a väznili

a robily sa mu rozličné neprístopnosti. Nemeckí biskupi vystupovali proti Metodovi s plným dôrazom, ovplyvneným potrebou ochrániť narušené záujmy. Karolmann sveril potom Svätoplukovi pod dozorom nemeckých grófov správu Veľkej Moravy. Toto Karolmannovo pokračovanie vyplývalo z jeho úzkych priateľských vzťahov ku Svätoplukovi, ktorý sa stal aj kmotrom Arnulfovho syna Zwentibalda. Rastislavov osud bol trpký. Po sneme v Rezne, kde ho odsúdili pre zrušenie prísahy vernosti, z milosti ho oslepili a uväznili v kláštore, kde pravdepodobne umrel.

Svätopluk. Svätopluk nebol dlho v dobrom pomere s Karolmannom. R. 871 obvinili ho z nevery, uvrhli do žalára a správou Moravy poverili markgrófov Viliama a Engelšalka. Táto udalosť rozhorčila Moravanov, ktorí v predpoklade, že Svätopluk bol zavraždený, podnietili pod vedením Svätoplukovho príbuzného Slavomira drobnú vojnu proti Východnej marke. Ich podniknutie stretlo sa s istým zdarom, najmä preto, lebo ovládali najmocnejší hrad veľkomoravský, pred ktorým franské vojsko už raz stálo bezradne. Východofranská ríša vypravila proti Veľkej Morave vojsko a na jeho čelo bol postavený Svätopluk, ktorý však Frankov zradil a prešiel na stranu Veľkomoravských. V súvislosti s touto vojnovou udalosťou vieme aj o výprave franského vojska do Čiech. Vojsko sa náhodou stretlo so svadobným sprievodom — domnievame sa, že išlo o nevestu Svätoplukovu — prepadlo ho a zmocnilo sa veľkej koristi. R. 872 podniká sa z Durínska vojnová výprava do Čiech, ale bez úspechu. Karolmann útočil na Svätopluka, ale Svätopluk vypravil vojsko k Dunaju, kde bavorské vojsko strážilo Karolmannove lode.

Dohoda Svätopluka s Ľudovítom Nemcom. Z iniciatívy Ľudovíta Nemca mala byť so Svätoplukom uzavretá dohoda, ale zdá sa, že Svätopluk odmietol účasť na nej. Toho istého roku pokúsil sa Ľudovít Nemec ešte raz dohodnúť sa na mieri so Slovanmi, ale dohoda, uzavretá v novembri r. 873 v Rezne, nebola trvalého rázu. Svätopluk až nasledujúceho roku navrhol prostredníctvom kňaza Jána z Benátok uzavrieť definitívny mier, keď sa vrátil Ľudovít Nemec z Talianska. Svätopluk zaväzoval sa prísahou zachovať podmienky dohody a sľuboval Ľudovítovi Nemcovi vernosť na celý život a odvádzanie ročného poplatku vo výške, ktorú mal určiť kráľ. Za všetko toto malo sa Svätoplukovi dostať možnosti pokojného vládnutia a mierového života jeho krajine. Táto mierová dohoda bola uzavretá v lete r. 874 v nemeckom meste Forchheime. Podivné je, prečo Svätopluk, ktorý dosiahol určité úspechy v bojoch s Ľudovítom Nemcom, uzavrel mier s podmienkami pomerne nepriaznivými. Išlo mu — ako sa zdá — predovšetkým o usporiadanie cirkevných vecí, ktoré skončením Metodovho prenasledovania so strany biskupov obrátili sa tak, že Ľudovít Nemec uznával značné osamostatnenie moravskej cirkvi.

Metodove ponosy do Ríma ostávaly dlho bez účinku. Až za panovania

Jána VIII. nastáva v moravských cirkevných pomeroch obrat. Pápež Ján VIII. vyslaním osobitného delegáta, biskupa Pavla Ankónskeho, pokúša sa urovnať spory, dať najavo nároky pápežskej kúrie na Panóniu a urobiť znesiteľným osud Metodov a vymôcť jeho prepustenie. Podľa pápežových inštrukcií mal soľnohradský arcibiskup Adalwin, ktorý bol príčinou Metodovho prenasledovania, uviesť Metoda do jeho arcibiskupskej funkcie. Uvedenie Metoda do funkcie arcibiskupa podľa pápežovho príkazu malo dočasný ráz a malo trvať tak dlho, ako dlho bol Metod uväznený. Len potom mala o jeho veci rokovať kúria.

Zákaz slovanskej bohoslužby. Dvaja biskupi, pasovský Hermanarich a frizinský Anno, ktorí hrubo ubližovali Metodovi, boli sosadení s tým, že majú prísť pred kúriu. Nemeckí biskupi sa podrobili a Ľudovít Nemec nepodnikol nič proti takto zrejme uplatňovaným nárokom pápeža na Panóniu. Nemeckí biskupi, tak citeľne zhatení vo svojom pokračovaní, chceli od Metoda odvrátiť aspoň Koceľa, lenže Koceľ r. 874 umrel. Metod a Svätopluk museli však za všetky tieto výhody zaplatiť dosť vysokú cenu, ktorá spočívala v *zákaze* slovanskej liturgie (r. 873) pápežom Jánom VIII.

Po smrti Ľudovíta Nemca r. 876 časť dedičstva, ku ktorému patrila okrem Čiech aj Morava, dostal jeho syn Karolmann. Spory o cirkevné veci na Morave sa komplikovali tým, že okrem sporu o cirkevnú jurisdikciu začal sa aj spor o slovanskú liturgiu. Metod cítil sa na Morave natoľko mocným, že neuposlúchol pápežov zákaz a zostával pri slovanskej bohoslužbe ďalej, nielen z akejsi zotrvačnosti, ale aj preto, že ju uznával za lepšie vyhovujúcu pre miestne pomery na Veľkej Morave a v Panónii. Pravda, Metod svojím pokračovaním dal najavo neposlušnosť voči pápežovi. Do týchto čias spadá aj Svätoplukovo usilovanie pripútať Česko užšie k svojej ríši a dovŕšiť tak program, ktorý nestačil uskutočniť jeho predchodca Rastislav.

V složitej situácii, ktorú možno charakterizovať ako snahu Ríma o zabezpečenie vplyvu nielen v Panónii, ale aj v Bulharsku, ktoré prijalo kresťanstvo z východu, a napokon i v Chorvátsku, rozhoduje sa Svätopluk pre ochranu Ríma proti ochrane Franskej ríše, ktorej blízkosť bola bezprostredná a preto citeľnejšia. Metodovo povstanie v súvislosti so slovanskou bohoslužbou bolo komplikované ešte aj sporom o „filioque“. Metoda obviňovali z herézy, lebo ho označovali za prívrženca Fotiovho učenia.

Metodova cesta do Ríma r. 879. Metod na pozvanie pápeža Jána VIII. odchádza počiatkom r. 879 do Ríma, aby vysvetlil pápežovi svoje stanovisko k slovanskej bohoslužbe i k „filioque“. Už predtým Svätopluk, podnecovaný spormi, zavinenými kňazom Wichingom, obrátil sa tiež na pápeža o radu vo veci „filioque“. Pápež Ján VIII. prikázal Svätoplukovi

držať sa učenia rímskej cirkvi. Pápež vedel od posolstva Svätoplukovho, že Metod uživa slovanský obrad, ktorý predtým r. 873 zakázal. Svätopluk dal rozhodnúť pápežskej kúrii, či Metodove zámery budú na ošoh v sna hách o úplnú samostatnosť jeho ríše pod pápežskou ochranou. Výsledkom Metodovej cesty do Ríma za ospravedlnením bola pápežská bula *Industriae tuae* z r. 880, vítajúca Svätoplukovu ochotu dať sa pod ochranu pápežskej stolice. Súčasne pápež očistil Metoda z herézy tým, že uznal pravovernosť jeho učenia v smysle rímskej cirkvi a výslovne schválil slovan skú liturgiu v plnom rozsahu s podmienkou, známou už čiastočne aj z Hadriánovho povolenia. Podmienka bola, že evanjelium sa malo napred čítať latinsky a až potom v slovanskej reči, pričom bolo ponechané Sväto plukovi a jeho dvoru na vôli, či chce počúvať latinskú alebo slovanskú omšu.

Metodovo víťazstvo, dosiahnuté v Ríme, malo ďalekosiahle dôsledky. Svätopluk so svojou ríšou, dajúc sa pod ochranu pápežovi, vymanil sa z bezprostrednej závislosti od Východofranskej ríše a ani Metodova arcibiskupská právomoc nebola nijako obmedzená alebo zmenšená. Slovanská bohoslužba mohla sa ďalej nerušene vyvíjať. Tieto významné rozhodnutia narušovalo iba jediné opatrenie pápežovo, skrývajúce zárodoky všetkých neskorších ťažkostí a sporov: vysvätenie švábskeho kňaza Wichinga za nitrianskeho biskupa. Wiching, ako vieme, bol úzko spriatelnený so Sväto plukom a bol nepriateľom Metodovým, na ktorého miesto sa usiloval dostať. Pápež pri Wichingovom vysvätení dal do výhľadu možnosť, že vysväťí aj iného biskupa, pravdepodobne pre slovanský obrad, ak by mu Metod poslal súceho kandidáta. Tento sľub bol významný preto, že jeho splnením bolo by sa umožnilo svätenie slovanských kňazov v širšom rozsahu. Ustanovením Wichinga za nitrianskeho biskupa na žiadosť Sväto plukovu neboly cirkevné pomery vo Veľkej Morave zjednodušené. Naopak, stály sa ešte spletitejšími a podkopná práca Metodových nepriateľov nielen že neustala, ale práve naopak, zosilnela. Wiching nebol, ako mu to pápež prikazoval, poslušný Metodovi, ale, majúc priazeň Svätoplukovu, dokazoval na Morave a na Slovensku falšovaným listom pápežovým svoju nezávislosť od Metoda, čím uviedol aj Metoda, presvedčeného o pravosti listu, do omylu. Na dotaz v Ríme, po predchádzajúcom verejnom čítaní pravej buly 23. III. 881, uistil pápež Ján VIII. Metoda, že jeho domnienka o pravosti Wichingovho listu nie je správna.

Likvidovaním sporov okolo Metoda a jeho pomeru k Rímu začal sa Svätopluk usilovať o získanie Panónie, ktorá tiež, ako vieme, bola pod ochranou pápežovou. Pápež Ján VIII., zdá sa, sledoval veľkorysú cirkevnú politiku, ktorá mala vyvrcholiť ovládnutím celého Podunajska a bola v súhlase i s politikou Svätoplukovou, ktorému tiež išlo o odpútanie sa od Východofranskej ríše a o čo najširšiu nezávislosť. Svätoplukove zá-

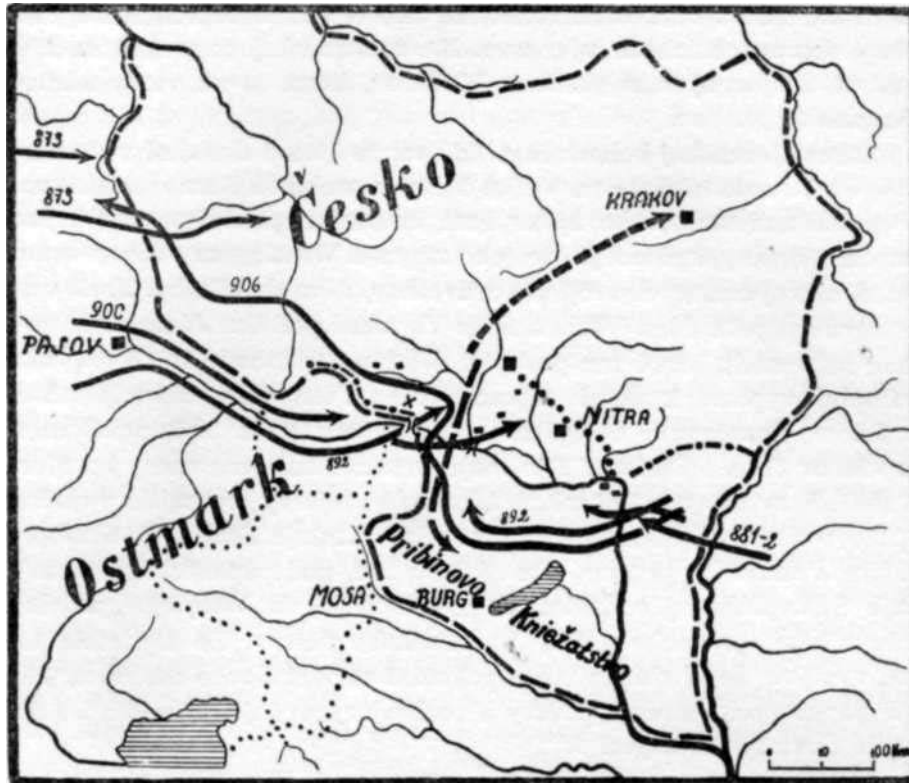
mery, súhlasiace s koncepciou pápežovej politiky, narážaly na prekážky, vznikajúce z mocenských plánov Východofranskej ríše, ako aj východorímskeho cisárstva, ktoré malo v Bulharsku svojho exponenta v karpatskej kotline.

Usilovanie Svätoplukovo o veľkú slovanskú ríšu. Jednako Svätopluk začal uskutočňovať vytvorenie veľkej stredoeurópskej ríše. Dôvod na zárok proti Východnej marke dali tamojšie pomery po smrti oboch markgrófov Viliama a Engelšalka, ktorí umreli vo vojne proti Moravanom r. 871. Obaja markgrófi zanechali dedičov, miesto ktorých za ich neploletosti bol ustanovený za správou Východnej marky Aribo. Keď synovia Viliama a Engelšalka dosiahli plnoletosí, Aribo nechcel ustúpiť zo správcovstva Východnej marky a aby zachoval svoje panstvo, obrátil sa na Svätopluka a uzavrel s ním spolok s tým, že Aribov syn Isanrich, ako rukojemca, mal zabezpečovať trvanie dohody. Ariba však predsa vyhnali z Východnej marky, keď dedičské pomery vo Východofranskej ríši po smrti oboch starších synov Ľudovíta Nemca stály sa neurovnanými. Ariba síce znova vymenoval Karol III. za správcu Východnej marky, ale aby sa mohol ujať znova správy, potreboval pomoc, ktorú mu ochotne poskytol Svätopluk.

V lete r. 882 Svätopluk prešiel cez Dunaj a svojím energickým, až krutým postupom spôsobil, že sa Aribo mohol ujať správcovstva Východnej marky. Aribovi protivníci neuspokojili sa s výsledkom Svätoplukovho zákroku a obrátili sa na Arnulfa, správcu Panónie a Korutánska. Svätopluk nebol s Arnulfom v nepriateľstve, ale práve v tomto čase ho upodozrieval, že jeho mani boli pôvodcami vpádu susedných Bulharov na Veľkú Moravu r. 881—882. Keď Arnulf odriekol vydať skutočných či domnelých nepriateľov Svätoplukových a Svätopluk nedosiahol, aby mu Arnulf prisahou potvrdil, že nemal nič spoločného s vpádom Bulharov, shromaždil Svätopluk veľké vojsko zo slovanského obyvateľstva, oddaného jeho vplyvu, a r. 883 vpadol do Panónie a spustošil ju. Nasledujúceho roku obnovil vpád a opakovane spustošenie Panónie od Raby na východe ešte hroznejším spôsobom.

Po týchto Svätoplukových akciách, vedených takmer s barbarskou bezohľadnosťou, cisár Karol III. stretol sa so Svätoplukom a jeho kniežatami neďaleko Tulnu. Pri tejto schôdzke sľúbil mu Svätopluk manskú vernosť a uistil ho, že za jeho života nevníkne do územia cisárskej ríše. Súčasne so Svätoplukom, ktorého dávnejší manský pomer sa v tejto súvislosti nespomína (usudzuje sa z toho na Svätoplukovu samostatnosť), stáva sa manom Karola III. aj vládca slovanského územia medzi Drávou a Sávou, Braslav. Svätoplukov mier s Karolom III. bol doplnený podobným mierom s Arnulfom.

Medzitým sa obnovily Svätoplukove neshody s Metodom, hoci práve

Veľkomoravská ríša v dobe svojho rozkvetu. Tenko trhaná čiara značí hranice Veľkomoravskej ríše v časoch Svätoplukových, hrubá súvislá smer vojenských výprav proti Veľkomoravskej ríši, bodkočiarkovaná južnú hranicu panstva Rastislavovho, bodkovaná severnú hranicu Slovenska za Veľkej Moravy, slabo bodkovaná hranice Východnej marky, malé plné štvorčeky hrady a hradiská, obrátené zátvorky prechody cez rieku, krížik miesto stretnutia Svätopluka s Arnulfom, číslice pri čiarach letopočty vojenských výprav.

teraz po získaní Panónie bola by bývala shoda medzi nimi veľmi potrebná. Okrem pôsobenia vplyvu franského kňazstva na čele s Wichingom, ďalej prílišnej rigoróznosti Metodovej oproti Svätoplukovým slabostiam, ktorý sa hlavne preto prikláňal k uznanejšiemu Wichingovi, pôsobily tu i nevyjasnené náhľady na spor o „filioque“. Podozrenie, že Metod je prívržencom bludného učenia, bolo ešte posilnené tým, že ho byzantský cisár Basil pozval do Carihradu. Metod vyhovel pozvaniu a navštívil v rokoch 881—2 Carihrad. Nie je presne známe, či sa tak stalo z dôvodov čisto ľudských (návšteva rodného kraja), či z dôvodov cirkevnopolitických, vyplývajúcich z pomerov na Veľkej Morave, alebo z dôvodov, ktoré treba hľadať i v úmysloch byzantských kruhov okolo cisára a rehabilitovaného

patriarchu Fotia. Možno len tušiť, že išlo o veci ďalekosiahleho, nielen úzko cirkevnopolitického významu. Na carihradskej ceste mal sa Metod stretnúť údajne aj s náčelníkom Maďarov, ktorí sa už vtedy zdržovali v karpatskej kotline.

Zákaz slovanskej bohoslužby. Zdá sa, že Metod dosiahol v Carihrade to, čo chcel, a po návrate na Veľkú Moravu prekladá Písmo sväté. Zmeny na pápežskom stolci, ako aj zvýšená činnosť nepriateľov, obviňujúcich Metoda z herézy, spôsobujú, že jeho zápas s Wichingom vrcholí a že ho Metod, ako aj ostatných svojich protivníkov, dáva do kliatby. Tretí v rade nástupcov pápeža Jána VIII., Štefan V., mení politiku Jána VIII. na základe informácií, ktoré mu poskytol Wiching v dohode so Svätoplukom. Svätopluk vypravil k pápežovi posolstvo a na toto odpovedá pápež Štefan V. listom, doručeným delegáciou, skladajúcou sa z biskupa Dominika a z kňazov Jána a Štefana. Títo majú urovnať cirkevné spory na Morave na základe zvláštnych inštrukcií, ktoré obsahujú aj presnejšie vyjadrenie pápežovo o spore „filioque“. V tomto liste tituluje Štefan V. Svätopluka kráľom a znova ho prijíma, ako aj jeho ľud, pod pápežskú ochranu. Poučuje Svätopluka aj o „filioque“ a oznamuje, že Wichinga posielala na Moravu ako správneho tlmočníka rímskeho učenia. Zo štylizácie tohto listu vyplýva, že Wichinga treba pokladať za Metodovho nástupcu. Metodovi pápež vyčíta šírenie povery a rozbrojov, zrušuje jeho kliatbu a zakazuje slovanskú liturgiu.

Metod umrel na Veľkú noc r. 885 a za svojho nástupcu ustanovil Gorazda, o ktorom sa nepriamo zmieňuje aj inštrukcia Štefana V., zakazujúc mu vykonávať biskupskú funkciu pred návštevou v Ríme. Najťažším dôsledkom rozhodnutí pápeža Štefana V. bolo, že Metodovi žiaci boli vyhnaní z Moravy.

Týmto sa vlastne začína vnútorné zoslabenie Moravy, hoci i pápež uznával tulnský mier a hoci územne podporoval jej vzostup, ktorý sa dá vysvetliť dôsledkami tulnského mieru a inostrannou zaujatosťou Arnulfovou, ktorý r. 887 sosalil svojho strýca cisára Karola III. a sám sa ujal po ňom vlády. Arnulf však nevzdal sa nádeji získať Veľkú Moravu, i keď r. 890 pri osobnej schôdzke so Svätoplukom v Omuntesperchu (bližšie neznámom, najskôr niekde vo Východnej marke jestvujúcim mieste) uznal Svätoplukovu svrchovanosť, keď pŕedtým na Svätoplukov zásah r. 890 šiel pomôcť pápežovi Štefanovi V. do Talianska.

Svätoplukova schôdzka s Arnulfom znamená zmenu jeho politiky, ktorá miesto pápežskej podpory hľadá možnosti opory v spolku s Arnulfom, ktorý sa ukázal byť obratným politikom. Arnulf uznal r. 890 svrchovanosť Svätoplukovu aj nad Českom, čím uznal jestvujúcu držbu tohto panstva v rukách Svätoplukových. Nie je známe, ako sa zmocnil Sväto-

pluk Česka, je však možné, že to urobil na základe vzťahov, ktoré mal k Česku z dávnejších čias, keď si odtiaľ bral za manželku Svätožizňu. Arnulf, nemajúc ešte urovnané pomery vo Východofranskej ríši, žiada predsa r. 891 Svätopluka, aby potvrdil mier z r. 890, hoci nebol porušený. Svätopluk odmieta akúkoľvek žiadosť tohto rázu, pretože predpokladá, že Arnulf chce pravdepodobne dosiahnuť zmenu dohovorov z r. 881. Ale ani Arnulfa neodradilo odmietavé stanovisko Svätoplukovo, ktorý práve stál na vrchole svojej moci, keďže už nasledujúceho roku, pri svojej ceste do Východnej marky, mal sa s ním predsa len stretnúť. Svätopluk však pozvaniu zasa nevyhovel. Svätoplukovo počínanie muselo Arnulfa nahnevať a rozhodol sa spolu s kniežat'om Braslavom, a zdá sa, že i s Maďarmi, vojensky proti nemu zakročiť. Vojenská akcia Arnulfova bola široko rozvetvená a mala zasiahnuť Svätoplukovo panstvo na niekoľkých miestach v širokých rozmeroch. Arnulf zasiahol Svätoplukovo panstvo v plnej sile a spôsobom, ktorým sa Svätopluk zmocnil predtým Panónie. Zdá sa však, že Arnulfova vojenská akcia z r. 892 predsa len nemala žiaduceho výsledku, i keď na strane Arnulfovej bojovaly maďarské oddiely, ktoré prenikaly zo severnej Panónie smerom na Nitru a že na zdolanie mocného nepriateľa bolo treba použiť aj na tú dobu málo obvyklý prostriedok: vojnovú blokádu, ktorá mala Svätopluka citeľne poškodiť hospodársky. V septembri r. 892 poslal Arnulf osobitné posolstvo k bulharskému kniežat'ovi Vladimírovi, ktorého požiadal o potvrdenie jestvujúceho priateľstva a najmä o zákaz dovozu a vývozu soli na Veľkú Moravu. Toto Arnulfovo podniknutie je zaujímavé z nejednej príčiny. Svedčí o veľkosti moci Svätoplukovej, o veľkom význame soli, ako aj o tom, že Arnulf nežiadal Vladimíra o vojenské zakročenie proti Svätoplukovi (pravdepodobne preto, lebo bulharské panstvo nesusedilo už bezprostredne s Veľkou Moravou, keď Maďari vnikli do karpatskej kotliny). Napokon vyčítame z tohto podniknutia dôležité informácie o rozsahu Svätoplukovho panstva v karpatskej kotline. Arnulfovo posolstvo ide totiž nie cez Panóniu, ale cez západný okraj jeho panstva a cez územie kniežat'a Braslava k Sáve a odtiaľ do Bulharska. Posolstvo zaistilo úspech Arnulfovej žiadosti, no aké následky malo zastavenie dodávky soli z Bulharska na Veľkú Moravu, nevieme. Keď si však uvedomíme dôležitosť soli v týchto časoch, môžeme konštatovať, že išlo o veľmi citeľné poškodenie Svätoplukovo, ktorý vtedy bol už odrezaný od solných zdrojov v solnohradskej komore.

Nová Arnulfova výprava r. 893 bola podniknutá po úteku synov Viliama a Engelšalka k Svätoplukovi a skončila sa tiež bez rozhodného výsledku. V tomto čase zbavuje sa Svätopluk Wichinga, ktorý odchádza k Arnulfovi. Stáva sa uňho kancelárom, pretože zlyhaly jeho nádeje uspokojiť svoje chorobné ambície i za cenu zrady a podvodu. Wichingovo

meno vyskytuje sa potom až r. 899, keď sa dáva od Arnulfa povýšiť za biskupa pasovského v nádeji, že sa mu tým podarí zmocniť sa aj Metodovho dedičstva. Svätopluk umrel r. 894 bez toho, že by Arnulf bol po svojom návrate z Talianska proti nemu podnikol nejaký útok.

Dobové mienky o Svätoplukovi, ktorého niekedy nazývajú „kráľom“ pre moc, s akou vládol, sa rozchádzajú. Jeden prameň tvrdí, že Svätopluk bol nad iných múdry a vynikal svojím rozumom, iný prameň (Fuldské anále) označuje ho za vierolomníka, krvilačného, ľstivého a bezočivého človeka. Slová z Fuldských análov možno chápať ako netajený výraz hnevu a zlosti nad životnými úspechmi a dielom Svätoplukovým, ktorého možno plným právom označiť za znamenitého panovníka a tvorca veľkej slovanskej ríše v najdôležitejšom ohnisku vtedajšej Európy. Svätopluk stal sa právom legendárnym a básnikmi ospevovaným zjavom slovanských dejín.

Je dosť ťažké ustáliť rozsah a hranice Veľkomoravskej ríše, ktorá postupne rástla, kým nenadobudla najväčší rozsah za panovania Svätoplukovho. Geograficky Veľkomoravská ríša netvorila jednotný a ucelený útvar, pretože sa skladala z niekoľkých i horopisne odlišných celkov: zo sudetského a karpatského, pričom jej chrbtovú kosť treba hľadať v poriečí Moravy a opornú čiaru v toku Dunaja. Pri sútoku oboch týchto riek treba vidieť ťažisko Veľkej Moravy, jej geopolitický stred, o ktorý sa ustavične viedol zápas, pretože územím, tvoriacim tento stred, viedly dve dôležité európske cesty. Veľká Morava usilovala sa na západe dosiahnuť soľné oblasti v soľnej komore, ale toto jej usilovanie bolo znemožnené prenikaním východofranskej moci pozdĺž Dunaja. Hranica a sídelná oblasť veľkomoravská medzi Českomoravskou vysočinou a Dunajom siahala asi až po Manhardské vrchy pri rieke Kampe (Chabá) a opierala sa aj o Pavlovské vrchy. Na severe treba hľadať prirodzenú hranicu veľkomoravského územia v pohoriach: 2dánsky les, Chříby, Vizovické hory a s nimi súvisiacich súčiastkach Západných Karpát. Neskoršie hranica medzi sudetskou a karpatskou oblasťou sa rozšírila a preniesla sa až do povodia hornej Odry a Visly (zrejme z dôvodov hospodárskych, súvisiacich so zásobovaním Veľkej Moravy soľou). Na východe patrilo k Veľkej Morave územie medzi južným úpäťm Západných a Východných Karpát a medzi Dunajom a Tisou až k bezprostrednému susedstvu s Bulharskom. Na juh možno vidieť hranice Svätoplukovej ríše na Dráve a možno i južnejšie.

Toto územie, ktoré tvorilo jadro Svätoplukovej ríše, rozšíril Svätopluk ešte o Českú kotlinu a k nej príahlé kraje pri Sále, strednom Labe a hornej Odre a na východ o Vislansko až niekam po riekou San a možno i Stryj. Možno tvrdiť, že Svätopluk ovládal hrebene sudetských i západo-karpatských hôr. Nešlo teda pri Veľkej Morave o nijaké okrajové posta-

venie, ale o štát, ktorý mal, i keď vznikol z území geograficky rozlišne orientovaných, sklon na sústredenie okolo osi Morava—Dunaj. Nevieme bezpečne určiť, kde bolo hlavné stredisko ríše, ale je možné, že stredisk bolo niekoľko, súčasne alebo postupne, podľa toho, ako sa Veľkomoravská ríša rozvíjala. Isté je, že Nitra mala geopolitickú polohu výbornú, lepšiu ako údajné sídlo pri Uhorskom Hradišti alebo pri Devíne. Devín pri vchode Dunaja do karpatskej kotliny bol miestom priexponovaným, než aby mohol byť centrom ríše; Devín mohol byť iba centrom vojenským. Podobne neisté je, kde bolo sídlo Metodovo, ktorého diecēja bola teritoriálne väčšia a nekryla sa s územím Veľkomoravskej ríše. Je niekoľko dohadov, ktoré určujú Metodovo sídlo, s uvedením dôvodov, raz do Velehradu, inokedy na Devín alebo do Bratislavy, Stoličného Belehradu, Rábu, Ostrihoma a napokon aj do Nitry, ale ani jeden z týchto dohadov nemá takej presvedčivosti a oprávnenosti, aby nás plne presvedčil.

Svätopluk rozdelil svoju ríšu medzi svojich synov, Mojmíra a Svätopluka, hoci, ako sa znova v poslednom čase uvádza, nemal dvoch, ale troch (Bredslav). Keď dedičia Svätoplukovi uzavreli mier s Arnulfom, starší Mojmír mal vykonávať svrchovanú moc nad celým územím Veľkomoravskej ríše, kým mladší Svätopluk dostal ako údel územie Panónie a Slovenska. Po Svätoplukovej smrti obnovuje sa v plnej sile tlak na Veľkú Moravu jednak zo západu, jednak od východu. Veľká Morava stráca čoskoro Panóniu, ktorú ovládne z vôle Arnulfovej Braslav, Česi sa tiež čoskoro odpútavajú a r. 895 holdujú už v Rezne Arnulfovi a dávajú sa pod ochranu Nemeckej ríše. R. 897 odpadávajú aj Srbi pri Sále. Pritom na cudzí zásah vzrastá rozpor medzi Mojmírom a Svätoplukom, pričom Svätopluk používa pomoc cisára Arnulfa proti Mojmírovi. Arnulfove vojská, vedené korutánskym markgrófom Liutpoldom a Aribom, proti Veľkej Morave nezaznamenávajú r. 899 úspech, zato má úspech Mojmír aspoň potiaľ, že Svätopluk II. je vyradený z ďalších osudov Veľkej Moravy a podľa maďarskej verzie ho v Panónii Maďari premohli.

Snaha po cirkevnej samostatnosti Veľkej Moravy. Po smrti Arnulfovej r. 899 ríša Veľkomoravská môže si dopriať za vlády Ľudovíta Dieťaťa oddychu, načerpať nové sily a pomýšľať s pomocou pápežovou na budovanie ríše v svätoplukovských tradíciách. Mojmírovi sa pre svoje plány podarí získať pápeža Jána IX., ktorý vysiela na Moravu arcibiskupa Jána, biskupa Benedikta a Daniela, aby usporiadali cirkevné pomery na Veľkej Morave. Veľká Morava ešte za života Arnulfovho prekonala útok Bavorov ako aj nebezpečenstvo, hroziace z povstania Isanricha, syna markgrófa Východnej marky Aribu, proti cisárovi. Soľnohradskému arcibiskupovi Theotmarovi nevyhovovala činnosť pápežských delegátov a poslal proti nim do Ríma protest. V tomto proteste tvrdil, že Morava vždy patrila k biskupstvu pasovskému a že nikdy nemala samostatnú cirkevnú organi-

záciu. Protest bavorských biskupov obsahuje mnoho ohovárok, medzi inými i takú, že Moravania medzi seba prijali Maďarov a že si svoje vlasy strihajú na ich spôsob.

V lete r. 900 je podniknutá z Bavorska cez Česko nová výprava na Moravu, ale bez výsledku. V tom istom roku vnikli do Východnej marky Maďari a spustošili ju. Mojmir ponúkol vtedy Nemcom mier, aby tým pomohol Východnej marke vyviaznuť z nebezpečenstva. Moravania navštívili r. 901 snem v Rezne a žiadali tam o mier. Ich žiadosti sa vyhovelो čo najslávnejším spôsobom¹. Predpokladá sa, že Mojmirovo samostatné postavenie v Rezne bolo uznané, hoci o Morave v rokoch nasledujúcich je stále menej správ. Je pravdepodobné, že Morava v týchto prvých rokoch X. stor. žila v priateľskej shode s Nemeckou ríšou a že sa chystala na obnovu svojho pôvodného stavu, od ktorého sa odchyľila stálymi vyčerpávajúcimi bojmi.

Túto konsolidačnú prácu prerušili výpady Maďarov, ktorí Moravu začínajú krvavejšie znepokojovať a chcú cez jej územie preniknúť na západ. Moravania odrážajú prvé výpady Maďarov r. 902. Tieto nájazdy ich odvádzajú od pokojného života znova na vojnové pole. Stále mocnejší príval Maďarov zavínil okolo r. 906—8 koniec Veľkej Moravy.

Zánikom tejto mocnej ríše nezanklo jej kultúrne dedičstvo, práve tak ako ani jej trvanie nezostalo bez trvalých stôp v tradícii slovanského obyvateľstva karpatskej kotliny. Na troskách Veľkomoravskej ríše, ktorá po strate Dunaja nemohla jestvovať, začaly sa tvoriť nové štáty: český, poľský a uhorský. Tieto štáty mohli zužitkovať všetky trvalé výdobytky, získané takmer storočnou existenciou Veľkej Moravy, vyplnenou urputnými a nepretržitými zápasmi nielen o christianizáciu, o kultúrnu orientáciu, ale aj o jej jestvovanie v tomto dôležitom priestore Európy. Nesmieme sa preto diviť, že Veľká Morava v tomto složitom zápase napokon podľahla.

Veľkomoravskí Slovania prekonali vo svojom vývine v IX. stor. značné zmeny. Tento vývin je značený skutočnosťou vzniku veľkého štátneho útvaru, miesto kmeňove rozdrobených útvarov, ktorému vládol síce najstarší, ale s ohľadom na vladárske schopnosti. Až Svätopluk uvádza zasa systém prvorodeného. Veľkomoravská ríša budovaná je na systéme hradnom, ktorý najviac vyhovoval spôsobu života našich predkov, vyplneného zväčša vojnami. No hrady sú strediskami nielen v dobách vojnových, ale aj v mierových. Hradná sústava nie je špecificky slovanská, ale prevzatá zo západu. Hradiská boly valmi a priekopami obkolesené sídliská našich predkov, vybudované už na základe starších opevnení z doby hallštádskej („Zubrica" pri D. Strhároch, Zobor pri Nitre). V rozsiahlych hradiskách skrývalo sa obyvateľstvo v časoch nebezpečenstva spolu so stádami dobytka. Zpočiatku sa nedaly slovanské hradiská dobre brániť, ale neskoršie ich začali budovať na vyvýšených, dobre skrytých miestach,

s využitím lesného krytu. Na záp. Slovensku zachovali sa takéto hradiská pri Sv. Jure, pri Modre a Smoleniciach, pri Bini, M. Kozmálovciach, Novej Bani a hrad Zemplín. Najpamätnejšími hradmi boli na Slovensku Devín a Nitra. Na Veľkej Morave však veľmi dobre vyhovovala pre kmeňovú rozdrobenosť obyvateľstva a prirodzené krajové rozdelenie územia, geograficky dosť členitého.

Obyvateľstvo na Veľkej Morave treba rozoznávať dvojaké, tak ako inde. Slobodné a neslobodné. Diferenciácia slobodného obyvateľstva pokračuje rýchlejšie ako u obyvateľstva stále pevnejšie k pôde viazaného, pestujúceho už obilniny, najčastejšie pomocou vojnových zajatcov, ktorí sú v postavení otrokov. Oproti staršiemu trojpoľnému hospodáreniu začína sa ujímať hospodárenie dvojpoľné. Úroveň hmotnej kultúry sa zvyšuje, čo badať na stavbe murovaných kostolov a kniežacích budov za účasti nemeckých murárov a staviteľov. Dôležité je, že miesto spaľovania mŕtvov (žiarové hroby) nastupuje vplyvom kresťanstva ich pochovávanie. Avarské vplyvy sa postupne prekonávajú kultúrnymi vplyvmi východofranskými a byzantskými v súvislosti s christianizáciou Veľkej Moravy.

Veľkomoravské obdobie našich dejín patrí strednej dobe hradištnej. Oproti staršej dobe hradištnej badať rozdiel, ktorý vyvolalo opúšťanie pohanstva a priklonenie sa ku kresťanstvu. Tento prechod sa javí v zmene spôsobu pochovávaní mŕtvych, ktorí nie sú spaľovaní alebo ukladaní do mohýl, ale nespálené telá sa pochovávajú v hrobách, čiastočne v podobe mohýl. Na Slovensku objavili naši archeológovia z počiatku kresťanskej doby pohrebištia, ktoré majú podobu mohýl, ale v nich sa našli hroby žiarové i kostrové (Brezolupy, Vysočany, Kráľ. Chlumeč a najmä Krasňany, Vajnory, Skalica, Devín a inde na záp. Slovensku, najmä v Turci).

Z tejto doby sú aj nálezy pamiatok staromaďarských, ktoré archeológia rozdeľuje na dve skupiny, staršiu, ku ktorej patria ojedinelé hroby alebo malé pohrebištia a mladšiu s radovými cintorínmi, v ktorých sú pochovávaní vedľa Maďarov i Slovanov. Hroby Maďarov poznávame tak, že dávali do hrobu na rozdiel od Avarov len hlavu koňa a spodné časti nôh, pretože ostatné časti pripojili ako potravu, a jazdeckú výstroj a zbrane bojovníka.

Metodova a Konštantínova činnosť kladie základy duchovnej kultúry (literatúry) v jazyku cirkevnoslovanskom, nazývanom oproti cirkevnej latinčine „lingua barbara“. Pamiatky hmotnej kultúry veľkomoravského obdobia sa ustavične množia a dozvedáme sa z nich nielen o rozsiahlosti osídlenia Veľkomoravskej ríše, ale aj o mnohých stránkach každodenného života našich najdávnejších predkov.

Osídlenie Slovenska bolo v časoch veľkomoravských dosť značné. Neboli osídlené iba kraje výhodne položené, ale aj kotliny medzi pásmami

karpatských hôr, pravdaže, vždy so zreteľom na vodnú sieť, ktorá bola určovateľom ciest, zásobovala obyvateľstvo vodou a rybami. Kultúra veľkomoravských Slovanov, ktorá sa vyvinula na rozhraní dvoch kultúrne oveľa vyvinutejších oblastí, bola značná, preto i pôsobenie a účinok tejto kultúry na novo prichádzajúce obyvateľstvo karpatskej kotliny bolo veľmi účinné. Táto kultúrna tradícia veľkomoravská udržala sa dlho a jej pôsobenie v oblasti Veľkej Moravy siaha hlboko do stredoveku a svedčí o kultúrnej jednotnosti Slovanov v strednej Európe.

IV. SLOVENSKO SÚČIASTKOU

UHORSKA.

Najtemnejšou časťou slovenskej minulosti je obdobie po zániku Veľkomoravskej ríše. O jestvovaní a osudoch Slovákov, žijúcich najmä na sever od Dunaja, nemáme takmer správ. No i pri nedostatku správ možno usudzovať, že sa staly pokusy o obnovu ríše, ktorá by svojím rozsahom mala byť podobná ríši Veľkomoravskej a tvoriť akúsi protiváhu k ríši Nemeckej. Nevieme však presne, nakoľko sa snahy po takejto obnove uplatňovali a v akej miere a na akom základe sa o tieto snahy delily jednotlivé vznikajúce štátne útvary, poľský, český a uhorský. Z dejín Veľkomoravskej ríše možno robiť určité závery o kontinuite medzi jej existenciou a jej troskami, z ktorých sa vyvinuly nové štáty.

Slovensko sa včleňuje do Uhorska. Nás, pravda, predovšetkým zaujímajú osudy sídelného územia Slovákov v Západných Karpatoch, kde vpádom Maďarov staly sa značné zmeny v organizácii cirkevnej i štátnej. Najnovšie výskumy poukazujú na to, že Morava v X. stor. nebola čiastkou českého štátu premyslovského, pretože tento štát sa šírila zpočiatku pozdĺž horných tokov riek Labe, Odry a Visly. Ale pre svoj pretiahnutý tvar a otvorenosť na sever dal sa ťažko brániť, takže Česi museli sa koncentrovať viac do vnútra českej kotliny k rieke Labe a Vltave. Je možné, že Veľkomoravská ríša sa rozpadla po náraze Maďarov zasa na kmeňové kniežatstvá, z ktorých mnohé odvádzaly poplatok dobyvačným Maďarom. V prvej polovici X. stor. Maďari boli zaujatí vyčerpávajúcimi výpravami na západ a juhozápad Európy, a preto nechávali obyvateľov v karpatskej oblasti na pokoji.

Zmena v pomere Maďarov k starším obyvateľom karpatskej kotliny nastáva až po porážke Maďarov na rieke Lechu. Pred touto porážkou Morava a Slovensko sotva patrily k českému štátu a pramene nepoukazujú ani na to, že by sa tak bolo stalo neskoršie. Skôr možno tvrdiť, že sa tu uplatňovali Maďari. Morava včleňuje sa definitívne do českého štátu až v prvej štvrtine XI. stor., keď predtým určitý čas bola pod panstvom poľského kniežaťa Boleslava Chrabrého.

V X. stor. uplatňuje sa na území rozpadnutej sa Veľkej Moravy mocenský vplyv nemeckých kráľov, ktorí uvádzajú panovníkov nových území do svojej manskej závislosti. Hlavná sídelná oblasť Maďarov bola v Panónii, kým ostatné časti karpatskej kotliny boli nimi iba riedko pre-

niknuté. Zato národnostné premiešanie obyvateľstva i jeho pôvod boli značne pestré, najmä príchodom väčších-menších skupín vojnových zajatcov, ktorí mali už osvojenú vyššiu kultúru. Maďari ju potom od nich preberali, čo najlepšie badať na slovníku maďarčiny. Keď si Maďari dostatočne asimilovali vyspelejšiu kultúru vyššie stojacich národov karpatskej kotliny a keď boli donútení osadiť sa v karpatskej kotline, bola daná možnosť, aby prijali kresťanstvo.

Do karpatskej kotliny prichádza sv. Wolfgang z Bavorska (r. 972), neskoršie Bruno, biskup viedenský, hoci najviac nárokov na karpatskú oblasť robí si pasovský biskup Pilgrim, ktorý vysiela svojich kňazov a má veľkorosé plány v súvislosti s pokresťančením Maďarska. Pilgrim zamýšľa obnoviť údajné arcibiskupstvo laureatsko-lorchské a dokazoval pomocou nepravých listín, že pasovské biskupstvo má vzťah k laureatskému arcibiskupstvu. Pilgrimove snahy (nemožno nespomenúť tu podobnosť s Wichingom) nachodia priaznivé prijatie u cisára Otu II., ktorý sa usiloval získať u pápeža súhlas pre Pilgrimovo povýšenie na pasovského arcibiskupa. Novému arcibiskupstvu mali byť podriadené biskupstvá v karpatskej kotline, založenie ktorých sa predpokladalo. Neskoršie koncom X. stor. prichádza do Uhorska Radla a po ňom mnísi českého kláštora břežnovského. Anastázus, opát břežnovského kláštora, neskorší arcibiskup ostrihomský, pri svojej ceste do Talianska r. 1001 figuruje ako opát kláštora Panny Márie slovanskej dŕžavy. Najväčší podiel na pokrstení Maďarov mali Slovania, žijúci v Zadunajsku a na Slovensku. Nové základy cirkevnej organizácie v Uhorsku spadajú do doby, keď ostatný kresťanský svet je zachvátený chiliastickým roztúžením. Sv. Štefan organizuje na svojom území cirkev na základe splnomocnenia pápeža Silvestra II.

Boleslav Chrabrý stratil najprv vládu nad Českom, potom nad Moravou a napokon i nad Slovenskom. Slovenska sa zmocňuje sv. Štefan pravdepodobne okolo r. 1028—30. Vojnové výpravy českého kniežaťa na Slovensko súvisia zrejme s jeho snahou o ovládnutie Moravy aj o získanie Slovenska.

V súvislosti s osudom Slovenska v X. stor. treba sa zmieniť aj o východnej hranici českého štátu, prípadne českého biskupstva, podľa listiny Henricha IV. z r. 1086, ako aj o provincii Vagh, ktorá sa dostáva Uhorsku po r. 1007. Rozbor tejto listiny ukazuje, že ani Morava, ani Slovensko nepatril v týchto časoch do rámca českého biskupstva, založeného r. 973. Hranica tohto biskupstva súhlasila pravdepodobne s hranicami českého kniežatstva. Hranice poľského štátu, ako ich udáva poľsko-uhorská kronika z XII. stor., spomínajúca aj stretnutie Boleslava Chrabrého so sv. Štefanom, viedly na juhu pozdĺž Dunaja po Ostrihom a odtiaľ po hrebeňoch nitrianskych hôr k Tise a na sever popri Topli na neskoršie rozhranie rusínsko-poľské.

Na Slovensku v tých časoch jestvuje kláštor na Zuborskej hore, ktorého vznik vysvetľuje sa vzťahmi tohto územia k Východnej marke, kde bol kláštor v St. Polten, zasvätený sv. Hypolitovi. Mnísi kláštora na Zubore oddávali sa kontemplatívnemu životu; tam žili mnísi svätého života Svorad a Benedikt.

Vplyv blízkeho susedstva poľského a azda aj poľského panstva na Slovensku v IX. stor. možno badať aj v účinkovaní dvoch pustovníkov sv. Svorada a sv. Benedikta. Títo žili za istý čas na Zubore, odkiaľ odišli v časoch rozochvelého chiliazmu do hôr a venovali sa dôsledne asketickému životu. O tom rozpráva jedna z najstarších uhorských legend, napísaná iným zuborským mníchom Maurom, ktorý bol neskoršie biskupom v Pécsi.

Slovenské sídelné územie Maďari naraz neovládli, keďže Maďari dlho neutvorili si vlastný štát, ale bránili, aby územia, ležiace na východ od Moravy, stály sa korisťou Nemeckej ríše. Pred výpadmi Maďarov utiahli sa Slováci z nížin pri Dunaji severnejšie do údolí riek. Maďari, prichádzajúci z juhorských stepí, mohli len preberať organizáciu, ktorú našli v karpatskej kotline a ktorá bola zväčša dielom Slovákov. Hoci Maďari počtom prevyšovali Slovákov, podľahli asimilácii kultúrnej, ktorá sa šírila zo Západných Karpát, najmä z Bavorska.

Po porážke na Lešskom poli končia sa výpady Maďarov na západ a začínajú sa trvalo osadzovať a meniť kočovný život pohanský na usadlý kresťanský. Knieža Gejza a jeho syn Vajk zdolávajú násilím odpor nemaďarských kmeňov a podrobujú si ich i s náčelníkmi, aby mohol vzniknúť jednotný kresťanský štát, ovládaný všemocnou vôľou panovníkovou.

Organizačné dielo sv. Štefana. Sv. Štefan pokladá sa nielen za zakladateľa uhorského štátu, ale aj za zakladateľa cirkvi. Žení sa s bavorskou princeznou Gizelou a tým dáva najavo so všetkými dôsledkami svoju kultúrnu i politickú orientáciu práve tak, ako kedysi Pribina. Šírenie kresťanstva v Uhorsku je však spojené aj s misiou sv. Vojtecha, kým politickú organizáciu budujú Nemci a Taliani. Pri týchto udalostiach neslobodno však popierať ani vplyvy východné. Prerod Maďarov je predovšetkým v znamení levantských kultúrnych prvkov.

Možno povedať, že obsah civilizačného diela sv. Štefana je v podstate slovanský, kým rámec je do značnej miery prevzatý od Nemcov. Toto prevzatie stalo sa alebo priamo, alebo prostredníctvom Slovanov, ktorí žili v karpatskej kotline a ktorí túto kultúru použili už v časoch predchádzajúcich. Pretože uhorský štát sv. Štefana tvorilo iba územie zadunajské a len postupne sa k nemu pripúťavali okolité územia, ovládané kmeňovými náčelníkmi, mali pôvodne nemaďarskí obyvatelia, sídliači mimo sídelného územia maďarského, značnejšiu nezávislosť. Túto nezávislosť požívalo i slovenské územie.

Tak ako slovenské územie rozpadávalo sa po zániku Veľkej Moravy na kmeňové územia viac-menej od seba oddelené, badáme to aj u Maďarov, kde sa kmeňové celky podobným spôsobom prispôbujú určitému územiu. Dunaj tvoril veľmi dôležitú hranicu medzi maďarským a slovenským sídelným územím a ústie Váhu a Nitry pri Komárne bolo najvhodnejším miestom, odkiaľ mohli preniknúť Maďari na sever a postupne sa rozširovať do severnej časti komárňanskej panvy. Územie Komárňanskej župy, práve tak ako Ostrihomskej, rozprestierajúcej sa na oboch brehoch Dunaja, svedčí, že tu boli akési predmostia, umožňujúce Maďarom rozširovať sa do severnej časti komárňanskej panvy. Okolnosť, že na Váhu vznikly pevnosti, len potvrdzuje, že v XI. stor. panstvo Maďarov nerozšírilo sa ešte na celé západné Slovensko, ale ponechávalo ho pôvodnému tu osadenému slovanskému obyvateľstvu. Severná hranica maďarského osídlenia nie je určitá a jej výskum je neúplný a neskončený. Maďari osídľovali pôvodne iba územia, ktoré najviac vyhovovali spôsobu ich života, teda územia lesné a stepné. Etnickú hranicu slovensko-maďarskú pre toto obdobie možno približne určiť podľa výskumov miestneho názvoslovía, zachovaného v najstarších písomných pamiatkach, najmä v listinách, vydávaných od XII. stor. Hranice Uhorska na sever posunujú sa iba pomaly, ale nemožno tvrdiť, že by kraje, ako Zvolenský les, Hontiansky les a vôbec celé stredné Slovensko, neboly bývaly osídlené. V týchto od juhu málo prístupných krajoch žilo obyvateľstvo, ktoré sa nedostalo do styku s kráľovskou mocou, a preto nemáme o ňom v listinách ešte správ z týchto čias.

O pestrom národnostnom složení Uhorska za sv. Štefana svedčia i jeho Naučenia, venované synovi Imrichovi, ktorému kladie za povinnosť dbať na viacrečové obyvateľstvo Uhorska. Nemožno prijať za správne stanovisko maďarských dejepiscov, že po príchode Maďarov boli Slováci vyhubení a že terajší Slováci dostali sa len neskoršie na Slovensko. Toto stanovisko ani nová maďarská historická veda nepokladá už za správne a pripúšťa kontinuitu slovenského osídlenia medzi dobou staršou — veľkomo-ravskou — a terajšou, i keď toto osídlenie obmedzuje iba úzky priestor nitriansky a na niektoré vnútorné, riedko obývané kotliny.

Novšie archeologické nálezy svedčia o kontinuite medzi veľkomo-ravským a dnešným slovenským osídlením v Západných Karpatoch. Tieto archeologické nálezy zaraďujeme do mladšej doby hradištnej. Okolo r. 1025 vznikajú tzv. radové cintoríny typu devínskeho, ktoré sú kostolné, alebo aspoň naznačujú, že pochovávanie sa dialo pod dozorom cirkvi. Je zaujímavé, že mŕtvolý majú hlavu obrátenú zväčša na západ a bez zbrani. Pohrebištia tohto druhu máme na hradnom vrchu v Devíne, v Nitre a na cintoríne v Dolnom Jatove. Obyvatelia, ktorých kostry našly sa v týchto hroboch, patria podľa doterajších výskumov k rozličným rasám. Okrem

rasy slovanskej zastúpené sú aj rasy baltská, alpínska ako aj dinárska a v malej miere mongolská, čo svedčí o tom, že územie našej vlasti bolo oblasťou, ktorej sa dotýkali rozličné vrstvy obyvateľstva. Podrobné bádanie o osídlení, jeho formách a spôsoboch, ako aj výskum miestneho názvoslovnia (ponímaného nielen v úzkom, ale i v širšom rámci, v rámci štúdia delenia chotárov, ich pomenovania, obrábanie a pod.) prinesie iste ešte mnoho cenného a potvrdí bezpečne autochtonnosť slovanského osídlenia Slovenska v širšom rámci, než je doložené doterajšími výskumami.

Slovensko nebolo v týchto časoch jednotným územím, ale rozpadávalo sa na kmeňové územia, ktorým vládli náčelníci, ako bol napr. Hunt, Poznaň a iní. Mienka, že ide o slovanských veľmožov, nie je správna. Kmeňové rozdelenie mohli by sme vidieť napr. i v existencii Považanov a Pohrončanov. Pôda, ktorá nemala majiteľa, patrila kráľovi, ktorý bol absolutistickým vládcom (patriarchálne kráľovstvo), vykonávajúcim moc prostredníctvom dvoranskej družiny, na čele ktorej bol palatín (comes palatii, palatinus comes alebo nádvor župan) ako správca kráľovského dvora a majetku, a prostredníctvom kráľovského úradníctva, ktoré bolo zväčša slovanské. Neskoršie fungoval palatín v zastúpení kráľovom aj ako sudca nad šľachtou. Neskoršie táto funkcia povahy súkromnoprávnej mení sa vo verejnoprávnu so vzťahom na správu vnútornú i vojenskú. Najnovšie maďarský historik Mályusz píše o charizmatickom kráľovstve uhorskom, že totiž panovníci uhorskí vládli charizmou, viazanou na určitý rod. Štiepením moci palatínovej vzniká aj hodnosť dvorného sudcu (iudex curiae, či comes palatinus minor) a hodnosť správcu kráľovskej pokladnice (tavernicus). I keď bol kráľ neobmedzeným pánom, jestvoval predsa sbor mužov, zostavený z význačných zástupcov duchovenstva a šľachty, ktorý sa nazýval senatus regalis, consilium regale alebo conventus primatum. Tento sbor nemal určitej organizácie ani právomoci a zastával funkciu poradného sboru a jeho hlas nebol pre panovníka záväzným. Kráľovský dvor bol ústredným orgánom uhorských žúp, na čele ktorých boli župani (comites). Tieto župy boli vlastne územia jednotlivých kmeňov, nielen maďarských, ale aj slovanských a v ich hradných sídlach sústredovala sa aj správa v každom smere. Hradná sústava jej staršou formou, ktorá sa neskoršie zamieňala sústavou krajskou a existovala už za veľkomoravskej éry. Župan stal sa predstaviteľom panovníka, ktorý ho aj ustanovoval.

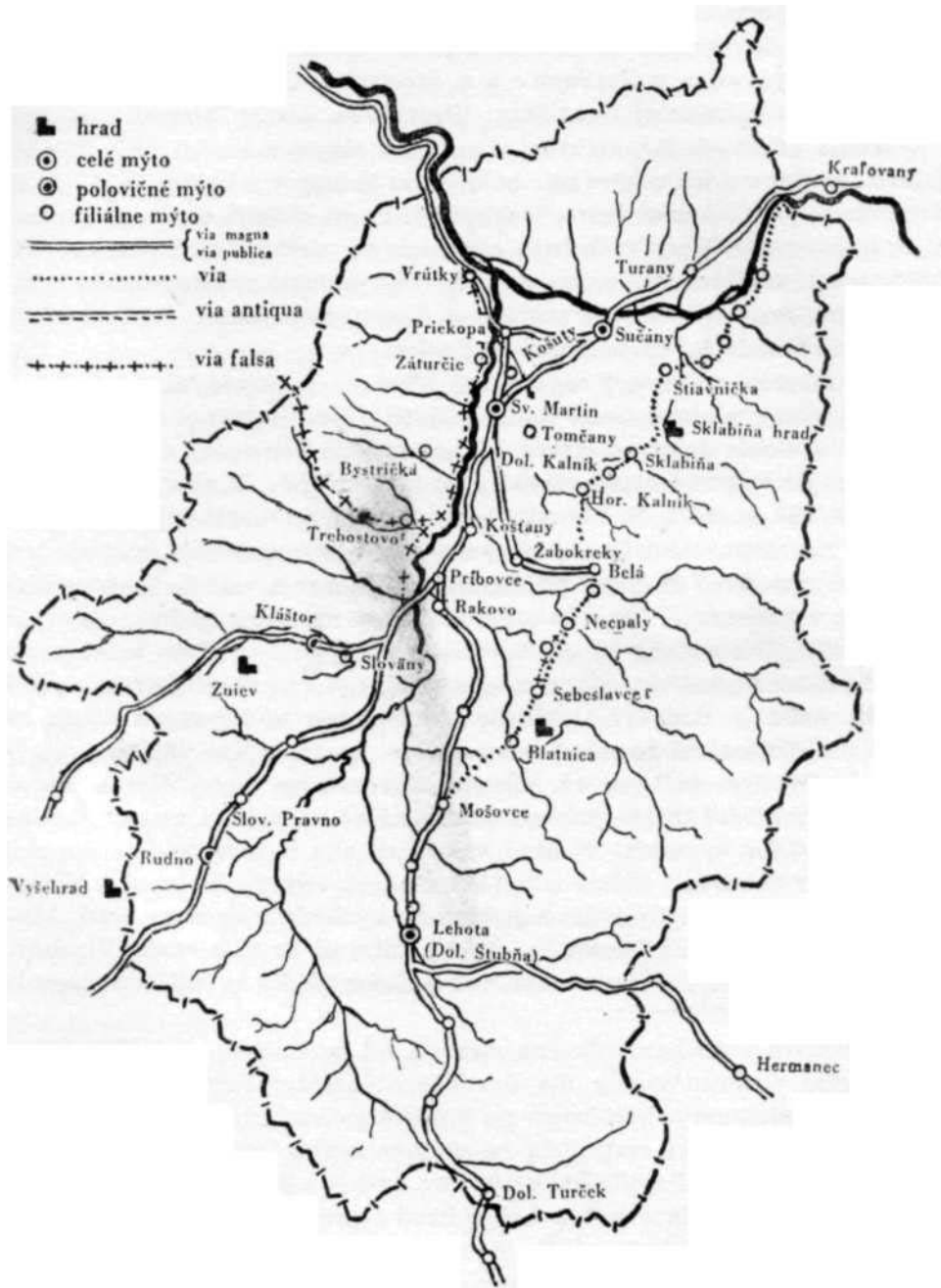
Za sv. Štefana vyvinula sa na Slovensku župná sústava na podklade sietí hradov, z ktorých spomíname: Vyšehrad, Komárno, Bratislava, Nitra, Tekov, Hont, Novohrad, Gemer, Zemplín a Užhorod. Okrem týchto županstiev boli pravdepodobne ešte tzv. pohraničné županstvá (comitatus confiniorum) na spôsob nemeckých markgrófstiev (i marchio zvaných). Na Slovensku máme doloženú nitriansku marku k r. 1030. V týchto markách pôsobili tzv. castides confiniorum. Županstvá netvorily uzavretý

celok. Niektoré župy boli veľké, iné zasa malé a neboly ani presne vymedzené. Severné Slovensko v XI. stor. nemalo ešte nijakej správy.

Hradná sústava dobre vyhovovala centralistickým zámerom panovníkovým a nemala vždy len smysel obranný. Pravda, nie každý hrad mohol sa stať strediskom správy v novej organizácii uhorského štátu. Stávaly sa nimi predovšetkým hrady, ktoré vyhovovaly novým potrebám (tak Bratislava miesto Devína). Komitátne zriadenie sledovalo nie správu krajiny, ale predovšetkým obhospodarovanie kráľovských majetkov, ako aj správu územia vlastného kmeňa alebo rodu premožených, ďalej správu pôdy neosadenej a nekolonizovanej. Župná organizácia bola pôvodne kráľovým súkromnoprávnym orgánom a župa kráľovským hospodárskym obvodom. Župan nielen že bol kráľovým úradníkom hospodársko-administratívnym, ale zastupoval kráľa aj v súdnych veciach a za vojny viedol do boja župné oddiely. Za tieto práce mal od kráľa ako odmenu jednu tretinu výnosu kráľovskej župy. Kráľ mohol župana nielen vymenovať, ale mohol ho aj kedykoľvek sadiť a nahradiť iným.

Trenčianska župa vyvíja sa až koncom XI. stor. scelením hradných území, z ktorých tri malé pre geografické podmienky sklon k samostatnému vývinu. Stredné Slovensko neprejavovalo dlho sklon k rozdeleniu na župné celky. Kráľovských dominu bolo mnoho a na Slovensku spomínajú sa domíniá na Veľkom ostrove, strednom Slovensku a na Spiši. Pod niektorými župnými hradmi vznikaly podhradia s obyvateľstvom remeselníckym a kupeckým (Bratislava, Nitra, Ostrihom), ktoré tvorily základ budúceho mesta.

Osídlenie Slovenska v XI. stor. Osídlenie slovenského územia pokračovalo v prvých dvoch storočiach jestvovania uhorského kráľovstva iba pomaly. Hranicou, ktorá oddeľovala vlastné Uhorsko od území nie celkom osadených, byly málo preniknuteľné lesy, rozprestierajúce sa na území stredného Slovenska medzi Hronom a Ipľom (Hontiansky les), pri hornom Hrone (Zvolenský les) a pri hornom Hornáde (Spišský les). Na južnom okraji týchto lesných priestranstiev pri dôležitých cestách sa budovaly hrady (novohrady, Hevešský, Šarišský a iné) a najmä kláštory, prostredníctvom ktorých šířila sa potom vzdelanosť nielen do bezprostredného ich okolia, ale najmä na sever do málo osídlených území. Z kláštorov, okrem staršieho Zuborského, treba spomenúť Svätý Benedik pri tzv. Slovenskej bráne, ktorou Hron opúšťa horské územia stredoslovenské (zal. 1075) a Bzovík pri Krupine. Kláštory byly obrovské veľkostatky, vlastníace veľký počet dedinských osád. Úlohu Zuborského kláštora neskoršie preberá nitrianske biskupstvo, založené koncom XI. alebo začiatkom XII. stor. Územie nitrianskeho biskupstva rozprestiera sa predovšetkým na severovýchodnom okraji Slovenska a biskupské sídlo za dlhý čas nie je na území diecézy. Okrem toho sú prepozitúry v Bratislave, v Nitre a na Spiši. Najstaršie

Komunikačná sieť Turca v stredoveku.

kláštory na Slovensku boli benediktínske, bzovický kláštor mení sa neskoršie na premonštrátsky. Obidve rehole majú významný podiel na skultúrnení slovenského sídelného územia. Cisterciiti majú svoj vlastný kláštor v Lipovníku, v Bardejove a v Štiavniku. Od polovice XIII. stor. vnikajú na Slovensko aj františkáni (Bratislava, Nitra, Trnava).

Vedľa hradných fár, ku ktorým patrilo v skorších časoch vždy 10 obcí (stavba kostolov a ich udržovanie bolo vecou biskupov a kráľa), vyvíjajú sa arcidekanáty, ktoré zasa tvoria biskupstvá. Popri sídlach ordálnych súdov v Bratislave a v Nitre vrcholnou organizáciou cirkvi na Slovensku bolo ostrihomské arcibiskupstvo, zriadené r. 1003. Územie ostrihomského arcibiskupstva rozprestieralo sa zväčša na Slovensku a mnohí v ňom vidia obnovenie niekdajšej Metodovej arcidiecézy.

Pri založení cirkevnej organizácie Uhorska spolupôsobil s v. Vojtech a potom jeho spolupracovníci Radla a Astrik. Sv. Štefanovi sa tak podarilo stať sa nezávislým od cirkevnej organizácie nemeckej a vymaniť sa viac-menej z vplyvov, ktoré vznikali po založení ríše Rímskej národa nemeckého. Tak sa stáva, že Uhorsko sa nevčleňuje do rámca tejto ríše.

Pri neustálom zhusťovaní obyvateľstva a extenzívnom hospodárení začína obyvateľstvo prenikať pozdĺž riek vždy viac a viac do slovenského horského vnútrozemia. Ide o kolonizáciu, ktorá má smer od juhu na sever proti prúdu riek a siaha až do Turca, Liptova a Spiša. Táto kolonizácia má ráz poľnohospodársky. Na východnom Slovensku pokračuje zasa pozdĺž riek Hornádu a Bodavy. Osídlenie slovenského vnútrozemia stáva sa intenzívnejším najmä banskou kolonizáciou, ktorá k nim vábi obyvateľstvo národnostne dosť pestré. Okrem slovenského obyvateľstva, ktoré nesmieme pokladať iba za príslušníkov sociálne najnižších vrstiev (keďže máme Slovákov aj medzi vyššími vrstvami, ako o tom svedčia župani, spomínaní v zuborskej listine z r. 1111 a 1113), žijú na Slovensku Nemci jednak na západe pri Bratislave, jednak na východe v dolnom Spiši. Maďari zasa žijú na juhu Slovenska. Okrem toho sú tu ešte osady Vlachov, Plavcov, Pečenegov, Sikulov, Ismaelitov a Židov (Židia sa zväčša zaoberali obchodom).

Slovensko bolo komunikačne stranou od svetových ciest. Vlastným slovenským územím viedly iba dve dôležité cesty: Považím do doliny Hornádu a od Dunaja koridorom po vnútrosopečnej brázde na severovýchod. Hlavné európske cesty boli na pravom brehu Dunaja a išly údolím Moravy. Z Čiech viedla dôležitá cesta (tzv. česká) z Brna cez Holíč, Šaštín, Jablonicu, Trnavu, Šintavu, kde bol aj hrad a prechod cez Váh k Ostrihomu a na Budín. Iná cesta viedla na sever od Ostrihoma cez nitriansku dolinu k hornému Váhu a na Krakov.

Hospodárske pomery. V prvých storočiach Uhorska zaoberá sa obyvateľstvo Slovenska zväčša roľníctvom, ktorého vznik súvisí so zmenenými

podmienkami osídlenia, pričom ide o nestále obrábanie pôdy proti neskoršiemu stálemu. Okrem tohto zamestnania živí sa človek na Slovensku chovom dobytka, najmä rožného statku a koni, ktoré sa aj vyvážajú. Obrábanie pôdy nie je ešte intenzívne, ale dvojpoľné alebo trojpoľné, hnojené popolom žiarovísk alebo trusom paseného dobytka. Sústavné hnojenie je neznáme. Hospodárska sústava má vplyv aj na formu obrábaných pozemkov. Rozsah pozemkových majetkov udáva sa vo forme lánov a meria sa na poplužia. Jedno poplužie užívalo rodinu a tvorilo plochu, ktorá sa dala zorať za deň. Pozemkový majetok bol rozmnožený ešte pasienkami, lesmi, ako aj vodami, ktoré nimi pretekaly, pričom ich užívali ako spoločný majetok. Súkromné vlastníctvo pôdy vyvíja sa tak, že pôda, poskytnutá najprv len na obrábanie, stáva sa neskoršie vlastníctvom obrábatel'ov. Majetkové pomery sú dost složité. Najväčším veľkostatkárom uhorským je panovník, ktorý je majiteľom všetkej pôdy (*dominus totius terrae*). Z tohto majetku, najmä z tzv. domínií, poskytuje panovník majetky prepožičiavaním alebo darovaním najmä kláštorom a cirkevným inštitúciám (Zuborský kláštor má veľký počet dedín), ktoré ich príkladne obrábajú. Kým benediktíni dostávali pôdu už obrobenú, cisterciiti ju sami museli pripraviť prostredníctvom svojich rehoľných bratov, a to preto, lebo nesmeli mať otrokov.

Zo svetských veľkostatkov treba spomenúť tie, ktoré dostávali niektorí zaslúžilí hodnostári za vykonané služby (služobné veľkostatky). Neskoršie rozširujú sa tzv. domáce (darovania), alebo majetky, získané kúpou. Menšie majetky majú milites castrenses, servientes regis a iobbagiones. Veľkostatky skladaly sa obyčajne z časti, ktorú priamo obrábal vlastník pomocou otrokov, slobodných ako aj poddaných, druhú časť tvorily pozemky, darované do užívania druhým. Veľkostatky sa postupne menily vo veľké teritóriá jednotnej povahy, ktoré mali veľký význam jednak v hospodárskom živote ako samostatné celky, jednak v sociálnom vývine obyvateľstva. V starších dobách obrábanie pôdy záviselo od práce otrokov, ale za čias kráľa Kolomana zaniká postupne otrokárstvo vplyvom šírenia sa kresťanstva.

I. kolonizácia. Ešte pred tzv. veľkou kolonizáciou pozorujeme vznik miest. Vedľa osídlených už miest vznikajú mestské sídla aj na zelenom koreni. O vzniku miest poučujú nás tri teórie: 1. že vzniklý na základe cechovného zriadenia, 2. na dvorskom práve a 3. tzv. tržná teória. Dôležité je, že Slováci práve tak ako Maďari neboli mestotvorným živlom, a preto mestá vznikaly iba tam, kde sa osadili Nemci. Slovenské obyvateľstvo vnikalo do miest iba neskoršie. Pre vznik miest boli dôležité geografické podmienky Slovenska. Mestská samospráva a rozličné iné mestské práva vyvíjajú sa iba postupne. Cudzinci mali v mestách vždy výsady. V týchto časoch mestá nie sú ešte ohradené hradbami. Najdôležitejším podnecova-

teľom vzniku miest je obchod. Vývin mestských práv postupuje od oslobodenia zpod právomoci župana k oslobodeniu od rozličných povinností a k uznaniu autonómie administratívnej, súdnej a pod.

Spoločenské roztriedenie obyvateľstva v uhorskom štáte bolo pestré. V hradných hospodárstvách najprednejšou vrstvou obyvateľstva boli tzv. cives (občania) a miles (vojaci), z ktorých sa vyvinula neskoršie vrstva hradných iobbagionov. Príslušníci tejto vrstvy dostávali od kráľa do večného úžitku pozemkový majetok, ktorý obhospodárili ako drobní majitelia, pričom voči kráľovi mali povinnosť na hrade alebo na župnom dvore konať služby. Za vojny museli ísť pod vedením hradného župana v rámci župného vojska bojovať. Osobne boli slobodní, ale boli pripútaní lénnym záväzkom k darovanej pôde a nemohli opustiť kráľovské služby. Na dvore kráľovskom nebola táto vrstva zastúpená, ale milesi, z ktorých neskoršie vyvinula sa vrstva ministeriálov a servientov, boli povinní zúčastniť sa na bojoch za kráľom darovaný pozemok. Cudzie obyvateľstvo bolo nazvané coloni a hospesi, ktorí boli tiež povinní za užívanie hradných pozemkov konať v určitej miere verejné práce. Udvorníci, civilis a castrenses boli hradní sluhovia, zamestnaním roľníci, pastieri, rybári a pod. Títo boli k hradnému hospodárstvu pripútaní sluhovia. Najvyššie postavenou spoločenskou vrstvou boli tzv. principes et comites, vrstva, skladajúca sa jednak z cudzincov, jednak zo županov. Najnižšie bol na spoločenskom rebríku ľud, označovaný ako vulgares, custici, pauperes, potom liberi, slobodné obyvateľstvo, nasťahovavšie sa z cudziny, potom boli libertini čiže servi, ktorí nemali nijakých práv. Maďari osadzovali cudzincov tak, že sa postupne pri dlhšom pobyte asimilovali v domácom obyvateľstve, v ktorom nikdy netvorili významnejšiu složku.

Dôležitou ustanovizňou ústrednej vlády stredovekého Uhorska bola kráľovská kancelária, ktorá vyhotovovala listiny, zákony a všetky písomné práce kráľovského dvora. Kráľovskú kanceláriu tvorili osobitne pripravení kňazi.

Slovenské údelné kniežatstvo? Nemožno celkom uspokojivo tvrdiť, či Slovensko od čias svojho pripojenia k Uhorsku tvorilo osobitný celok, vybavený aj ústavnoprávnymi znakmi odlišnosti. Romantická historická tradícia slovenská, reprezentovaná najmä Fr. V. Sasinkom, spomína slovenské vojvodstvo nitrianske, ktorého trvanie sleduje až do vymretia Arpádovcov a do čias pôsobenia Matúša Čáka. Je isté, že Uhorsko nebolo naraz jednotným štátom, v ktorom by pôvodné panstvo Arpádovcov bolo bez viditeľného znaku srástlo s rozličnými kmeňovými územiaми, získanými neskoršie alebo ležiacimi odľahlejšie a geograficky oddelenejšie.

Možno konštatovať, že Slovensko — územie severne od Dunaja — nestalo sa hneď korisťou Maďarov, ale len postupne a pomaly, a práve preto si zachovalo svoju osobitnosť, aj keď sa ona neprejavovala vo forme

právnej. Pomerne málo usporiadané pomery po smrti sv. Štefana prialy takémuto vývinu. Slovensko mlčky jestvovalo pravdepodobne i naďalej a malo z toho určité výhody. Niektoré pramene uvádzajú existenciu osobitných území, napr. vojvodstvo nitrianske medzi Dunajom, Váhom a Nitrou. Je isté, že podobne ako v západných krajinách i v Uhorsku bol zvyk dávať určitú časť krajiny do údelu mladším synom kráľovým.

Inštitúcia údelných kniežat v Uhorsku nesporne jestvovala, je len otázka, či význam pojmu ducatus treba brať v smysle teritoriálnom alebo len ako hodnosť bez vzťahu k teritóriu. O jestvovaní ducatus vieme z r. 1046, keď kráľ Ondrej I. povoláva svojho brata Bela z Poľska so sľubom, že mu dá jednu tretinu kráľovstva, ktoré sa rozprestieralo zväčša na Slovensku, najmä na jeho juhovýchode. Po Ondrejovej smrti, keď sa kráľom stáva Belo, je týmto ducatom od r. 1064 jeho syn Gejza. Pôvodne mal sa Gejza stať kráľom, ale vzhľadom na zákonité nároky Belove zriekol sa práva nástupníctva a uspokojil sa s jednou tretinou kráľovstva. Od r. 1074 až do r. 1077, za vlády Gejzovej, je takýmto kniežat'om Ladislav.

V týchto skutočnostiach sme videli existenciu slovenského vojvodstva, ktorého povaha sa bude musieť ešte podrobnejšie vyšetriť. Z rozličných faktov, zachovaných v listinách, najmä zo zakladacej listiny svätobenedického kláštora, môžeme usudzovať na rozsah slovenského územia, ktoré ovládali títo vojvodovia. Ide o široký pruh územia od Váhu až po Tisu (Biharsko) na sever ohraničeného až úpäťm karpatských hôr a na juh Dunajom a čiarou, spájajúcou Vacov so Solnokom. Gejza dáva svätobenedickému kláštoru majetky len na tomto území a on tiež chráni toto územie proti vpádom českým a nemeckým, ktoré sa opakovali od r. 1030 častejšie a smerovali najmä do Považia a do Pomoravia.

Ladislav, keď sa stal uhorským kráľom, neobnovil už všetky náležitosti údelu, priznal mladšiemu synovi Lampertovi len hodnosť ducata ako aj príjmy, ale nie užívanie tretiny krajiny. Inštitúcia mladšieho kráľovstva, ktorá sa začína Imrichom, synom Štefanovým, a pokračuje Belom, synom Vazulovým, ktorého dal Štefan oslepiť a väzniť vo Vazulovej veži nitrianskeho hradu, zaniká počiatkom XII. stor. Za posledné údelné knieža možno pokladať Álmoša, ktorý po smrti Lampertovej dostáva údel, ktorý predtým mali Belo a Gejza, a to s plnou panovníckou mocou. Vtedy sa Uhorsko začína orientovať, po celkovom zabezpečení západných hraníc, na juhozápad, kde získaním Chorvátska, Dalmácie a Slavónska otvárajú sa nové obzory pre dosiahnutie mora a vniknutie na územie Apeninského polostrova.

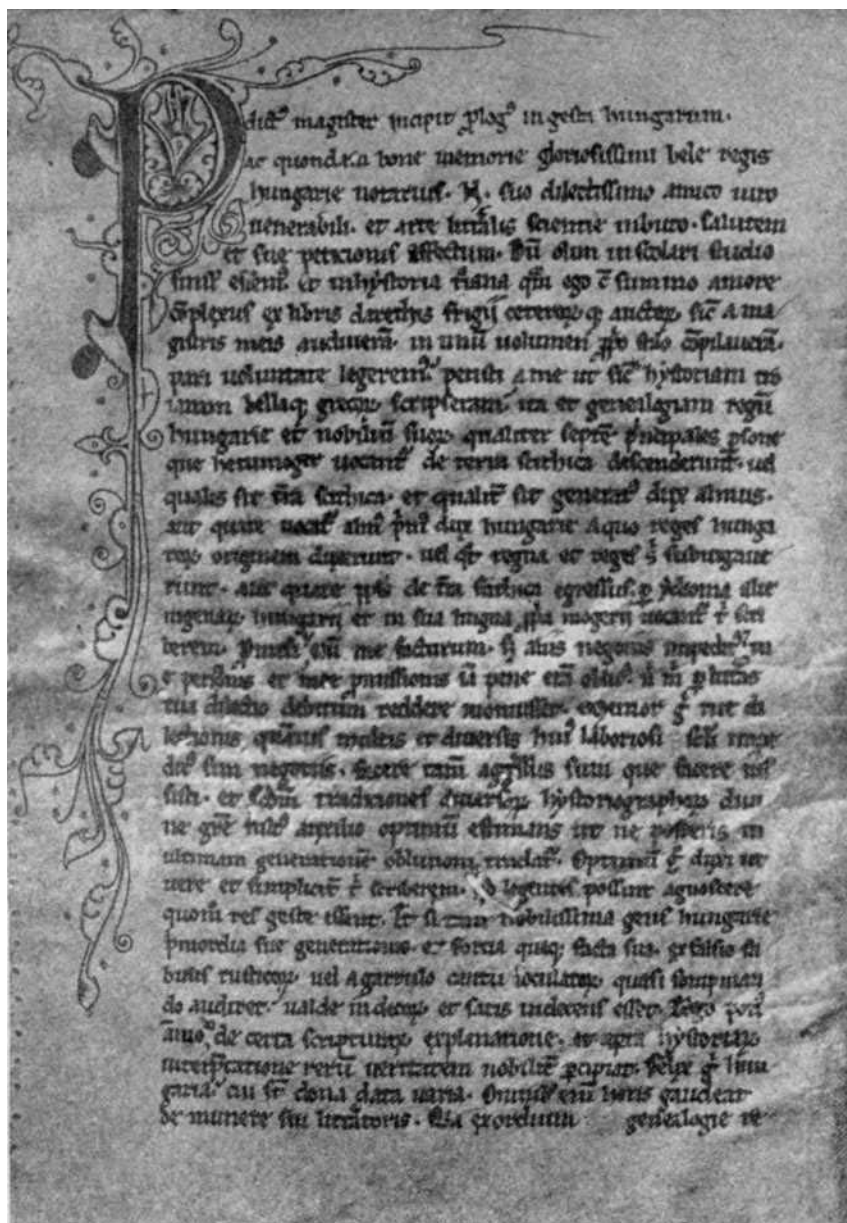
Nech akokoľvek vysvetľujeme pojem ducatus, je isté, že ducatus mal vzťah k Slovensku — keď aj nie výslovný — a možno ho pokladať za nepriamy dôkaz jestvovania slovenského vojvodstva, ktoré v XI. stor. veľmi často stojí v popredí mocenských záujmov západných susedov Uhorska.

Útoky na slovenské územie v XI. stor. Prvý útok na Slovensko podnikol r. 1030 nemecký kráľ Konrád, ktorý pravdepodobne zamýšľal podriadiť Uhorsko svrchovanosti Nemeckej ríše. V súvislosti s touto výpravou vniklo na Slovensko i české knieža Břetislav až po Ostrihom, ale nemohlo využiť svoj úspech pre porážku Konrádovu. R. 1042 vpadol na Slovensko Henrich III., aby využil nepokoje a spory okolo uhorského trónu, vzniknulé za panovania Petrovho, na žiadosť ktorého sa uskutočňuje práve táto výprava, spôsobujúca škody až po Hron. Henrich III. získal deväť hradov, medzi nimi Bratislavu, Nitru, Trenčín, Beckov, Hlohovec. Táto vojna je dôležitá preto, lebo Henrich III. ustanovil za vládcu na západnom Slovensku — ktoré takmer celé zaujal — jedného z Vazulových synov, nevedno či Bela alebo Ondreja.

Uhorský kráľ Aba Samuel dáva sa r. 1043 pod Henrichovu svrchovanosť. Pokoj netrvá dlho, lebo Abovi nepriatelia sa vzbúria, a keď ich Aba chce trestať, utekajú k Henrichovi a žiadajú ho, aby dosadil za kráľa Petra. Vojnová výprava r. 1044 poráža Abu a dosadzuje na trón Petra. K novej Henrichovej výprave dochádza r. 1052. Henrich oblieha Bratislavu, ale nepodariť sa mu zmocniť sa hradu. Ďalšie spory na panovníckom dvore uhorskom využívajú Nemci a r. 1063 znova vnikajú na Slovensko. O niekoľko rokov neskoršie (r. 1067) české knieža vniká na Považie a do okolia Trenčína.

Z vojnových výprav na Slovensko treba ešte spomenúť okrem úteku českého Břetislava, ktorému kráľ Ladislav dáva r. 1091 ochranu a pobyt v Trenčíne, i prvú križiacku výpravu, ktorá sa dotýka Slovenska. R. 1096 niektoré jej skupiny pod vedením Folkmarovým robia tu násilensťva a skupina, vedená Folkmarom, dostáva sa na Slovensko cez Česko a Moravu. Tu sa mu postavilo obyvateľstvo Považia a Ponitria na odpor a pobilo značnú časť týchto dobrodruhov, takže iba ich časť mohla sa pripojiť k hlavnému prúdu. Na začiatku XII. stor. (r. 1108), v súvislosti so spormi, ktoré mali jednak Arpádovci (Álmoš a Koloman), podnikol nemecký kráľ Henrich V. vojnovú výpravu do Uhorska a napadol Bratislavu. Svätopluk, české knieža, podporujúce Álmoša, vládnuceho na Slovensku, napadol Považie, ktoré spustošil. Pri sporoch Svätopluka s Boleslavom III. musel sa Svätopluk vrátiť do Česka, ale r. 1109 podniká znova útok na Slovensko a plieni až po Nitru, ktorú však nemohol dobyť. Svätoplukove vojská, podnietené neúspechom, spustošili potom okolie Nitry, pálili a lúpili a s korisťou sa vrátili do Čiech. Nový boj strhol sa r. 1116 po schôdzke oboch panovníkov, českého a uhorského (na schôdzke mal byť zabezpečený trvalejší mier). Boj bol zavinený nedorozumením a mal pre vojská obidvoch panovníkov, Štefana II. a Boleslava III., neblahé následky, pričom české vojsko muselo utekať cez Trenčín na Moravu. Neskoršie, r. 1132 za vlády Bela II., dochádza k boju s poľským kráľom Boleslavom III.,

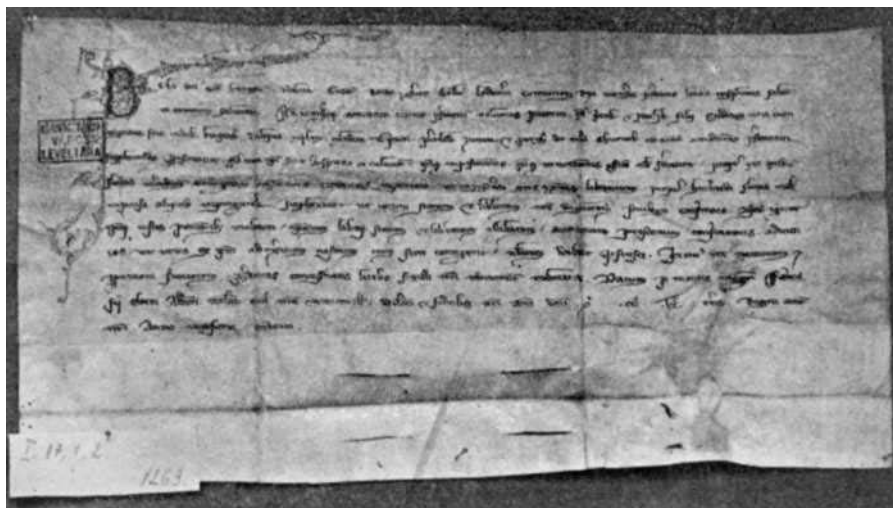
Obr. 18. Titulný list Gesta Hungarorum majstra P. (Anonymus) z r. 1196—1203.

Obr. 19. Pečať nitrianskej kapituly zo zač. XIII. stor.

Obr. 20. Kostolné pohrebište odkryté okolo kaplnky v Nitre z XIII. stor.

Obr. 21. Donačná listina kráľa Bela IV. z r. 1263 pre Janka a Paulyka synov Sudruna z osady Churnok (Turiec). (Archív mesta Kremnice.)

Obr. 22. Vpád Tatárov. Podľa drevorezby z Thúróczovskej kroniky z XV. storočia.

Obr. 23. Privilégium kráľa Bela IV. pre hostí de Curpuna z r. 1244. (Bolo v archíve mesta Krupiny.)

Obr. 24. Flagelanti, putujúci po Uhorsku (r. 1263). (Podľa obrázkovej kroniky.)

Obr. 25. Zlatá bula kráľa Bela IV.

Obr. 26. Spoločná pečať synov župana Bogomira s postavou kľčovníka
lesa z r. 1290.

Obr. 27. Výjav z bitky pri Rozhanovciach r. 1312 v Chronicon pictum zo XIV. stor.

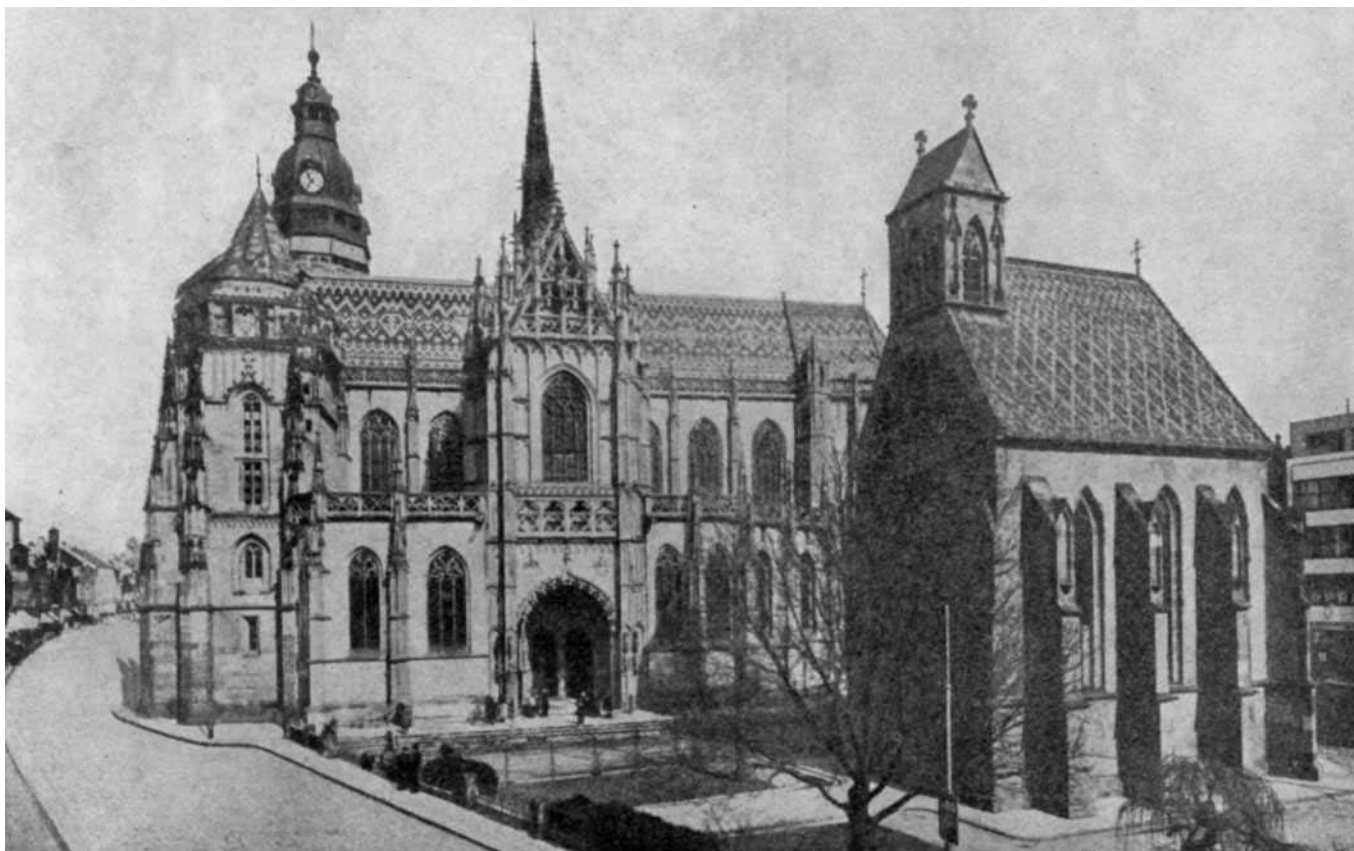
Obr. 28. Pečaf mesta Kremnice z r. 1331—1441. (Archív mesta Kremnice.)

Obr. 29. Postava kráľa Karola Róberta na svätostánku niekdajšieho kostola johanitov v Piešťanoch.

Obr. 30. Mestská brána krupinská zo XIV. stor.

Obr. 31. Dóm sv. Alžbety v Košiciach z konca XIV. stor. Kaplnka sv. Michala (Karner) — okolo r. 1400.

Obr. 32. Gotický náhrobok Juraja Velbaškého z r. 1392.

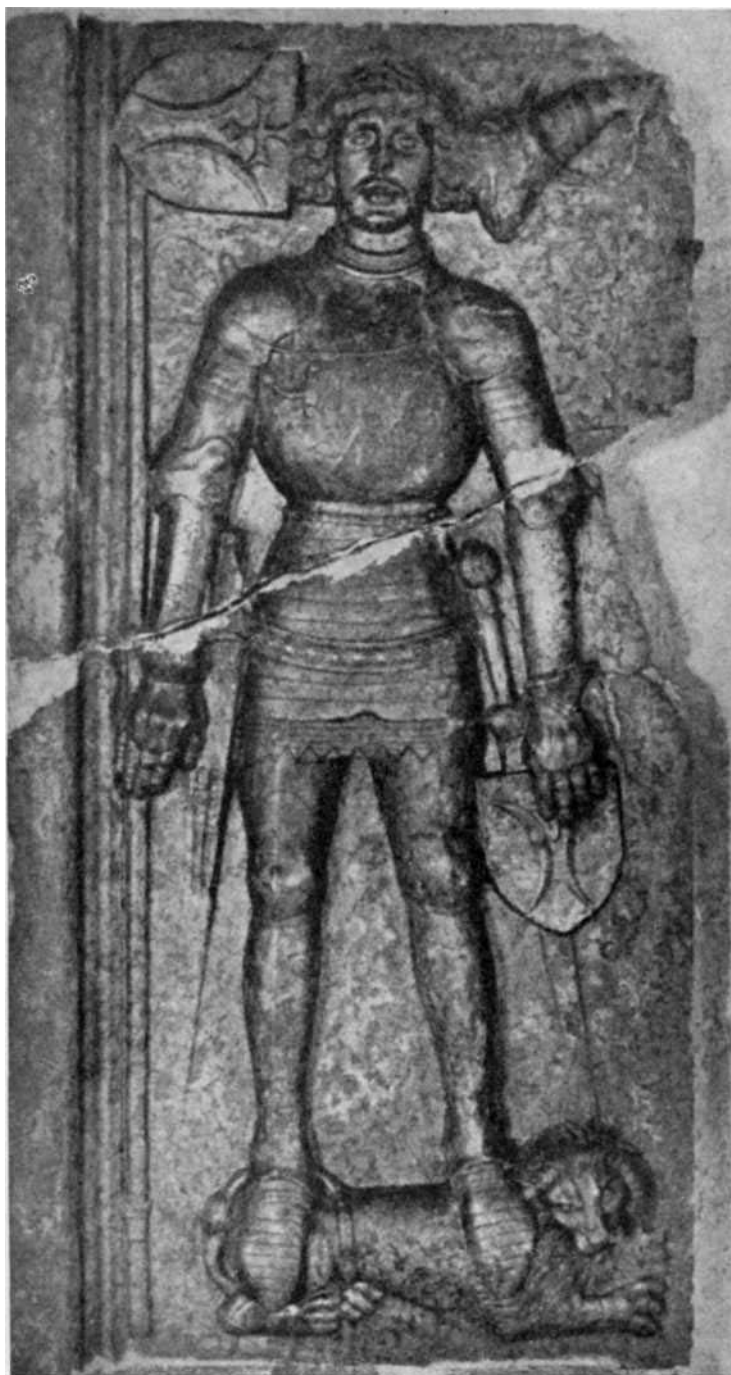
Obr. 33. Portrét kráľa Zigmunda z čias jeho vládaenia.

Obr. 34. Erbovní listina kráľa Žigmunda z r. 1423 pre mesto Košice.

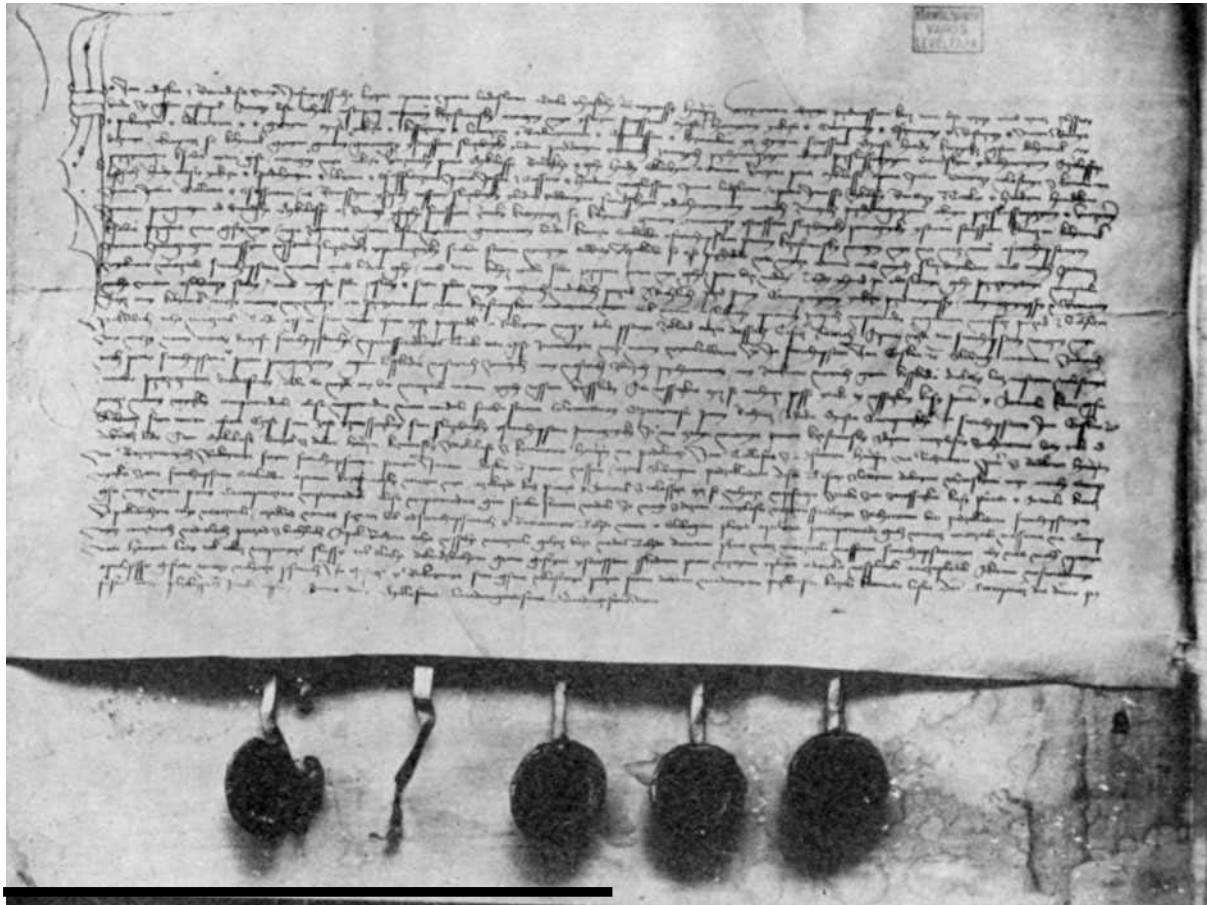

Obr. 35. Kniha mesta Kremnice. Vázba zo zač. XV. stor. Obsahuje udalosti z r. 1426—1700. (Archív mesta Kremnice.)

Obr. 36. Náhrobný kameň kráľ. hl. komorníka Jána, syna Ctibora, v plnom jazdeckom úbore z r. 1434.

Obr. 37. Listina Jána Jiskru z Brandýsa o uzavretí večného mieru s Pongrácom zo Sv. Mikuláša a z Bračna z r. 1449. (Archív mesta Kremnice.)

ktorý chcel na uhorský trón dosadiť Borisa, syna svojej ruskej ženy. Pri Šajave dochádza k boju. Kráľ Belo III. uzaviera napokon s českým kniežaťom Soběslavom priateľský mier, kým pomer k Poľsku zostal i naďalej napätý, až došlo k niekoľkým vojnovým výpravám, z ktorých posledná skončila sa r. 1188 dosadením syna Bela III., Andreja, na kniežací stolec haličský.

Uhorsko v XII. stor. Uhorsko na konci XII. stor. stalo sa európskou veľmocou, ktorá bola v úzkych vzťahoch k svojim susedom, najmä k Byzancii. Rozkvet Uhorska prejavil sa najmä za vlády Bela III., ktorého vláda vyznačuje sa definitívnym víťazstvom kresťanstva v Uhorsku. Belo III. silne podliehal vplyvu východnej cirkvi, bol zástancom únie medzi obidvoma cirkvami a zamýšľal zúčastniť sa na križiackej výprave. Do Uhorska sa dostávajú nové rehole (Bzovík), ktorých príslušníci šíria francúzsku kultúru. Štruktúra uhorskej spoločnosti prekonáva zmeny v smere značnejšieho rozlíšenia bohatej a mocnejšej vrstvy od menej bohatej a závislejšej. Vrstva majetnej šľachty pôvodu najstaršieho i do značného — nobiles — splýva v celok a majetkovo sa stáva mocnejšou a ukazujú sa už aj prvé náznaky pre vznik strednej šľachty. Podľa západného vzoru vznikajú z vrstvy udvorníkov vysokí dvorskí úradníci, ako taverník, podkoní, čašník. Hospodársku správu má na starosti kráľovský nádvorný župan (*comes curiae regis?*). Námestník nádvorného župana vykonáva úrad najvyššieho sudcu. Dvorské hospodárstvo sa postupne decentralizuje v smysle majetkovej ústrojnosti, závislej od vzťahov k pôde, a nie k osobe. Hospodárstvo nadobúda práve tak ako pri cirkevných majetkoch formu uceleného veľkostatku, čím sa narúša na osobných vzťahoch vybudovaná sústava kráľovskej hradnej majetkovej sústavy a dávajú sa predpoklady na územnú organizáciu verejnoprávnej a šľachtickej pospolitosti vo forme zemepisne uzavretej šľachtickej župy. Pre zvýšené požiadavky štátnej správy potrebuje kráľ finančné prostriedky, ktoré sa získavajú zvýšením regálnych dôchodkov okrem príjmov zo súkromného hospodárstva kráľovského. Medzi regálne príjmy počíta sa výnos z výmeny peňazí, clá, prevozné, tržné. Keďže výnos z týchto zdrojov nestačil, bolo treba ich povahu zmeniť tak, aby regálne práva stali sa finančnými regaliami. Veľký výnos poskytoval mincový regál (*lucrum camerae*) a pohraničné clo (80-tina hodnoty dovezeného tovaru). Zvýšené príjmy umožňujú kráľovi zvýšiť nádheru kráľovského dvora. Kráľovskí bojovníci (*miles*) a *ministeriali*, spolu so služobníkmi kráľovskými (*servientes regis*), stávajú sa početne silnou vrstvou drobnej šľachty. Kráľovskí služobníci, hoci boli práve tak slobodní ako vyššia šľachta, predsa sa od nej odlišovali práve svojou povinnosťou slúžiť, teda išlo o manskú povinnosť. Kráľovský služobník vlastnil len niekoľko pepluží zeme, ktoré mohli dediť len mužskí potomci. Feudálnu povahu si zachovala aj vrstva *milites castri*, čiže hrad-

skí iobbagioni, ktorí v XII. stor. začali tvoriť na základe postupného nadobúdania majetkov vrstvu, ktorá smerovala k šľachte. Vedúcou vrstvou v Uhorsku stávala sa vrstva bojujúcich hradných iobbagionov, ktorí sa uplatňovali hlavne na okrajoch štátu na rozdiel od kráľovských služobníkov, ktorí žili vo vnútri štátu. Obecná šľachta vznikala z kruhov spišských kopijníkov, z potomkov slovenských iobbagionov. Najdôležitejšou starosťou Uhorska od začiatku jeho jestvovania bolo zaľudnenie krajov pomocou cudzích prisťahovalcov. Kolonizátorské prúdenie vrcholí v polovici XII. stor. najmä v dôsledku križiackych vojen, ktorých účastníci na vlastné oči videli, koľko nevyužívanej a neosídlennej zeme je v Uhorsku. Tak sa dostávajú za Gejzu II. na Slovensko spišskí Nemci (Saxones). Osadili sa na základe teritoriálneho práva, podobného mestskému právu. Topografické názvy naše dostatočne ukazujú túto pestrosť v složení kolonistov, osadivších sa na Slovensku. Pôvodné slovenské obyvateľstvo v severnej časti Uhorska podstatne sa rozmnožovalo nielen prirodzeným prírastkom, ale i prisťahovaním slovanského obyvateľstva zo susedných oblastí.

V.

ROZKVET SLOVENSKA V STREDOVEKU.

Predchádzajúcim vývinom upadá začiatkom XIII. stor. v Uhorsku moc panovníkova najmä pre vnútorné spory v panovníckej rodine a tento úpadok nemá vplyv len na hospodárske pomery, ale aj na spoločenské. Uhorsko mení sa v týchto časoch postupne na štát feudálny, ktorý musí prekonať boj s kráľovstvom charizmatickým, v ktorom kráľ je obdarený milosťou vládnuť nad poddanými. Staršie hradné zriadenie začína sa rozpadávať a páni osobujú si stále viacej práv na ujmu kráľa. Vznikajú predpoklady pre vznik stredného zemianstva z vrstvy slobodných, rytierov a iobgationov. Ako následok rozmnoženia slobodného obyvateľstva ukazuje sa hlad po pôde, ktorý je stále väčší. Čím je kráľova moc slabšia, tým sa náročnosť panskej vrstvy zvyšuje. S hladom po pôde súvisí aj sotretie rozdielu medzi pôdou zdedenou a donačnou. Okrem vzniku stredného zemianstva badať snahu príslušníkov neslobodných, aby sa stali slobodnými.

Hlad po pôde vrcholí za vlády Ondreja II., ktorý rozdáva kráľovské majetky a robí to spôsobom, zaviňujúcim veľké neporiadky a nespokojnosť. Túto nespokojnosť zvyšujú aj neurovnané pomery na kráľovskom dvore a kráľova politika vo vzťahu k zahraničiu (Halič, sjednotenie pravoslávnych s Rímom, križiacka výprava r. 1217). Ondrej usiluje sa zlepšiť stav Uhorska tým, že zanechá rozdávanie kráľovských majetkov, ale svoje slovo nedodrží. V nedostatku prostriedkov siaha Ondrej II. po znehodnotení peňazí, čo má za následok poškodenie obyvateľstva. Nespokojnosť sa zvyšuje i tým, že finančné opatrenia (zavedenie daní vojnových pod menom collecta a exactio) dáva uskutočňovať izmaelitom, ktorí aj inakšie pomáhajú kráľovi a hnev obyvateľstva obracia sa preto proti nim, ako aj proti Židom. Kráľovský taverník decentralizoval ražbu mincí zriadením nových mincovní a miesto kráľovských mincovných majstrov stali sa prenajímateľmi mincovní tzv. comes camerae. Kontrolu ražby mincí ponechával si kráľ. V tomto čase zvyšuje sa i ťažba soli a jej speňaženie. Reforma finančnej správy kráľovskej pozostávala z toho, že iba vedúci funkcionári tejto správy (nájomcovia mincovní) podliehali kráľovi na základe smluvy, kým všetci ostatní boli podriadenými súkromnými zamestnancami nájomcov. Novými opatreniami vzrástol aj význam funkcie tavernika.

Zlatá bula Ondreja II. Ondrej II. usiluje sa získať pomocou pápežovou predchádzajúce darované pozemky, a preto zriaďuje komisie, ktoré revídujú donácie. Na čele nespokojných stojí kráľov syn Belo. Nespokojnosť so strany šľachty vrcholí donútením Ondreja II. vydať na sneme v Stolnom Belehrade r. 1222 Zlatú bulu, ktorá značí jednak potvrdenie starých privilégií, jednak získanie nových. Zlatá bula Ondreja II., ktorá sa uvádza často do súvislosti s anglickou Magnou chartou, priznáva určité práva kráľovým služobníkom, povyšuje ich do stredného stavu šľachtického, podobne ako hradných iobbagionov. Vyššej šľachte podarilo sa dostať kráľovské úrady. Kráľ prestáva robiť rozdiel medzi dedičnými a donačnými majetkami, zabezpečuje oslobodenie od daní a od verejných služieb, najmä od účasti na vojenských výpravách za hranicami štátu. Cudzincom zakazuje udeľovať úrady a zaväzuje sa konať každý rok v Stolnom Belehrade súd. Z finančných ustanovení Zlatej buly je dôležité, že zhoršovanie mincí, predtým obvyklé, malo prestať a mince mali zostať v obehu od jedných veľkonočných sviatkov do druhých a strieborné denáre mali mať toľko striebra ako za Bela III. Židom (ktorých počet sa nezvyčajne rozmnožil) a iným cudzím nájomníkom zakazovalo sa dávať do nájmu komorné, mincovné, colné a daňové úrady, ako aj kráľovské majetky. Najmä nesmel kráľ darovať celé župy. Židom a izmaelitom zakazuje sa kupovať kresťanských otrokov, mať kresťanských sluhov, nesmú žiť s kresťankou, ináč strácajú majetok a budú predaní do otroctva. Cirkvi sa zabezpečuje soľ z kráľovských baní zadarmo. Manželské pravoty mali súdiť cirkevné súdy, kňazi boli oslobodení od daní a verejných dávok, kým k novým daniam, ktoré mali platiť kňazi, mohol dať svolenie len pápež. Politický význam kráľovských služobníkov po vydaní Zlatej buly sa veľmi zvýšil a keď sa spájali s drobným zemianstvom pod vedením svojich volených sudcov — iudices servientium — zakladajú aj samostatné župné zemianske bojové družiny. Organizovanie kráľovských služobníkov bolo namierené predovšetkým proti vyššej šľachte a jej moci, vyplývajúcej z obrovského pozemkového majetku. Rozličné nedorozumenia, ktoré vznikly po vydaní Zlatej buly, odstránil Ondrej II. novou výsadnou listinou, vydanou r. 1271, ktorá znamená zlepšenie kráľovských práv oproti Zlatej bule.

Zlatou bulou položily sa základy pre vznik poddanstva. Veľmi dôležité bolo aj ustanovenie, podľa ktorého mohli biskupi a šľachta postaviť sa proti kráľovi, keby porušil ustanovenia Zlatej buly, a nedopustili sa nevery (facultas resistendi et contradicendi). Pre cirkev v Uhorsku vydal Ondrej II. r. 1282 osobitnú listinu, ktorou uznáva jej emancipačné snahy, oslobodzuje cirkevné majetky od platenia denárov a ustanovuje, že kráľovských služobníkov neslobodno prijať do duchovného stavu. Táto výsada značí pre cirkev dosiahnutie jej vrcholných požiadaviek. Z národnostného ohľadu je dôležité vydanie tzv. Andreana, listiny, ktorá bola

vydaná pre sedmohradských Sasov. Podľa nej majú oni tvoriť celok pod jedným županom, ktorý mal byť nimi volený. Súdne právo zabezpečuje sa kráľovi alebo saskému županovi ako jeho zástupcovi. Táto výsadná listina mala potom vplyv aj na spišských Nemcov. V tom čase vznikajú aj tzv. hodnoverné miesta, ktoré majú právo súdne a právo vydávať listiny a písomné svedectvá. Funkciou hodnoverných miest boli poverené biskupstvá, kapituly a niektoré kláštory.

Onedlho potom, r. 1235, Ondrej II. umiera a na uhorský trón dostáva sa jeho syn Belo IV., ktorý chce vládnuť podľa vzoru svojho deda. Belo IV. porobí rozličné opatrenia (potresce vrahov svojej matky Gertrúdy, vymieňa najvyšších úradníkov a smieri sa s pápežom). Pri svojej politike ide mu o to, aby vývin v Uhorsku nesmeroval k feudalizmu. Usiluje sa rozmnožiť strednú vrstvu šľachty, závislú len od kráľa, a z dôvodov vojenských chce obnoviť staré komitátne zriadenie, ktoré má Uhorsko konsolidovať. Týmto však obracia proti sebe vyššiu šľachtu.

Tatársky vpád. Reformné usilovanie Bela IV. bolo prerušené vpádom Tatárov, ktorí svojím vtrhnutím do Uhorska urobili koniec pokojným pomerom i na Slovensku. Príchod tatárskeho nebezpečenstva ohlasujú Kunovia, ktorých kráľ, po porážke svojho vojska od Tatárov, hľadá útočisko v Uhorsku. Vodca Tatárov, Batu, na čele veľkého zástupu veľmi rýchlo sa pohybujúceho, prekonáva odpor kmeňov a štátov na ceste do strednej Európy. Blíži sa k Uhorsku, kde v Kunoch, žijúcich nezriadeným životom kočovníkov, neprávom vidia iba predvoj Tatárov. Kráľ Belo IV. chce sa brániť tatárskemu nebezpečenstvu robením zásekov na hraniciach, aby znemožnil vstup Tatárov cez severovýchodné priesmyky karpatské.

Uhorský snem počiatkom r. 1241, hoci by mal rokovať o opatreniach proti Tatárom, o ktorých už došli dávnejšie hrozivé zprávy do Uhorska, naširoko sa zapodieva odporom proti reformám, navrhovaným Belom IV. Na snem do Budína došli poslovia chána Tatárov Batuho, ktorí vyzvali Maďarov, aby sa dobrovoľne poddali a vydali Kumánov. Maďari poslov Batuho zabili. Tatári išli troma prúdmi, z nich stredný pod vedením Batuho po prijatí zprávy o zavraždení tatárskych poslov v Budíne vydal sa do Uhorska cez Verecký a Užocký priesmyk. Belo IV. obracal sa o pomoc jednak k rakúskemu vojvodovi Fridrichovi Babenberskému, ako aj k pápežovi, napokon však ostáva sám s vojskom, počítajúcim asi 60.000 mužov.

Tatári, ktorí prenikli takmer až k Dunaju, na pustatine Mohi pri rieke Slanej stretli sa s vojskom Bela IV., ktorého pre nesprávnu taktiku porazili. Tatári po porážke uhorského vojska v polovici apríla 1241 spôsobili v ňom veľké vraždenie, ktorému za obeť padli aj vysokí hodnostári svetskí a duchovní. Belo IV. ocitol sa sám v nebezpečenstve života a ušiel cez južné Slovensko (Nitra) na západ do Rakúska. Okrem tohto tatárskeho

prúdu z druhých dvoch prúdov jeden vnikol do Sedmohradska a druhý postupoval cez Poľsko. Po bitke pri Lechnici Tatári prenikli na Moravu a odtiaľ Hrozenkovským a Jablunkovským priesmykom dostali sa na Považie a na juh až k Dunaju. Napokon sa všetky tri prúdy Tatárov spojily.

Tatárskemu vpádu odolávaly iba opevnené hrady, ako Trenčín, Nitra, Bratislava a Komárno, ktoré Tatári — kočovné vojsko na koňoch — neboli zvyknutí dobývať. Obyvateľstvo ukrývalo sa pred Tatármi, páchajúcimi neslýchané ukrutnosti, v neprístupných lesoch (Lapis refugii v Slovenskom raji), mnoho obyvateľstva bolo povraždeného a mladí príslušníci obyvateľstva Uhorska boli odvedení do zajatia.

Fridrich Babenberský využil tieseň Bela IV. a žiadal od neho ako náhradu za vojenskú pomoc proti Tatárom tri západné župy Uhorska, medzi nimi i Bratislavskú. Boj proti Tatárom ostal neorganizovaný, hoci na Morave zdržovalo sa veľké vojsko Fridricha Babenberského a českého kráľa Václava I. a očakávalo sa, že sa proti Tatárom vyhlási križová výprava. Ďalšie nebezpečenstvo so strany Tatárov zaniká len preto, lebo Tatári po spustošení Uhorska na zpravu, že umrel ich chán Ogataj, odchádzajú. Fridrich Babenberský, využívajúc ťažkú situáciu Bela IV vpadol so svojím vojskom na Slovensko, kde ho zadržalo vojsko, sossbierané na južnom Slovensku a na Považí. Tento boj končí sa odňatím troch žúp Fridrichovi Babenberskému.

Tatársky vpád spôsobil na Slovensku veľké škody nielen hmotné, ale i na obyvateľstve, ktorého počet sa veľmi zmenšil. Mnohé kvitnúce dediny a vôbec všetky výsledky dovtedajšieho vývinu Uhorska boli takmer zničené, takže bolo treba, aby obyvateľstvo, ktoré sa postupne vrátilo zo svojich úkrytov do svojich zničených domov, začalo ich budovať celkom od začiatku. Po tatárskom vpáde nastávajú na Slovensku značné zmeny v obyvateľstve jednak nemeckou kolonizáciou, jednak príchodom väčšieho počtu Maďarov. Židia a izmaeliti, ktorých predtým prenasledovali, majú zasa možnosť uplatňovať sa pri predaji majetkov pánov poskytovaním drahých úverov kráľovi a šľachte. V tomto neutešenom stave stávajú sa Židia v Uhorsku takým mocným činiteľom, že si vymôžu zaistenie rovnoprávnosti s ostatnými hosťmi a zabezpečujú si výhody a ochranu nielen hospodársku a súdnu, ale aj náboženskú, ako aj autonómne práva v sídlach, kde žijú vo väčšom počte (výsadná listina z r. 1251).

Pretože hrozila možnosť, že sa tatársky vpád obnoví, musel Belo IV. pomáhať šľachte pri stavaní pevností a hradov (znievský, oravský, spišský hrad a iné). Jedným z najdôležitejších poznatkov tatárskej pohromy bolo zistenie, že Uhorsko nemalo dostatočne vybudované ochranné a obranné prostriedky. Záseky a príroda neukázaly sa dostatočnými hraničnými

oporami a len mestá, ohradené kamennými hradbami, odolaly Tatárom. Mestá začínajú sa preto opevňovať kamennými hradbami a ich postavenie zlepšuje sa poskytovaním privilégií. Belo IV. napomáha prisťahovalectvu z cudziny, najmä z Nemecka a Talianska. Nemci sa osadzujú v sídlach, postupne povyšovaných do radu privilegovaných miest, ktoré sa spravujú nemeckým mestským právom, zabezpečujúcim ich autonómnú správu. Podporuje sa aj baníctvo zakladaním banských osád na základe práva, užívaného v Jihlave. Na Spiši vzniká r. 1271 samostatný správny obvod 24 slobodných spišských miest, na čele s osobitným spišským grófom, s povinnosťou postaviť v čas potreby 50 kopijníkov a zaplatiť ročite 300 mariek striebra (terragium).

Rozšírenie osídlenia na severnom Slovensku javí následky počiatkovej fázy vzniku župného zriadenia, kým na juhu zanikajú staré drobné župy okolo niektorých hradov považských, strácajúcich už význam pohraničných strážnych hradov. Typickým sídlištným znakom v tomto období je okrem vzniku miest aj stavba hradov v súvislosti so vznikom nových žúp. Belo IV. usiluje sa späť získať aj bezprávne scudzené kráľovské majetky a vysielá komisie na zisťovanie, ktoré sa deje šetrne. Kým vo vnútri štátu tvoria sa župy šľachtické, v pohraničných krajoch naplňa sa vývin kráľovských žúp. Na území Zvolenského lesa začínajú vznikať stolice Zvolenská, Turčianska a Liptovská, na území starého Novohradu, v severnej jeho časti vzniká Abaujská, Šarišská a Turňanská, v Gemeri Malohontianska. V tomto čase zanikajú drobné župy, ako boli na Slovensku Hlohovská, Beckovská, Szempte. Hranice Uhorska ustávajú sa na hrebeňoch Karpát.

V sociálnom rozvrstvení obyvateľstva dejú sa tiež zmeny a vzniká najmä vrstva tzv. filii iobgationes, ktorí sú deťmi slobodných služobníkov pánov, neskoršie tvoria nižšiu slobodnú vrstvu obyvateľstva. Od kráľa dostávajú pôdu za povinnosť konať preňho vojenské služby. Právny stav tejto vrstvy prekonáva časom určitý vývin a dosahuje značné rozšírenie, ktoré má za následok i rozpadnutie chotárneho spoločenstva. Títo filii iobgationes majú niekde určitú mieru autonómie (napr. spišskí kopijníci), inde zasa (v Liptove) ju nedostávajú. Belo IV. usiluje sa nájsť protiváhu k pánom vo vrstve zvanej servientes, ktorí boli však roztrúsení a bolo ťažko dostať ich dovedna.

Vláda Bela IV. V zahraničnej politike Uhorska usiluje sa Belo IV. získať jednak Halič, jednak deliť sa o babenberské dedičstvo po smrti Fridricha Babenberského r. 1254. Dohoda o babenberskom dedičstve bola uzavretá v tom istom roku v Bratislave. R. 1260 vzniká pre chovanie sa štajerských pánov spor medzi Belom IV. a Přemyslom Otokarom II., ale panovníci sa pomeria bez boja. No keď následník trónu Štefan napadol české vojsko, zahnilo ono Maďarov, ktorých značná časť sa utopila

v Morave. Následok tejto udalosti je zrieknutie sa Štajerska, ktorému vládol Štefan. Po mieri Přemysl Otokar II. si berie za manželku Kunhutu Arpádovskú a ich sobáš sa slávi v Bratislave. Náročnosť kráľoviča Štefana uspokojuje Belo IV. r. 1262 tým, že poskytne svojmu synovi, tak, ako to robievali prví uhorskí králi, tretinu krajiny ako údel, ale túto tretinu vymedzuje tak, že Štefan dostáva územie východného Slovenska.

Vzájomný pokoj medzi otcom a synom nie je trvalý, i keď napokon r. 1266 po Štefanovom víťazstve uspokojuje sa Štefan mierom bratislavským.

Kráľovskí služobníci prichádzajú k platnosti tak u Bela IV., ako aj u jeho syna Štefana, a aby si ich Belo IV. naklonil, vydáva so synovým súhlasom Zlatú bulu. Podľa tejto Zlatej buly nemuseli služobníci platiť dane a boli oslobodení od descensu. Slobodného šľachtica nebolo v budúcnosti možno bez súdu a rozsudku uväzniť alebo trestať na majetku. Kráľovskí služobníci mohli bez trestania slobodne prechádzať zo služby od jedného pána k druhému. Statky v boji zosnulého kráľovského služobníka zostávajú majetkom jeho rodu. Kráľovskí služobníci sú povinní bojovať s kráľom iba na území krajiny, za jej hranicami iba dobrovoľne a na kráľovské trovy. Dôležité je ustanovenie, podľa ktorého na súdnom dni v Stolnom Belehrade bude sa o ponosách pojednávať v prítomnosti zástupcov šľachty, ktorí budú vyslaní z každej stolice. V tomto ustanovení možno vidieť zárodok práva vysielat' z jednotlivých stolíc delegátov na snem.

Všetky opatrenia Bela IV. boli v znamení zadržania vývinu feudalizmu a zabránenia vzniku oligarchického panstva. Ale kráľovské opatrenia predsa len uskorily vývin k týmto formám, lebo v skutočnosti posilnily pánov, situáciu stredného stavu nezlepšili a umožnili, že za vlády Štefana V. kráľovská moc značne upadla a Uhorsko bolo vydané samovôli veľkých pánov.

Sobášmi svojho syna a vnuka zabezpečil si Belo IV. priateľské vzťahy i k južným susedom, najmä k srbskému Urošovi a k Anjouovcom, keď sa syn Štefanov Ladislav oženil s Izabelou, dcérou Karola z Anjou. Tým sú položené predpoklady pre neskoršie nároky Anjuovcov na uhorský trón. Štefan V., ženatý druhý raz s kumánskou princeznou Alžbetou, odďával sa pohanskému spôsobu života a usiloval sa odkloniť čo najviac od spôsobu vlády svojho otca. Hneď na začiatku svojej vlády dohodol sa Štefan V. s českým kráľom Přemyslom Otokarom II. a súhlasil, aby Otokar II. obsadil Kransko a Korutánsko. Dohoda je však porušená a Přemysl Otokar vniká na Slovensko, keď Štefan V. napadol predtým Dolné Rakúsko. Český kráľ obsadzuje západné Slovensko a časť Zadunajska. Přemysl Otokar vracia napokon obsadené kraje a sľubuje nepod-

porovať ani uhorských oligarchov, ktorí medzi sebou začínajú zápasiť o vplyv a moc v štáte.

Štefan V. umiera po dvojročnej vláde na prechladnutie a na trón sa dostáva jeho maloletý syn Ladislav IV. Kumánsky, ktorý pod vplyvom matky úplne sa oddával životu pohanských Kumánov a vzbudzoval pohoršenie a rozvrat v štáte, majúci za svoj ideál Atilu. Za vlády maloletého Ladislava IV. spravovala Uhorsko jeho kumánska matka Alžbeta, ktorá spôsobila úplný rozvrat kresťanského života v Uhorsku na škodu kráľovskej moci a kráľovského majetku. Pozemková šľachta privlastňovala si výsostné práva v župách, získavala v nich úrady a právomoci nad obyvateľstvom a prinucovala slabšie vrstvy, nižšiu šľachtu, bývalých kráľovských služobníkov, ako aj poloslobodných, aby vstupovali do jej vojenských družín. Tým šľachta rozmnožovala svoje vojenské oddiely.

S rozvíjaním sa veľkého zápasu medzi Rudolfom Habsburským a Přemyslom Otokarom II. o nemecký trón pokračuje ďalej zápas oligarchie o moc. Přemysl Otokar II., chcúci pomstiť smrť svojho švagra, vpadne na Slovensko a zaberá západné Slovensko až po Trnavu. Napokon však ustúpi. Ladislav IV. stavia sa potom na stranu Rudolfa Habsburského, ktorému r. 1278 pomáha pri bitke na Moravskom poli. Do popredia dostávajú sa potom záujmy o následníka trónu, ktorým má byť posledný Arpádovec Ondrej, no jeho právo na trón sa popiera a Rudolf Habsburský chce Uhorsko venovať ako ríšske léno svojmu synovi Albrechtovi.

Koniec Arpádovcov. Po násilnej smrti Ladislava IV. nastupuje na uhorský trón predsa len Ondrej III. a čoskoro vydáva privilégium, ktoré možno označiť za potvrdenie Zlatej buly. Okrem toho obsahuje aj veľa ustanovení rázu súdneho, hospodárskeho a sociálneho. Vcelku možno povedať, že posledný Arpádovec týmto privilégiom postihuje strednú vrstvu slobodného obyvateľstva. Žení sa s habsburskou princeznou Agnesou a neskôršie zasnuhuje svoju dcéru Alžbetu s českým kráľovičom Václavom. Na veľkom sneme budínskom r. 1298 opätovne za znateľnej prevahy nižšej šľachty, prítomnej na sneme, zaisťuje si vrátenie nesprávne zaujatých kráľových a kráľovniných majetkov, ako aj majetkov cirkevných, ktoré zabrali iní, zaisťuje zrušenie samovoľne pozdvihnutých hradov a vynáša kliatbu proti neposlušným pánom. Kráľ mal mať pri sebe vždy po tri mesiace dvoch biskupov a dvoch barónov a okrem toho šľachticov, zvolených za stálych jeho radcov, ktorí mali byť platení z kráľovských dôchodkov. Bez ich súhlasu nemal kráľ nič dôležitého vykonať. Táto kráľovská rada mala sa zamieňať každého štvrtého roka. Ako novota určil sa vždy termín nasledujúceho shromaždenia, čo možno pokladať za počiatky parlamentarizmu, lebo šľachte sa priznávala zákonodarná moc.

Za posledných Arpádovcov, ako sme videli, rástla neobyčajne moc oligarchov, ktorú sa kráľovi nepodarilo zlomiť, najmä preto, lebo pápež-

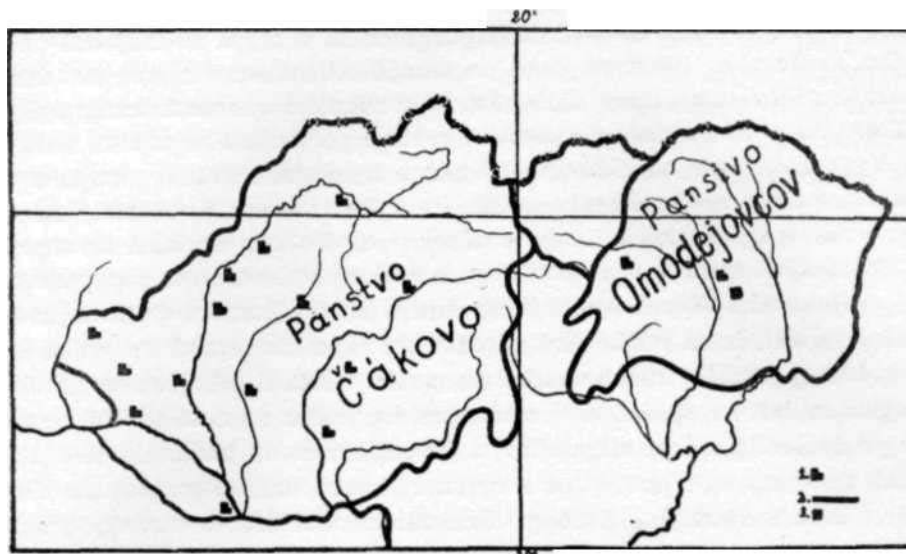
ská stolica, ktorá mala záujmy na obsadení uhorského trónu po smrti Ondreja III., podporovala oligarchov. Oni jej totiž mohli konať platné služby pri sporoch o trón v prospech neapolských Anjouovcov. Ešte za života Ondreja III. pomery sa vyvinuly tak, že ostrihomský arcibiskup Bodon povolal Karola Róberta, pápežského kandidáta, do Uhorska a pomazal ho za kráľa v Záhrebe.

Smrť Ondreja III. r. 1301 uvoľnila cestu pre zápas o uhorský trón. V tomto zápase je rozhodujúcim činiteľom oligarchia, ktorá sa štiepa na niekoľko strán. Kandidatúru českého kráľoviča Václava podporuje Matúš Čák Trenčiansky, ktorý ovláda západné Slovensko.

Matúš Čák Trenčiansky. Matúš Čák uplatňoval sa už v zápasoch po smrti Ladislava IV. a r. 1296 stal sa bratislavským županom. Od r. 1299 stáva sa strediskom jeho panstva trenčiansky hrad, keď už predtým zmocnil sa mnohých menších i väčších majetkov na západnom i strednom Slovensku a nezákol sa obohacovať ani na škodu cirkvi. Keď sa Čák stal palatínom, vystupuje navonok ako kráľ. Má vlastné vojsko, taverníka a iných hodnostárov na spôsob kráľovského dvora. Iných služobníkov pripútava k sebe lénnyimi sväzkami.

Hoci za uhorského kráľa bol ešte za života Ondreja III. zvolený a pomazaný Karol Róbert, podarí sa Čákovi s pomocou svojich prívržencov zvoliť za uhorského kráľa Václava Přemyslovca. Jeho priviedol Čák do Uhorska za dobrú odmenu, ktorá okrem iného sa skladala najmä z potyrdení Čákovho majetkového stavu, ako aj z opatrenia, že nikto nesmie Čákovu majetky žalovať. Keď sa spory o trón komplikovali, Čák napokon odstúpil od Václava, ktorého jeho otec odvádza i s kráľovskou korunou z Uhorska. V Bratislave uzavreli potom Albert a Rudolf Habsburský s Karolom Róbertom na jednej strane a s Čákom na strane druhej spolok. Proti Čechám sa podniká útok, ktorým sa vynucuje zrieknutie sa nároku Václava III. na uhorskú korunu, ako aj na snúbenicu.

Nápadníkom na uhorský trón ostáva ešte Oto Bavorský, vnuk Bela IV. po matke, ktorý sa dáva tiež korunovať. Čák využíva tieto spory, aby získal Zvolen a Ostrihom a aby vládol nad západným Slovenskom ako nádorník. Za účasti pápežského legáta Gentileho, usilujúceho sa utvrdiť Karola Róberta na tróne, pridáva sa Matúš Čák na stranu Karola Róberta, ktorému sľubuje zachovať mier. Uznáva ho za panovníka, pokoná sa i so zvolenským županom a kráľovým dôverníkom Dončom, ktorému vráti aj časť zhabaných majetkov. Čák mal v moci trinásť žúp a 30 hradov. Jeho uznanie Karola Róberta za kráľa bolo iba formálne. I keď Čákovi nešlo o založenie samostatného kráľovstva, nakoniec znova povstal proti panovníkovi. Keď ho volajú na zodpovednosť, pustoší cirkevné majetky, takže Gentile vyhlasuje nad ním cirkevnú kľiatbu. Čák sa cíti natoľko mocným, že začína užívať titul vojvodu a ako taký podniká výpravy, pri ktorých

Krajiny Matúša Čáka a Omodejovcov. 1. Hrady. 2. Hranice obidvoch krajín.
3. Bojište pri Rozhanovciach.

často celé dediny prenáša so živým i mŕtvym inventárom na svoje panstvo, kde zakladá nové dediny (lehoty). Čák nadväzuje vzťahy i s Omodejovcami, ovládajúcimi východné Slovensko, ktorí stoja tiež proti Karolovi Róbertovi. V bitke pri Rozhanovciach 15. júna 1312 kráľ láme odpor Omodejovcov, ale nepodariť sa mu pokoriť Čáka, ktorý im pomáha. Čák je poškodený iba na juhu Slovenska. Po tejto bitke Karol Róbert usiluje ešte dôraznejšie zmocniť sa majetkov, ktoré si oligarchovia neprávom prislavnili.

Na východné Slovensko dostávajú sa pomocou Karola Róberta Drugethovi. Čák vniká r. 1314 a 1315 na Moravu a bojuje proti českému kráľovi Jánovi a pustoší krajinu. Vojská Jána Lucemburského stretnú sa s Matúšom Čákom pri Holíči, ktorý Ján Lucemburský oblieha. Matúš napadne tu Jána Lucemburského a potom pri ústupe nivočí majetky Karola Róberta, ako aj biskupa nitrianskeho, ktorý preto vyhlasuje nad Čákom kliatbu. Čák napadne Nitru, ničí ju a požiaru padne za obeť aj archív, uložený v katedrále. Filip Drugeth bráni sever Slovenska, kým župan Donč zaberá Zvolenský les a Komárno s pomocou Filipa Rakúskeho. Do svojej smrti ostal Matúš Čák nepokorený, i keď mu z veľkého panstva ostal napokon iba Trenčín. Neslobodno vidieť v Matúšovi Čákoví údelné knieža alebo slovenského vojvodu s aspiráciami, vhodnými s hľadiska slovenskej národnej existencie. Čák bol oligarch so všetkými chybami i prednosťami veľmoža, ktorému išlo predovšetkým o moc a o uplatnenie sa.

Po smrti Matúša Čáka r. 1321 postupne sa vracajú do majetku uhorského kráľovstva niektoré časti západného Uhorska, ležiace na území dnešného Slovenska. Karol Róbert r. 1335 rokuje s Jánom Lucemburským v Trenčíne, o tri mesiace neskôr s kráľom poľským Kazimírom Veľkým na Vyšehrade, kde sa dohodnú i budúce manželské sväzky, majúce význam pre ďalší vývin uhorsko-poľsko-českých vzťahov. Kráľ český zriekol sa poľského kráľovského titulu a nárokov na Poľsko, zaviazal sa zaplatiť 20.000 zlatých mariek a uskutočnilo sa česko-poľsko-uhorské spojenectvo.

Anjouovci a Slovensko. Anjouovcami prišla do Uhorska dynastia, ktorej možno vďačiť, že sa v Uhorsku udomácnila západoeurópska rytierska kultúra, ktorej počiatky možno badať už za vlády Bela III. Anjouovci neobmedzovali sa len na sjednotenie vnútorne rozbitého uhorského kráľovstva, ale po zdaní panstva oligarchov a ich začlenení do kráľovských služieb začali sa snažiť aj o posilnenie a rozvinutie mocenského postavenia Uhorska v rámci vtedajšej Európy. Francúzska kultúra a mravy, príchod cudzincov na panovnícky dvor, vláda francúzštiny ovplyvňovali celkový duchovný život Uhorska. Karol Róbert reorganizuje Uhorsko podľa západoeurópskeho vzoru. Neobnovuje staré patriarchálne kráľovstvo, ale opierajúc sa o obrovské pozemkové majetky, získané zabraním majetkov porazenej a oslabenej šľachty, rozdáva z nich (okrem úradov) svojim prívržencom ako odmeny za služby v zápase s oligarchiou. Tým vzniká nová vrstva veľkostatkárov; pozemková a úradnícka šľachta miesto staršej domácej šľachty, ktorá vymrela, bola vyhubená alebo odišla do vyhnanstva. Títo homines novi boli zväčša cudzinci a nemožno tvrdiť, že to boli iba Maďari.

Karol Róbert, majúci oporu v tejto novej šľachte, mohol vykonávať hodne dôležitých reforiem. Anjouovci snemy takmer nesvolávali, ponechávali určitú pôsobnosť iba kráľovskej rade, složenej z najvyšších úradníkov, prelátov a magnátov, závislých od kráľa. Usnesenia tejto rady kráľa nezaväzovaly a členovia rady museli byť voči kráľovi povolní.

Kráľovia z rodu Anjouovcov začali trvale sídliť v Budíne, neskôr pre styky Ľudovíta I. s Poľskom boli občasným sídlom i Košice, ktoré sa značne zveľadily. Kráľovná mala osobitnú kanceláriu aj dvor. Dvorské úrady menily sa na kráľovské. Dvor viedol dvorný maršal. Kráľova kancelária bola zmenená tak, že sa zriadila tajná menšia kancelária pre veci súdne a väčšia kancelária s najvyšším kancelárom na čele pre ostatné veci. Na čele menšej kancelárie bol secretarius cancellarius, ktorým býval predstavený kráľovskej kapituly, na čele väčšej kancelárie bol niektorý z dvoch arcibiskupov s titulom supremus cancellarius.

Anjouovci budovali feudálne vojsko podľa cudzieho vzoru na základe pozemkového majetku. Miera vojenských povinností bola úmerná rozsahu

pozemkového vlastníctva. Majitelia pozemkov mali vojsko udržiavať vlastným nákladom a viesť ho do boja pod vlastným práporom (bandériá). Menšie vojenské jednotky šľachtické boli zaradené do župných bandérií, vedených príslušným miestnym županom. Táto organizácia vojska nahradzovala hradné posádky. S organizáciou banderiálneho vojska súvisí aj udomácnenie sa rytierskych spôsobov (turnaje, pasovania), založenie rytierskych reholí, udeľovanie erbov. Keďže zahraničná politika Anjouovcov vyžadovala si zriadenie veľkého vojska, kráľovia umožňovali šľachte jeho organizovanie zväčšovaním moci bohatej šľachty a prelátov. Keď ani to nestačilo, zaviedol Ľudovít I. zvláštnu daň, ktorú museli platiť okrem obyvateľov opevnených miest všetci poddaní, žijúci na kráľovskom a súkromnom pozemku. Okrem dane z hlavy a desiatkov a okrem mimo-riadnej dane museli poddaní platiť vrchnosti i deviatok z vína a obilia. V tomto čase (zákonom z r. 1351) vzniká jednotný sedliacky stav stmelením rôznorodých vrstiev poddaných, zvyškov hradných iobbagionov, ktoré nesplynuly ani s vrstvou meštianskou ani so šľachtickou. Poddaní nesmeli sa už, ako predtým, voľne sťahovať a boli pripútaní k pôde.

Vnútoraná politika Anjouovcov. Podľa zákona z r. 1351, ktorý treba pokladať za prvé shrnutie základných práv a výsad uhorskej šľachty, stávajú sa servienti rovnoprávnymi členmi šľachty, podobne na ich úroveň dostávajú sa i filii iobbagiones najmä zo slovenských pohraničných krajov. Rozoznávame dve vrstvy slobodného obyvateľstva: vyššiu šľachtu tvorí veľkostatkárska skupina asi 50 rodín, potom preláci, baróni a hlavní župani. Príslušníci tejto vrstvy, ktorí požívali rovnaké práva s ostatnou oveľa početnejšou šľachtou strednou, rozlišovali sa od nej tým, že mali možnosť účasti na rokovaní väčšej kráľovskej rady, mali na základe súdnej imunity zabezpečené právo zemepanského súdnictva, právo držať bandériá a hrady. Oproti tejto vrstve (praelati, veri barones regni, proceres, barones naturales vel solo nomine a liberi comites) bola veľmi početná vrstva strednej nižšej šľachty (nobiles regni, veri nobiles), ktorá žila v skromnejších pomeroch a nemala celoštátnu povahu. Oproti tejto kategórii šľachty, žijúcej na vlastnej pôde, bola kategória familiárov a služobníkov, ktorí boli viazaní k vyššej šľachte sväzkami lénnyimi (fami- liares, servitores nobiles et ignobiles). Od svojich pánov dostávali do užívania pozemky (presedium). Kráľ mal aj svojich služobníkov (milites aulae), na cirkevných majetkoch sa títo služobníci volali praediales alebo nobiles ecclesiastici. Iná vrstva familiárov boli officiales (na kráľovskom dvore zvaní aulici regis alebo aulae juvenes). Oproti týmto osobnou službou lénnemu pánovi zaviazaným familiárom bola vrstva slobodných osadníkov alebo hostí (coloni seu hospites), ktorí žili na dedinách alebo boli obyvatelia slobodných kráľovských miest a slobodných dedín. Potom

bola vrstva najpočetnejšia v rámci zemepanskej vrchnosti, obyvateľstvo, ktoré dostalo od zemepána do večného úžitku pozemky za povinnosť odvádzať úrodu a konať iné panské úsluhy, pričom mohli slobodne gazdovať. Príslušníci tejto vrstvy volali sa iobbagioni, z ktorých mnohí pochádzali z vrstvy chudobných liberi alebo zo skupiny libertinov a servi. Iobbagioni mohli byť rodení (naturales, alebo i sancti regis a filii iobbagionum castris). Jadrom sedliackej triedy stala sa vrstva conditionarii liberi, hospites a coloni. Pri ustavičnom vzraste počtu obyvateľstva klesá spoločenská úroveň iobbagionov, ako aj sluhov a obidve skupiny postupne splývajú v nižšiu triedu iobbagionov na rozdiel od bohatšej skupiny iobbagionov sessionati. Ide o triedu želiarov (inquilini et subinquilini, inquilini domos habentes et non habentes), ktorá je najnižšou triedou obyvateľstva Uhorska po zániku vrstvy otrokov. Táto časť obyvateľstva skladá sa jednak zo servientes familiares a officiales (služia na panských dvoroch) a jednak zo slobodných hostí, osadníkov a poddaných. Neslobodní sedliaci sa vymaňujú. Najdôležitejšou složkou šľachtickej slobody je úplná osobná sloboda a oslobodenie od platenia dani.

Ochranu veľkostatkov proti ich drobeniu v neprospech vojenských potrieb štátu uskutočnil Ľudovít I. tým, že zamedzil zákonom z r. 1351, obnovujúcim platnosť Zlatej buly, drobenie šľachtických majetkov, ktoré mohli dediť len mužskí príbuzní, kým ženy boli vylúčené z dedičstva a nemaly mať nijaké nehnuteľnosti. Ak šľachtic nemal mužského potomka, nemohly voľne disponovať s jeho majetkom, pravda, s výnimkou tzv. quartalita, určeného dcéram vo výške jednej štvrtiny majetku a vyplatiteľného v hnutelnostiach. Majetky šľachtica, ktorý umrel bez mužského potomka, mali pripadnúť jeho bratovi, prípadne vzdialenejším príbuzným mužským (tzv. aviticita) a len keby takých nebolo, korune (fiscalites). Týmto opatrením bola utvrdená neodcudziteľnosť šľachtického majetku a upevnená aj vláda šľachty a jej mocenské postavenie. Uhorská šľachta od toho času bola jednotným sociálnym a spoločenským útvarom, majúcim rovnaké práva a výsady a jej odlišnosť bola len vnútorná, podľa rozsahu majetkových pomerov jej príslušníkov. Zlatá bula r. 1351 stáva sa základňou rozvoja uhorskej šľachty.

Za Anjouovcov pozorovať ďalší rozvoj župnej autonómie. Už r. 1231 nižšia župná šľachta, nespokojná s neúčinným výkonom súdництва, pokročila so svolením kráľovým natoľko, že dosiahla právo stretávať sa a spoločne rozhodovať o svojich sporoch. Neskôršie (od r. 1254) vznikla už inštitúcia stálych šľachtických župných sudcov, ktorá nahrádzala kráľovských sudcov v župách. V každej župe boli štyria sudcovia, ustanovení kráľom, neskôršie (azda od r. 1267) volila ich župná šľachta. Tieto sudy volali sedes iudicialia comitatus, skrátene sedria a ich právomoc vzťaho-

vala sa tak na šľachtické, ako aj nešľachtické obyvateľstvo župy. Za Anjouovcov župná samospráva nadobudla nového rozvoja a menila sa na universitas nobilium a nebola už vojenským alebo hospodárskym nástrojom kráľovým. Tieto sedes iudicialia sa skladajú z vicecomesa a zo štyroch iurátov a konajú schôdzky dva razy mesačne.

Pretože z posilnenia šľachty a závislosti kráľovej moci, najmä vojenskej, od nej mohlo by skrsnúť pre kráľovu moc značné nebezpečenstvo, odstránil kráľ dedičnosť úradov a obsadzoval ich spoľahlivými osobami, pričom súčasne podporoval príslušníkov priemyslu a obchodu (mešťanstvo). Hospodársku situáciu krajiny usiloval sa zveľadiť reorganizáciou finančného hospodárenia, a to tak, že sa prešlo od hospodárstva naturálneho k hospodárstvu peňažnému. Anjouovci zaviedli nové dôchodky štátne (kráľovské regále) a zlepšili mince razením tzv. floreánov a strieborných groši (zlatá valuta). Zlepšenie finančnej situácie nemožno predpokladať bez zveľadenia baníctva, ktoré poskytovalo dostatok drahých kovov. Kým do XIV. stor. nález drahých kovov bolo možné prakticky utajiť, pretože kráľovská komora poskytovala len malé odškodnenie a baníctvo nebolo podporované, kráľ Karol Róbert uskutočnil podľa českého vzoru banskú slobodu (r. 1327). Podľa nej striebornosé a zlatonosné pozemky mohli ostať v držbe majiteľov, ktorí mali odvádzať z ťažby kovov iba určitú dávku, tzv. urburu. Toto opatrenie spôsobilo, že sa zvýšil záujem o baníctvo, čo sa prejavilo tým, že celé stredné Slovensko, zalesnené a temer nedotknuté, začalo vyhľadávať a kolonizovať nové obyvateľstvo, prichádzajúce z iných končín Uhorska, ale najmä zo zahraničia. V horských krajoch Východných Karpát osadzujú sa Ukrajinci, ktorí neskoršie tiahnu ďalej do východoslovenských žúp, a zasa naopak, slovenské obyvateľstvo pohybuje sa smerom na východ.

Strediskom tohto banského podnikania bola Kremnica, obdarená banským právom kutnohorským. Kremnica stala sa v rámci organizácie kráľovských komôr sídlom jednej z nich, kým východné Slovensko patrilo do komory smolníckej. Vedľa Kremnice rozvíjaly sa ešte iné banícke osady, ako Banská Štiavnica (užívajúca právo jihlavské), Banská Bystrica, Gelnica, Rožňava, Pukanec.

Novou úpravou v baníctve a v razení mincí strácal Karol Róbert tzv. lucrum camerae, ale túto stratu vyvážil priamou pozemkovou daňou, zvanou portálnou, daňou z hlavy a monopolizáciou obchodu s drahými kovmi. Kráľovskí osadníci platili daň z pôdy, terragium, mešťania boli vyňatí z platenia mimoriadnych daní, keďže oni učinili zadosť daňovej povinnosti platením každoročného censusu. Drahé kovy mohla spracovať a speňažiť jedine kráľovská komora. Kráľovská komora nevydávala majiteľom hút čistý kov, ale mince za nižší kurz. Pri výmene striebra získavala kráľovská komora 35%, pri zlate 40% ceny drahého kovu. Tým sa ustálila

cena drahých kovov. (Slovenské bane dodávaly 25% európskej produkcie striebra, kým produkcia zlata činila až 10 kg.)

V súvislosti s týmito reformami bola vykonaná aj reforma colnej sústavy v tom smysle, že prednosť sa dávala clám pohraničným miesto ciel vnútrozemských. Týmto reformami hospodársky rozkvet Uhorska bol netušený, čo pocítilo aj Slovensko, kde mestá Bratislava a Košice užívaly výhod zahraničného obchodu, ktorý smeroval pozdĺž Dunaja, ďalej medzi Poľskom a Jadranským morom a Orientom. Obchodne významné mestá (ako boli Bratislava, Trnava, Zvolen, Levoča, Spišská Nová Ves, Bardejov, Prešov, Kežmarok) dostávaly od Anjouovcov privilégia, ktoré znamenali ich vyňatie z právomoci župy (slobodné kráľovské mestá), výhodu skladu, colné úľavy a tržné práva. Slovenské mestá stáli sa v XIV. stor. veľmi silnými hospodárskymi centrami a ich politický význam značne vzrástol súčasne s ich postavením v kultúrnom napredovaní v oblasti duchovnej a hmotnej kultúry gotickej.

Rozvoj osídlenia v XIV. stor. na Slovensku. Pri rozvoji kolonizácie treba upozorniť na dvojakú kolonizáciu: mestskú a dedinskú, ktoré sú od seba dosť odlišné.

Mestá vznikali v tomto období z príčin, ktoré predovšetkým súvisely s veľkými zmenami v hospodárskom živote Uhorska. Vznikali mestá od základu nové, ďalej tam, kde už jestvovala osada (premena tejto osady na mesto), alebo vznikali vedľa staršej osady, ktorá mohla dať meno novému mestu. Táto rozdielnosť javí sa aj v pôdoryse mesta aj v jeho právnych pomeroch (nové mestá majú obyčajne pravidelný pôdorys, kým mestá, vzniklé zo starej osady, majú pôdorys složitejší). Mestá zakladal kráľ (slobodné kráľovské mestá), okrem toho jestvovaly korunné mestá kráľovské (patrily taverníkovi), potom mestá poddanské, ktoré vznikly na veľkostatkoch a maly od panovníka užší rozsah autonómie (ide o tzv. oppida). Potom byly slobodné obce (liberae villae), ktoré malý roľnícke obyvateľstvo. Mestá maly súdnu a správnu administratívu, spravovaly sa nemeckým právom magdeburským alebo norimberským, ich obyvateľstvo zaoberalo sa zväčša roľníctvom. Mestá maly na ochranu opevnenia a táto skutočnosť značí zakončenie vývinu miest.

Obyvatelia miest boli zväčša Nemci, ale neskoršie príchodom okoliťého domáceho obyvateľstva mení sa ich jednotný ráz a naše mestá stávajú sa dvojazyčnými, čo zanecháva svoj odraz i na správe mesta, na ktorej sa zúčastňujú aj Slováci (Privilégium pro Slavis, poskytnuté Ľudovítom I. mestu Žiline). Kým kráľ podporuje vznik a vzrast miest, pretože v nich nachádza oporu proti šľachte, ako aj dôležitý zdroj finančný, dedinská kolonizácia prebieha bez priameho zásahu kráľovho. O rozvoj tejto kolonizácie starajú sa zemepáni, najmä tam, kde bolo málo obyvateľstva.

Táto kolonizácia má za následok rozpadávanie sa väčších majetkov a chotárných spoločenstiev a vznik drobných osád, ktoré žijú jednotlivo.

Pri vnútornej kolonizácii uplatňuje sa zväčša domáce obyvateľstvo. Keďže ono by nestačilo zaľudniť väčšie neosídlené územia, siaha sa ku kolonizácii vonkajšej. Táto je založená na nemeckom práve a uskutočňujú ju Nemci na veľkostatkoch, ktoré sa delia na menšie celky, za určité služby a zaviazanosť majiteľovi. Pri tejto kolonizácii je dôležité, že noví osadníci neosadzujú sa na základe domácich právnych zvyklostí, ale podľa svojich právnych spôsobov, prinesených zo svojej vlasti. Noví osadníci sú načas oslobodení od platenia verejných dávok a všetkých iných bremien. Nemeckí kolonisti mali zabezpečenú dedičnú držbu pôdy, ktorú osadili. Kolonizácia sa uskutočňovala pomocou sprostredkovateľov, tzv. lokátorov, škultétov a šoltýsov, ktorí boli majiteľmi pôdy poverení, aby našli osadníkov a uzavreli s nimi dohodu. Lokátor (knez) postaral sa okrem toho aj o rozdelenie pôdy. Išlo pritom o dvojakú smluvu: jednak majiteľa pôdy s lokátorom, jednak lokátora s osadníkmi. Osadníci zaplatili za poskytnutú zem dohodnutú sumu pri uzavieraní smluvy a okrem toho platili i ročné poplatky. Majiteľ pozemkov mal takto zabezpečený značný a stály príjem.

Pretože osadníci prichádzali do krajov ešte kultúrou nedotknutých, zväčša lesných, očakávala ich značná práca pripraviť získané pozemky pre sídelné zúžitkovanie. Majiteľ pôdy poskytol im preto isté výhody pri platení dohovorených náhrad na istý čas (lehotu). Lokátori alebo šoltýsi zostávali obyčajne s osadníkmi a stávali sa richtármi s určitými výhodami (krčma, remeslá). Táto hodnota stáva sa i dedičnou. Okrem finančných povinností boli kolonisti zviazaní platiť kráľovi dane, cirkevné desiatky a konať verejné práce.

Vedľa obrábania pôdy, ktorého spôsob oproti starším časom sa nemení, rozširuje sa v našich krajoch (Bratislava a okolie) už aj pestovanie viniča. Chov dobytky, ako aj ťažba dreva je rozšírenejším odvetvím činnosti.

VI.

SLOVENSKO NA SKLONKU STREDOVEKU.

Po smrti Ľudovíta Veľkého mala uhorský trón zaujať jeho staršia dcéra Mária, zasnúbená Žigmundovi Lucemburskému, synovi českého a nemeckého kráľa Karola IV. Lenže ctibažná kráľovná vdova Alžbeta chcela sa Žigmunda zbaviť. Žigmund preto vnikol do Uhorska, zaujal Bratislavu a dostal sa až k Nitre. Medzitým vznikly aj spory v českej panovníckej rodine medzi Václavom IV. a Žigmundom na jednej strane a medzi ich bratmi Joštom a Prokopom na strane druhej. V Uhorsku vystupuje na kráľovský trón ako protikandidát, podporovaný pápežom, Karol Durazzo, ktorý sa dáva aj korunovať. Kráľovná matka a kráľovná dcéra usilujú sa zbaviť aj Karola Durazza, čo sa im aj podarí, ale na juhu Uhorska vznikajú nepokoje, ktoré ohrozujú záujmy oboch kráľovien. Vtedy vystupuje do popredia znova Žigmund a stáva sa fakticky Máriiným manželom. Má dostať Trenčín, ale musí sa potom uspokojiť iba s titulom generálneho kapitána Uhorska. Keď je kráľovná matka vo väzení — kam sa dostala po zavraždení Karola Durazza — uškrtená, Žigmund sa dáva korunovať za kráľa a súčasne povoľuje šľachte rozsiahle ústupky.

Vláda Žigmunda Lucemburského. Po porážke Srbov na Kosovom poli r. 1389 organizuje Žigmund križiacku výpravu proti Turkom a aby získal potrebné peniaze na ňu, dáva do zálohu svoje kráľovské majetky, z ktorých sa tvoria nové latifundiá. Z nich na Slovensku je dôležité latifundium Ctibora, veľmoža poľského pôvodu, ktorý postupne nadobúda obrovského majetku na Považí (18 hradov a na 300 osád).

V súvisi s pomermi v cirkvi, na českom dvore panovníckom, ako aj v Uhorsku, r. 1401 uhorskí páni Žigmunda zajali a väznili na Vyšehrade. Západné Slovensko obsadzuje brat Žigmundov Jošt a Žigmund zachraňuje sa iba preto, lebo jeho protivníci sa nevedia proti nemu sjednotiť. Po sobáši s Barborou Cellovou, ktorej sestru berie si za ženu veľmož Garai, pripravuje sa Žigmund na vojnu s Turkami. Jeho portálne vojsko je so-stavené tak, že každá osadlosť bohatších šľachticov musela za každých 25 poddaných odvieť jedného ozbrojeného bojovníka. Onedlho napadne Žigmund svojho brata Prokopa, margrôfa moravského, podarí sa mu ho zajať a uväzniť spolu aj s bratom Václavom. Václava stráži Albrecht Rakúsky, s ktorým Žigmund uzaviera smluvu o nástupníctve a odovzdá mu do zálohu Bratislavu.

Žigmund stáva sa aj správcom Čiech. Nespokojnosť s ním vzrastá a prejavuje sa i v Uhorsku r. 1403 sprisahaním, ktoré však vojvoda Ctibor a veľmož M. Garai čoskoro potlačia. Žigmund mal protikráľa v Ladislavovi Neapolskom, synovi Karola Malého, ktorého r. 1403 v Zadore korunovali za uhorského kráľa. Žigmund, tušiaci za prejavmi nespokojných pápežský vplyv, odhodlá sa na ostré opatrenia, poškodzujúce citeľne aj záujmy cirkvi a duchovných hodnostárov (placetum regii pod trestom smrti, právo obsadzovať cirkevné úrady v Uhorsku). Okrem tohto opatrenia, ktoré r. 1405 sankcionoval aj uhorský snem, uzákoňuje Žigmund aj ochranu poddaných proti pánom, slobodu sťahovania poddaných a povoláva zástupcov slobodných kráľovských miest na snem, aby mohol mestá zaťažiť novými daňami v prospech kráľovskej pokladnice. Išlo o 8 miest, nad ktorými vykonával dozor tavernicus. Zo Slovenska to boli mestá: Bratislava, Trnava, Bardejov, Prešov a Košice.

Založenie spišských miest. Žigmund zabezpečil si svoje postavenie v Uhorsku najmä dohodou s vedúcimi pápmi, medzi ktorými sa vyníma ako primus inter pares. Táto dohoda umožňuje mu venovať sa viacej zahraničnej politike a dosiahnuť r. 1410 po smrti Ruprechta falckého cisársku hodnosť nemeckú. R. 1411 dohodne sa potom s poľským kráľom Vladislavom na Ľubovnianskom hrade, aby mal voľnejšie ruky v boji s neapolskou stranou a s Benátkami o Zadar. Tento boj vyžaduje si veľké finančné náklady, ktoré si Žigmund obstaráva od Vladislava Jagellovského tým, že mu r. 1412 za 150 tisíc florénov dal do zálohu z 24 výsadných spišských miest 13 (Bela, Ľubica, Matejovce, Spišská Sobota, Poprad, Stráža, Spišské Vlchy, Spišská Nová Ves, Ruskinovce, Veľká, Spišské Podhradie, Vrbov a Tvarožná) a okrem toho ešte 3 mestá okrem spišských miest (hrad a mesto Ľubovňa, Gňazda a Podolíneč).

Založenie spišských miest stalo sa v súvislosti s výplatou vojnovnej náhrady generálovi rehole Nemeckých rytierov Vladislavovi Jagellovskému, ktorú výplatu sprostredkoval práve Žigmund. Zdá sa, že mu išlo aj o to, aby založením spišských miest rozrušil dobrý pomer medzi Uhorskom a Poľskom. Rokovania o založení spišských miest konaly sa v Košiciach a podmienka bola, že tieto mestá budú len dovtedy v majetku poľského kráľa, kým uhorský kráľ po predchádzajúcej dvojmesačnej výpovedi nevyplatí dlžnú sumu v dobrej zlatej alebo striebornej minci. Naproti tomu sa poľský kráľ zaviazal zachovávať jestvujúce práva založených miest, ako aj to, že ich vráti po vyplatení dlžnej sumy v neporušenom stave. Za svojho panovania pokúsil sa Žigmund niekoľko rás získať založené spišské mestá, ale bez výsledku.

Husitské vojny a Slovensko. V druhom desaťročí prejavujú sa aj v Uhorsku dôsledky náboženských sporov, vzniklých v Česku, ako aj sporov, vzniklých v rámci likvidácie veľkého cirkevného rozkolu. Žig-

mund, ktorému sa kladie za vinu, že pripustil upálenie Jána Husa, usiluje sa po smrti svojho brata r. 1419 získať aj českú korunu, ktorú však ponúknú poľskému panovníkovi, ktorý posielal do Čiech svojho syna Žigmunda Korybutoviča. Husitské hnutie obracia sa prirodzene proti Žigmundovi a predovšetkým proti Uhorsku, ktorého západné časti sú vystavené ničivým útokom husitských vojsk. Tieto vnikajú na Slovensko z Veľkej na Morave cez priesmyky v Bielych Karpatoch. Žigmundovi podarí sa r. 1421 zorganizovať výpravu proti husitom, ale bez úspechu a musí ustúpiť až k rieke Morave. V spojení s Albrechtom podrobí si Moravu a chce potrestať aj poľského kráľa za to, že do Čiech poslal svojho syna, ktorý medzitým už odtiaľ odišiel. Ale miesto boja dohodne sa Žigmund v Kežmarku s Vladislavom, ako aj s litovským kniežat'om Vitoldom, ktorí mu sľubujú prispieť vojenskou pomocou na zdoľanie husitov.

Pre Slovensko je dôležitá výprava husitov, vedená údajne r. 1423 Jánom Žižkom. Toto husitské vojsko dostáva sa po tzv. Českej ceste cez Malé Karpaty až k Ostrihomu, ale do boja sa nepúšťa a vráti sa. (Český historik Pekař myslí, že táto výprava bola až r. 1431 a opravuje mienku prof. J. Hromádku o tejto výprave, podloženú geografickými dôvodmi.) Žigmund po r. 1423 venuje pozornosť pohraničiu, najmä keď husiti v tom istom roku vniknú na západné Slovensko, napadnú Skalicu a r. 1426 aj Trenčín.

R. 1428 podniká Prokop Holý veľkú výpravu na Považie, k Bratislave. Všade, kde sa husitské vojská zjavujú, pustošia. Proti husitom bráni sa s uhorskej strany pán Považia Ctibor, ktorého však husiti pri Skalici porazia. Bratislavu husiti neobsadili, hoci sa vyhrážali, že ju podľahia. Zato predmestia Bratislavy mimo mestských hradiieb boli zničené. Husiti spôsobili veľké škody aj v Trnave. Cez bielokarpatské priechody opustili potom Slovensko. Žigmund rokuje potom s Prokopom Holým v Bratislave, ale bez výsledku, pretože husiti, súhlasiaci so svolaním všeobecného cirkevného snemu, nechcú sa dať odzbrojiť dovedy, kým nebude jasno v ich veciach.

Stanovisko husitské je protipápežské a rozhodné slovo má vyriešiť oekumenická cirkev. Po ďalšom bezvýslednom rokovaní Žigmund s Prokopom Holým pokračuje v bojoch. R. 1430 vniknú husiti znova na Považie a porážajú tam Žigmundove vojská, vedené synom veľmoža Ctibora. Husitské vpády po tomto víťazstve, pri ktorom husiti mali značné straty, pokračujú r. 1431 na Spiš. Ničia Červený kláštor a iné skupiny neskôr bojujú zasa na Považí a navštevujú celé západné Slovensko, dolinu Nitry i Turca a hodľajú napadnúť i banské mestá.

Napokon husitov pri Ilave porazia, no ani budúceho roku nezabudnú navštíviť Slovensko, aby sa predsa zmocnili bohatých banských miest.

R. 1432 obliehajú Kremnicu i Bratislavu, zmocňujú sa Trnavy a neskoršie čerstvými silami napádajú Považie. Pritom preniknú do nitrianskej doliny a na Spiš, kde ich útoku podlieha Stará Ľubovňa, Kežmarok a okolité obce, ako aj kláštor cistercitov v Sľavníku.

Husiti dostávajú sa potom ďalej na východ až do Šariša. Iba v júni sa odtiaľ vracajú a opúšťajú Uhorsko. Husitské vpády spôsobily na slovenskej pôde veľké škody. Žigmund zamýšľa čeliť husitskému nebezpečenstvu reorganizáciou branných pomerov Uhorska, ale zamýšľané návrhy podarí sa mu uskutočniť len vtedy, keď sa husitské hnutie začína rozkladať. Pretože šľachta nerada bojovala za hranicami a za Zigmundovej vlády ukázalo sa to často ako potrebné, Žigmund vymohol si už na sneme r. 1397 v dôsledku tureckého nebezpečenstva zákon, že každý poddaný dvor mal na vojnové výlohy v čase tureckého útoku prispieť jedným dukátom. Nižšia a vyššia šľachta mala vyzbrojiť a do boja poslať každého dvadsiateho poddaného. Zigmundova reforma z r. 1432 zamýšľa zaviesť miesto šľachtických stoličných bandérií vojsko, s povinnosťou postaviť za každých sto mužov troch jazdcov. Šľachta mohla byť pritom oslobodená od osobnej účasti a toto banderiálne vojsko malo bojovať aj za hranicami.

Preto sa delí potom Uhorsko na dve oblasti pre lepšiu obranu krajiny. Vojenská oblasť severná nie je rozdelená na okresy a jej branné sily sú organizované proti husitskému nebezpečenstvu, kým v južnej oblasti sa shromažďuje vojsko proti Turkom a je rozdelené na päť menších okresov, vyhovujúcich strategickým potrebám obrany. Severný okres siaha od Soprona až po Zemplín a má sa brániť proti útokom husitov. V tejto oblasti tvorí samostatný vojenský obvod iba bratislavský hrad, ktorý majú brániť vojská, sossbierané z dvoch zadunajských biskupstiev, z opátstva na Panónskej hore a rodiny Hedervárovcov. Pretože husitské nebezpečenstvo bolo znova akútne, na čelo vojska sa postavili kráľ, ostrihomský arcibiskup a biskup jágerský, svätajurský gróf a 32 pánov. Podľa usnesenia snemu, sankcionovaného v Bratislave r. 1435, mali byť opevnené tieto mestá a hrady: Bratislava, Skalica, Trnava, Trenčín a iné považské pevnosti, ktorých obranu pokladal kráľ za svoju povinnosť. Tento zákon zaväzoval kráľa starať sa o obranu krajiny a hradiť náklady na ňu, kým pozemkovú šľachtu zaväzoval vyslať do boja na každých 33 port jedného dobre ozbrojeného jazdca a z nich sa potom tvorilo vojsko, zvané militia portalis. Toto vojsko viedly stoličné župy. Kráľ nariadil aj súpis port, aby sa táto vojenská povinnosť mohla splniť. Nesplnenie súpisovej povinnosti malo za následok stratu majetku. Z obranného ohľadu bolo dôležité presnejšie určenie, ktoré kraje a ktorú časť má toto vojsko brániť.

Vojenskou reformou mohlo sa získať veľké vojsko, ktoré mohlo s úspechom brániť Uhorsko proti vpádom. Keď husiti uzavreli mier s cirkvou prijatím kompaktát, ukazuje sa potreba vykonania náprav

v spustošených krajoch. Proti Žigmundovi dvíha sa odpor, ktorý sa zjavne neprejavuje iba preto, lebo kráľ r. 1437 umiera.

Žigmundovým nástupcom mal byť manžel jeho dcéry Alžbety, Albrecht rakúsky, proti ktorému však postavili ako kandidáta syna Vladislava Kazimíra a tomuto odporu dali dôraz vpádom do Čiech i na Spiš. Proti Vladislavovmu vojsku, vedenému kapitánom Šafrancom, vystupuje s vojskom uhorským gróf Štefan Rozgoň, ktorý Safranca porazil.

Ešte pred skončením husitského nebezpečenstva obnovuje sa turecký nápor proti karpatskej kotline. Albrecht nestačí urovnať ani vnútorné nepokoje v Uhorsku, ani organizovať vojenské sily proti Turkom, i keď svoláva do Budína snem, kde uhorskej šľachte obnovuje výsady. Albrecht po krátkej vláde za boja proti Turkom podlieha nákazlivej chorobe.

Na Slovensku po smrti Albrechtovej nastáva boj o jeho nástupcu. Kráľovná vdova Alžbeta očakáva dieťa a podľa Albrechtových dispozícií, ak bude potomok synom, má byť on dedičom otcových krajín. Krajinu mala viesť matka s najstarším členom habsburského rodu Fridrichom Štajerským a za účasti deväťčlennej rady, zastupujúcej 3 krajiny. Alžbeta nechcela pripustiť, aby sa o uhorskom tróne rozhodlo ešte pred narodením jej dieťaťa a v tom ju podporovali niektorí uhorskí veľmoži, najmä Cylskovci, Szécsovci, Garovci, Frankopánovci a Brankovičovci. V uhorskej šľachte vznikajú postupne dve strany. Jedna chce dosadiť na trón poľského kráľa Vladislava, druhá praje Alžbete a jej očakávanému synovi. Alžbeta robí opatrenia, aby sa Vladislav nedostal do Uhorska, a rozkazuje mestám Kežmarku a Levoči, aby ho neprijaly. Keď sa jej narodí syn, dáva ho v Stolnom Belehrade korunovať korunou, ktorú predtým preniesla do Komárna. Za tútora svojho syna určuje Fridricha Štajerského, ktorý sa neskoršie stáva rímskym cisárom. Fridrich za prepustenie kráľovných majetkov a mesta Soprona do zálohu tútorstvo prijíma. S Fridrichovou finančnou pomocou najíma Alžbeta žoldnierske vojsko, ktorého podstatnú časť tvoria zvyšky husitských bojovníkov, ochotných bojovať v cudzích službách a za cudzie záujmy. Vodcom tohto vojska stal sa Ján Jiskra z Brandýsa, ktorý už r. 1437 bol v Žigmundových službách. Jiskrovo panstvo opiera sa o hrad Zvolen. Jiskra stáva sa neskoršie kapitánom banských miest, ako aj šarišským županom. Kráľovná matka žiada od neho, aby prekazil Vladislavov príchod do Uhorska. No Vladislavovi podarí sa predsa len vniknúť do Uhorska a ohrozovať Jána Jiskru, ktorý sa utiahne do Košíc. Ale Jiskrovi podarí sa vyprostiť z nebezpečnej situácie a poraziť vodcu Vladislavových vojsk, Perényiho.

Uhorsko po r. 1439. Alžbeta pokúša sa potom predstierať, že sa usiluje o mier, a podarí sa jej, že Vladislav rozpúšťa svoje vojsko. Pokračuje však potom v boji a jej vojvoda Jiskra bojuje na východnom Slovensku. Boje medzi Vladislavom a Jiskrom odohrávajú sa na severnom Slovensku

a Jiskrovi podarí sa získať bojom Spiš. R. 1443 uzaviera Jiskra prímerie s Vladislavom, ktorému zabezpečuje dôchodky. Toto prímerie uzaviera sa predovšetkým z dôvodu nevyhnutnosti boja proti Turkom. Keď v tomto boji Vladislav padne, za kráľa je uznaný Ladislav Pohrobok. V tomto čase dostávajú kapitáni siedmich vojenských obvodov právo vládnuť spolu s krajoými snemami. Ustanovením kapitánov obnovujú sa v Uhorsku predpoklady pre vznik oligarchie.

Medzi kapitánmi, ktorých zvolil r. 1445 uhorský snem, boli Ján Jiskra (pre oblasť stredného a východného Slovenska), E. Bebek z Pliešoviec a na západnom Slovensku Michal Ország a Pankrác. Tieto kapitánaty hrozily rozdeliť Uhorsko na samostatné útvary, keby nebolo bývalo jednotiacej sily Jána Huňadyho, ktorého vplyvom strednej šľachty r. 1446 zvolili za gubernátora. Gubernátor nevládol absolutisticky, ale snem mu dal k ruke štrnásťčlennú stálu radu, skladajúcu sa z palatína, judexa curiae, dvoch prelátov, štyroch magnátov a šiestich príslušníkov strednej šľachty. Hoci správa krajiny nebola sjednotená, Huňady svoje postavenie udržal, najmä víťazstvami v bojoch proti Turkom. Keď sa r. 1452 ujal mladý kráľ vlády, Huňadyho vymenovali za hlavného krajinského kapitána a správcu kráľovských príjmov, čím si zabezpečil až do smrti značný vplyv na správu krajiny. Jeho moc bola veľká, lebo vlastnil vyše tisíc osád, z nich mnoho i na Slovensku.

Huňady dohodol sa najmä s Jiskrom, ale spolčil sa aj s jeho nepriateľmi. R. 1449 uzavrel Ján Huňady s Jiskrom v Kremnici mier, ktorým Slovensko dostalo sa do moci Jiskrovej. Mier nebol trvalý a boje medzi Huňadym a Jiskrom sa znova obnovily. Huňadymu podarilo sa poraziť Jiskru pri Lučenci r. 1451, keď predtým obliehal Kremnicu, ktorú Jiskra opevnil. Napokon musel Huňady uzavrieť mier s ponechaním doteraz jestvujúceho stavu. R. 1455 dáva mladý kráľ Jiskrovi donácie a mincovne kremnickú a košickú. Jiskra je tým odstavený a zo zvyškov ním vedených vojsk začínajú sa organizovať partizánske skupiny bratříkov. Ide o skupiny národnostne rôznorodé, na čelo ktorých sa dostáva Peter Aksamít, ktorý pri Levoči a inde stavia pevnosti a podniká lúpežné výpravy v Spiši a v Šarišskej, spolu s Talafúzom, pôsobiacim v Abaujskej župe.

Vláda Mateja Korvína a Ján Jiskra. Keď r. 1457 umiera

Ladislav

i Ján Huňady, po riešení osobných sporov medzi huňadovcami a cylvskými, ako aj pričinením drobnej šľachty za kráľa zvolia mladého Mateja Huňadyho. Nálada proti Jiskrovi sa vystupňuje, pretože on háji záujmy zosnulého kráľa. Jiskra musí ujsť do Poľska, kým mladému kráľovi sa r. 1458 podarí poraziť bratříkov a donútiť ich druhého vodcu Talafúza, aby aj on ušiel do Poľska. Matej sa potom dohodne so zvyškami bratříkov a včleňuje ich ako základ do svojho stáleho vojska. R. 1460 vracia sa Jiskra, uznávajúci za uhorského kráľa Fridricha Štajerského, na Slo-

vensko, ale Matej ho porazí. Po dohode s Fridrichom dohodne sa Matej napokon aj s Jiskrom a Jiskra vstúpi do Matejových služieb. Matej ho umiestňuje na Dolniakoch a odškodňuje ho 40.000 zlatými a titulom baróna. Po Jiskrovi podrobujú sa Matejovi aj Talafúz, kým skupiny bratříkov, vedených Svehlom a ohrozujúcich pokoj dolného Považia, zneškodnia r. 1467 za účasti Jiskrovej. Švehla chce kapitulovať, ak mu Matej povolí odchod s vojskom. Matej na toto neprivolí, a keď Švehla uteká z Čachtíc, chytia ho a umiera spolu so svojim sprievodom na šibenici pri Kostolaniach. Jiskra bojuje potom proti Jurajovi Podebradskému, ktorý r. 1459 nemal preňho pochopenie.

Jiskru treba pokladať za vojnového dobrodruha, ktorý bol ochotný slúžiť za peniaze komukoľvek. Nezanechal po sebe dediča, takže po jeho smrti nevznikli nijaké spory. Jiskrovo panstvo, podobne ako kedysi panstvo Čákovo, malo tendenciu pretvoriť sa na samostatné panstvo i územne vyhranené (malo zaberat' celé Slovensko). Toto panstvo, práve tak ako panstvá ostatných kapitánov, bolo takmer nezávislé od kráľovej moci a podobne sa osamostatnily aj kráľovské mestá. Iba silná vláda Matejova zabránila rozpadnutiu Uhorska. V tomto čase badať aj počiatky myšlienky a náuky o svätej korune uhorskej, ktorá bola v rukách tútora kráľa Ladislava Pohrobka, Fridricha Štajerského.

Význam husitských vojen na Slovensku. Husitské vojny, ktoré možno označiť za akési vojenské obsadenie Slovenska v záujme zaistenia vladárskych nárokov Alžbety a jej syna Ladislava, zanechali na našom území mnoho neblahých stôp. Ale husitskú náuku nerozšírili jednak preto, že to už neboli bojovníci za vieru a za náuku Husovu, a jednak preto, lebo išlo o rôznorodý živel, ktorý svojou pohyblivosťou a nestálosťou, ako aj počínaním nevzbudzoval sympatie u obyvateľstva tak slovenského na dedinách, ako aj nemecko-slovenského v mestách. Vplyv husitského hnutia možno badať azda v rozšírení českej reči ako diplomatickej, najmä tam, kde sa husiti dlhšie zdržiavali. Viac azda zapustila husitská náuka svoje korene tam, kde sa najdlhšie rozprestieralo Jiskrovo panstvo. Významné je azda len to, že zvyšky husitov osadily sa na Slovensku, pričom nikde nie hromadne. Právom pochybuje sa aj o tom, že husitské hnutie zanechalo nejaké predpoklady pre šírenie sa reformácie na začiatku XVI. stor. Jiskrovo vojsko malo význam vojenský a jeho tradícia pokračovala v „čiernom vojsku" Matejovom.

Matejova vláda v Uhorsku vyznačuje sa práve tak ako vláda Anjouovcov sjednocovacou tendenciou, výbojnou zahraničnou politikou, opierajúcou sa o strednú šľachtu a o stále vojsko. Kráľ Matej po dohode s nemeckým cisárom Fridrichom (v Šoprone r. 1463) dostal nazad kráľovské korunovačné klenoty a zabrané západouhorské územie, ale za ústupok, že

Fridrichovi ponechal titul kráľa uhorského a možnosť získať uhorský trón, keby umrel bez potomkov.

Uhorsko chce byť veľmocou. Matejovu vládu nemožno označiť za národne maďarskú, lebo napríklad väčšina jeho kráľovských listín napísaná je v iných rečiach, napríklad i česky. Je to pod vplyvom kultúrnej tradície českej a potom i pod vplyvom kultúrnej tradície talianskej a humanistických ideí. Pod vplyvom týchto ideí založená bola v Bratislave univerzita r. 1467 a korvínska knižnica v Budíne. Ani rodinná tradícia nebola u Mateja maďarská. Matej bol predovšetkým panovník, sledujúci zretele osobné a dynastické, ktoré sa javily jednak v zabezpečení vlády v Uhorsku, jednak vymenovaním príslušníkov svojej rodiny na vysoké miesta. Uhorská zahraničná politika za Matejovej vlády pozdvihla krajinu na európsku mocnosť a zaistila jej panovníkovi veľký vplyv. Matejovo organizované stále vojsko prevyšovalo disciplínou a školením vojská iných štátov a Matej musel zabezpečiť aj potrebné príjmy na jeho udržiavanie, ako aj na uskutočňovanie veľkorysej zahraničnej politiky. Miesto komorného zisku uskutočnil novú daň z pozemkov, zvanú tributum fisci regii (20 denárov na dvorec). Túto daň platilo, s výnimkou šľachty a duchovenstva, všetko obyvateľstvo. Tridsiatok za tovar, dovezený z cudziny, zamenil korunným clom, ktoré mali platiť všetci obyvatelia štátu, okrem šľachty. Okrem toho vyberal ešte mimoriadnu daň (1 zlatý z každého poddanského dvora), čím získal obrovské príjmy, tvoriace temer polovicu všetkých príjmov.

Pretože sa Matej často zdržiaval mimo hraníc Uhorska, musel sa postarať vhodnou reformou palatinského úradu o zástupcu a posilnenie kráľovskej autority voči stavovskej obci. V smysle reformy mohol palatín svolať v prípade vymretia kráľovského rodu snem, na ktorom mal mať prvý hlas. Palatín bol poručníkom maloletého kráľa, do jeho plnoletosti bol správcom krajiny a všetko obyvateľstvo malo ho poslúchať. Palatín bol nielen miestodržiteľom a zástupcom kráľovým, keď kráľ nebol prítomný v Uhorsku, ale aj hlavným kapitánom, hlavným sudcom a sprostredkovateľom v sporoch medzi kráľom a stavmi.

Matej zamýšľal kodifikovať aj uhorské právo (miesto zvykového práva zaviesť právo písané) a reformou župného súdnictva si chcel naň zabezpečiť svoj vplyv. Matejove reformy neprijímala šľachta s pochopením a tým si vysvetlíme nespokojnosť šľachty a jej pokusy o revolúciu (1467 v Sedmohradsku, 1471 vyhlásenie poľského kráľoviča Kazimíra za uhorského kráľa) za vojny s Českom, keď Matej vykonáva pápežský trest nad Jurajom Podebradským. Podebradský spája sa s poľským Vladislavom, neskoršie českým kráľom a poľské vojsko vniká na východné Slovensko a dostáva sa cez Prešov až k Nitre, kde sa Matej stavia proti Vladislavovi ako českému kráľovi. Poľský vpád opakuje sa ešte r. 1473

a Matej vynakladá značnú námahu, aby vytlačil Poliakov z Uhorska. Prímerím, uzavretým v Spišskej Novej Vsi medzi Uhorskom a Poľskom, poľské vpády na Slovensko napokon prestanú.

Matej obsadzuje vedľajšie krajiny české a dáva sa zvoliť aj za českého kráľa. S Vladislavom sa r. 1478 dohodne v tom smysle, že si ponechá titul českého kráľa a vedľajšie krajiny a v prípade bezdetnej smrti Vladislavovej má pripadnúť k Uhorsku aj Česko. Potom dáva sa Matej do boja s Fridrichom, získava Viedeň, Dolné Rakúsko, časť Štajerská a Korutánska a titul rakúskeho vojvodu. Smrť mu však už nedovolila, aby si vynútil i zvolenie za rímskeho cisára so sídlom vo Viedni.

Vláda Jagellovcov. Matejovi nepodarilo sa zabezpečiť pre svojho nezákonného syna nástupníctvo, hoci sa o to všemožne usiloval. Vznikol zasa zápas o uprázdnený uhorský trón medzi českým kráľom Vladislavom, jeho mladším bratom Jánom Albrechtom a habsburským arcikniežat'om Maximiliánom. Najväčšie nádeje mal Vladislav, a to nielen pre svoju dobrácku povahu, ktorá mohla privolať návrat starých časov, ale najmä preto, lebo značná časť uhorskej šľachty a biskupov predpokladala, že Morava, Sliezsko ako aj Lužica ostanú i naďalej v rámci uhorského štátu. So zvolením Vladislava za uhorského kráľa neuspokojil sa ani jeho mladší brat, ani Maximilián. Ján Albrecht vnikol na východné Slovensko, aby bratovi prekazil cestu do Pešti. Maximilián zasa obsadil okrem iných miest aj korunovačné mesto Stolný Belehrad. Vladislavovi podarilo sa dohodou, uzavretou s Maximiliánom 7. novembra 1491 v Bratislave a značiacou zrieknutie sa všetkých Matejových výbojov v Rakúsku, dosiahnuť právo podržať si titul uhorského kráľa a časť západného pohraničného územia uhorského. Okrem toho bolo Maximiliánovi alebo jeho potomkom zabezpečené nástupnícke právo na uhorský trón po vymretí česko-uhorskej vetvy Jagellovcov. Vladislav túto dohodu potvrdil bez súhlasu uhorského snemu. Keď sa Vladislav dohodol s Maximiliánom, obrátil sa proti bratovi Jánovi Albrechtovi, ktorý bol v januári r. 1492 v bitke pri Prešove porazený pomocou českých žoldnierov a ušiel do Poľska.

Vladislavov vstup na uhorský trón je dôležitý preto, lebo ním sa uskutocňuje personálna únia česko-uhorská bez obavy, že z nej vyplynie užšie spojenie týchto krajín s patričnými následkami.

Vladislavova vláda bola v Uhorsku značne obmedzená volebnými kapituláciami, ktoré mu predložila vyššia šľachta. Vladislav musel sa zaviazat' zachovávať všetky stavovské výsady, práva a slobodu, nezavádzať nijaké novoty, zrušiť Matejove reformy (najmä nežiadať dukátovú daň) a vrátiť Matejom zabrané majetky predošlým majiteľom. Kráľ mal sídlieť v Uhorsku, za radcov mal si zvoliť iba Uhrov a svetské alebo cirkevné hodnosti mal poskytovať iba domácim ľuďom. Okolo kráľa susedila sa družina oligarchov na čele s kráľovským kancelárom (ostrihom-

ským arcibiskupom) a kardinálom T. Bákoczym, ktorého pokladali za druhého kráľa. Keď stredná a nižšia šľachta videla, kam smeruje vývin, usilovala sa zaistiť si istý podiel na správe krajiny, čo vyvolávalo trenice a prejavy nespokojnosti medzi obidvoma vrstvami. Nespokojnosť strednej a nižšej šľachty prejavila sa neochotou potvrdiť dohodu Vladislava s Maximiliánom. Iným prejavom nespokojnosti bola neochota platiť vyššiu daň, ako ustanovily volebné kapitulácie. Táto šľachta útočila aj na šľachtu vyššiu pre uchvacovanie zvyškov kráľovských majetkov a daní. Napokon r. 1495 si nižšia šľachta na sneme vymohla, dostaviac sa ta v prevahe nad šľachtou vyššou, účasť na snemoch, a to tak, že na snem sa nemali pozývať iba zástupcovia župnej šľachty, ale celá šľachta. Táto mala mať právo zúčastniť sa na rokovaníach snemu, ktorý z ohľadu na hmotné postavenie nižšej šľachty nemal trvať dlhšie ako dva týždne. Stredná šľachta vymohla si aj zastúpenie v kráľovskej rade, ktorá na rozdiel od čias Anjouovcov stala sa od r. 1507 nielen ústavnou, ale aj vládnu ustanovizňou, bezprostredne súvisiacou so snemom, a jej právomoc vzťahovala sa na rozhodnutie o krajinských veciach. Kráľovská rada bola 24-členná a mala 16 zástupcov strednej šľachty, 4 magnátov a 4 prelátov.

Stredná šľachta získavala si postupne prevahu nad ostatnými slobodnými vrstvami, diktovala na sneme, obmedzovala finančné zdroje v prospech kráľovskej pokladnice, rozširovala svoju moc v župách, kde hlavného župana vymenoval kráľ. Župan však mohol voliť vicežupana iba so svolením župnej šľachty a z jej stredu. Vicežupan bol prvým úradníkom župy povahy stavovskej, a nie iba zástupcom hlavného župana. Preláti a magnáti boli vyňatí z práva kráľovského súdu a boli podriadení župným súdom.

Upevnenie vlády šľachty v Uhorsku. V otázke nástupníctva na trón nastala r. 1505 zmena tým, že stredná šľachta si vymohla, že uhorský trón nesmie byť obsadený cudzincom v prípade, že by kráľ Vladislav umrel bez mužského potomka. Smluva z r. 1491 bola vyhlásená za neplatnú a najvyšším krajinským kapitánom stal sa r. 1507 Ján Zápoľský, jeden z najmocnejších magnátov. Zápoľský r. 1514 potlačil s brannou mocou, ktorej sám stál na čele, tzv. sedliacke povstanie, ktoré vzniklo v súvislosti s organizovaním križiackeho vojska proti Turkom, ale napokon tiahlo proti pánom. Porážka sedliakov mala za následok, že stredná a vyššia šľachta trvalo si zabezpečila svoje práva nad poddanými, obmedzila úplne ich voľnosť a podriadila si ich v ohľade právnom i súdnom a tým ich uviedla do stavu nevoľníctva. Snem z r. 1514 potvrdil tieto usilovania a stanovil práva i povinnosti sedliakov (pracovať jeden deň v týždni, platiť vrchnosti poplatky, zákaz nosiť zbraň a nemožnosť pre príslušníkov poddanej vrstvy stať sa biskupom).

Verböczyho Tripartitum. Vláda šľachty v Uhorsku mala sa upevniť

kodifikáciou krajinského práva uhorského. Sostavením tejto kodifikácie poveril uhorský snem r. 1507 Štefana Verbőczyho, ktorý tomuto povereniu vyhovel a r. 1514 predložil uhorskému snemu veľké právnické dielo Opus tripartitum iuris consuetudinarii regni Hungariae. Tento Trojdielnik bol výrazom politických snáh strednej a nižšej šľachty uhorskej, zamierených proti kráľovi a vyššej šľachte, a hoci nebol sankcionovaný, predsa ho užívali až do r. 1848. Tripartitum zrovnoprávnilo nižšiu šľachtu s vyššou, ktorá spolu s vyšším duchovenstvom tvorila uhorský národ v politickom slova smysle, s rovnými výsadami, slobodami a právami a bez národnostného rozdielu. Výnimku tu tvoril poddaný ľud, ktorý Verbőczy delil i podľa národnostného hľadiska. Jednota národa bola symbolizovaná svätou korunou uhorskou ako prameňom a studnicou všetkých práv a moci v štáte.

V učení o svätej korune ide o to, že panovníkova moc pochádza z národa, ktorý túto moc preniesol na kráľa. Pojem koruny je viac ako kráľ a stavy, ktoré spolu tvoria právny celok, brániaci vzniku stavovského separatizmu. Sjednotené výsadné vrstvy mali užívať najmä právo oslobodenia od daní, mýt a ciel, vykonávať právomoc nad poddanými, nekonať službu za hranicami. Na zákonodarstve mali sa zúčastniť spolu s kráľom, ktorý mal mať iba toľko moci, koľko mu jej poskytla šľachta. Šľachta mala právo pozdvihnúť sa na odpor voči panovníkovi, čo v neskorších časoch často využívala.

Poddaného nepokladali za príslušníka slobodného politického národa, hoci znášal najviac bremien. Pôda patrila iba šľachte a proti poddaným používaly sa aj ostré trestné opatrenia. Potrestanie sedliactva po Dóžovej vzbure bolo veľmi kruté a nebolo zmiernené, i keď na sneme bolo zastúpené duchovenstvo, požívajúce v štáte značný vplyv. Vedľa náhrady škody, ktorá bola šľachte spôsobená povstaním, zrušením slobody sťahovania boli stanovené povinnosti sedliaka proti pánovi. Poddanská rodina mala okrem uvedených povinností platiť ročite 1 zlatý dane a mesačne mala odvádzať jedno kura. Okrem toho každý rok mala odvieť dve husi a desať poddaných spolu jedno prasa. Z úrody mala sa ročite odvádzať V19 s tým, že dovtedajšie príjmové práva ostávaly nezmenené. Okrem toho platil poddaný portálmi daň, ktorá na Slovensku tvorila $\frac{2}{3}$ majetku. Oproti štátu mal poddaný ešte povinnosť konať bezplatnú naturálnu prácu a musel sa zúčastniť na všeobecnej brannej povinnosti osobne.

Za vlády maloletého Ľudovíta II., o ktorom sa povrávalo, že bol podvrhnutý, vládla v Uhorsku kráľovská rada, složená na rozdiel od nedávnych čias zo 6 magnátov, 6 prelátov a 16 členov strednej a nižšej šľachty, čo značilo zvýšenú účasť vyššej šľachty. Šľachta nedbala o štát a starala sa iba o svoje záujmy. Kráľova moc klesla natoľko, že sa srovnávala s bezvýznamnosťou, najmä preto, lebo kráľ hospodársky utrpel i pre-

najatím ťažby kráľovských baní nemeckým Fuggerovcom a slovenským Thurzovcom. Fuggerovci Uhorsko nepodporovali, ale i proti zákazu snemu, ktorý ich trestal, ho vykorisťovali.

Medzi nižšou a strednou šľachtou, ktorú viedol St. Verbóczy a Ján Zápoľský, a vyššou šľachtou vznikaly rozpory, ktoré sa prejavovali i na snemoch. Šľachta stretávala sa na rozličných dielčích snemoch, tvorila tam zvláštne spolky či konfederácie, ich usnesenia boli niekedy protichodné a tým sa situácia v štáte iba komplikovala. Uhorsko strácalo tým na vnútornej sile, na vnútornom význame a na vonkajšej vážnosti. Situácia začala byť o to nebezpečnejšia, že od r. 1521 začalo znova hroziť turecké nebezpečenstvo.

Bitka pri Moháči. Bitkou pri Moháči r. 1526, v ktorej umrel kráľ a mnohí z vedúcich ľudí, začína sa nové obdobie v uhorských i slovenských dejinách. V tomto období vystupuje slovenský živel značne zosilnený, najmä v mestách, hoci národnostný ráz Uhorska je zastieraný latinčinou a nijako nevystupuje do popredia vo vyšších vrstvách. Latinčina ako diplomatická reč ešte viac stmelovala výsadné vrstvy, ktoré od počiatku XVI. stor. boli jednotnou politicky činnou skupinou.

VII.

OBDOBIE TURECKÝCH VOJEN A NÁBOŽENSKÝCH PREMIEN.

Po moháčskej bitke i proti bratislavskej dohode z r. 1515, ktorá zabezpečovala právo nástupníctva švagrovi umretého kráľa Ľudovíta II. Ferdinandovi Habsburskému, rozvíril sa veľký a dlhotrvajúci zápas o uhorskú korunu. Okrem Ferdinanda, ktorý súčasne zápasil aj o českú korunu a značným finančným ovplyvnením českých stavov ju aj získal, hlásila sa o uhorský trón vedúca osobnosť strednej šľachty, Ján Zápoľský, ktorého majetky boli zväčša na Slovensku (mestá na západnom Slovensku, okrem slobodných miest kráľovských, značná časť Trenčianskej, Turca, Oravy, Liptova, prevažná časť Spiša, Šariša a horného Potisia; v župe Oravskej mal zo všetkých dvorcov 72%, v Liptove a na Spiši 50%, v Trenčianskej 32%). Zápoľskému nešlo o národný štát uhorský, ale o získanie vlády nad Uhorskom podobným spôsobom, ako to predtým robil Ján Huňady. Svoje nároky opieral Zápoľský o majetky, ktoré tvorily takmer jednu desatinu všetkých dvorcov v Uhorsku. Potlačenie Dóžovho povstania urobilo z neho osloboditeľa šľachtického stavu Uhorska, hoci sa mu pripisuje, že práve svojou neúčastou na bitke pri Moháči zaviniť čiastočne jeho katastrofu, sledujúc osobné ciele.

Boj o trón. Ferdinand Habsburský oprel svoje nároky na uhorský trón o rozličné dohovory s význačnými osobnosťami uhorskej šľachty a rady priaznivcov rozmnžoval ešte sľubmi. Zápoľský časové predišiel Ferdinandu a dal sa v Stolnom Belehrade zvoliť za kráľa. Korunováciu vykonal nitriansky biskup Štefan Podmanický a Zápoľský sa potom zmocnil takmer celého Uhorska, keď Turci po bitke pri Moháči na čas ustúpili. Ferdinand nedal sa odradiť týmto stavom vecí a dal svolať do Komárna snem, ktorý ho mal zvoliť za kráľa. Zápoľský však Komárno zaujal a Ferdinand v protive s predchádzajúcimi dohovormi dal sa zvoliť za uhorského kráľa. Uhorsko malo tak naraz dvoch kráľov, no Ferdinandova situácia bola horšia, pretože ovládal iba malý pás krajiny pri jej západných hraniciach.

R. 1527 Ferdinand zmocnil sa prekvapujúcim spôsobom podunajských pevností a mohol 23. augusta vojsť do Budína, ktorý Ján Zápoľský opustil. Počiatkom novembra biskup Štefan Podmanický i Ferdinanda pomazal za kráľa. Zápoľský usiloval sa r. 1528 vyhnáť Ferdinanda z Uhorska cez územie Slovenska, ale pri Košiciach jeho zbrane zlyhaly a musel opustiť

na čas Uhorsko a uchýliť sa do Poľska, odkiaľ po pokusoch získať pre svoju vec podporu západnej Európy obrátil sa na tureckého sultána, ktorý vyhovel jeho žiadosti a podnikol veľkú výpravu do Uhorska. Zápoľský spolu s ním r. 1529 obsadzoval Budín, kde ho znova nastolili na trón a odovzdali mu aj uhorskú korunu. Zápoľský stal sa zato tureckým vazalom.

Rozpadnutie Uhorska. Ferdinand po stroškotaní tureckého náporu na Viedeň zmocnil sa postupne severného Uhorska i Slovenska a napokon uzavrel vo Veľkom Varadíne mier so Zápoľským r. 1538. Podľa tohto mieru každý z oboch súperov mal vládnuť tomu územiu, ktoré práve mal v moci. Pre prípad, že Ferdinand nezanechá dediča, malo jeho uhorské panstvo pripadnúť Zápoľskému. Naopak zasa, po smrti Zápoľského jeho syn mal byť iba spišským grófom. Veľkovaradínskou smluvou rozpadlo sa Uhorsko na dve časti, pričom Sedmohradsku umožňoval sa samostatný vývin. Keď sa J. Zápoľskému narodil syn, chcel mu zabezpečiť uhorský trón a obrátil sa znova na Turecko o pomoc. Turci vtedy definitívne opanovali Budín, založili zvláštny pašalík a ovládli r. 1541 nížinatú časť Uhorska. Keď Ján Zápoľský r. 1540 umrel, Ferdinandovi sa podarilo získať po páde Budína pomoc v západných krajinách a jeho vojská zjavily sa už r. 1542 v Uhorsku, kde sa k nim pripojily i domáce sily vojenské, ktoré sa pokúsily dobyť Budín. R. 1544 prenikli Turci až k Vyšehradu, Novohradu a do pohoria Matranského. Ferdinandovi nepozostávalo nič iné, ako uzavrieť prímerie s dodatkom, že musel odvádzať Turkom 30.000 zlatých vojrovej dane a mierom z r. 1547 potvrdiť na 5 rokov stav, ktorý bol r. 1541. Uhorsko po r. 1547 rozpadlo sa na tri časti: na habsburské Uhorsko, Sedmohradsko pod vládou syna Jána Zápoľského a pod tureckým protektorátom, a na vlastné turecké panstvo. Široký pás od chorvátskych hraníc cez Bratislavu, v oblúku Západných a Východných Karpát patril Ferdinandovi.

Na slovenské územie sústredilo sa uhorské panstvo Habsburgovcov v časoch, ktoré sú v znamení šíriacej sa Lutherovej a Kalvínovej reformácie a ňou vyvolaným rekatolizačným usilovaním. Okrajová poloha Slovenska v susedstve Turkov vystupuje do popredia a určuje ráz slovenských dejín. Slovenské územie, obývané Slovákmi, začína žiť oddelene od maďarského etnického územia a následky toho badať najmä v oživenom ruchu národnom.

Počiatky lutherovského hnutia. Rozvoj Lutherovej reformácie mal priaznivé predpoklady v Uhorsku jednak v stavovských zápasoch už za Jagellovcov, jednak v rozvrate, ktorý nasledoval po bitke pri Moháči. Reformačné snahy prenikly z Nemecka do Uhorska veľmi skoro ako následok vzťahov nemecko-slovenských miest a našly porozumenie aj u niektorých význačných členov kráľovského dvora. Proti prvým vážnejším prejavom Lutherovej reformácie na nátlak pápežského nuncia urobily sa

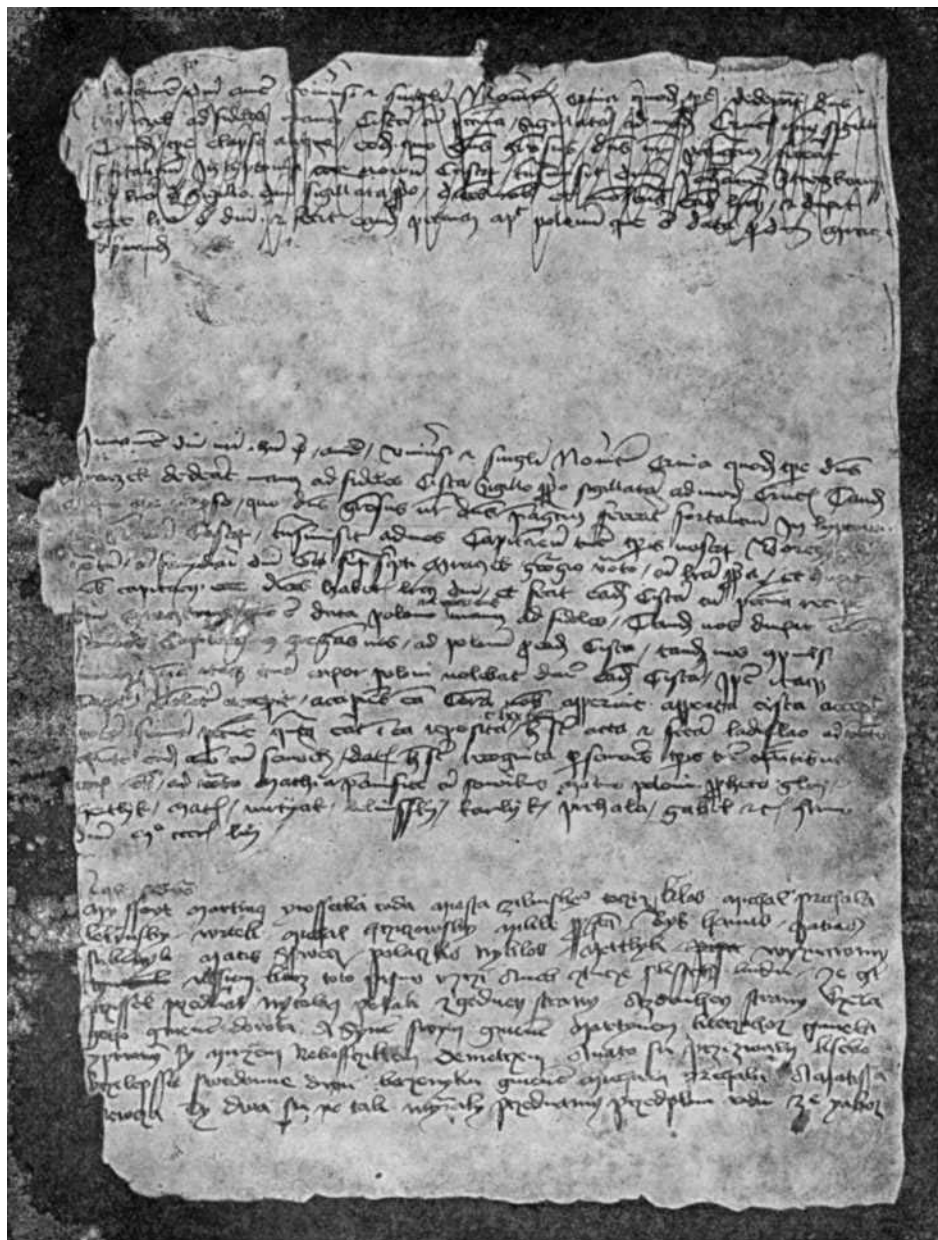

ešte pred r. 1526 opatrenia a uhorský snem usniesol sa na zákonoch, podľa ktorých prívrženci nového učenia mali byť prenasledovaní a ako kacíri na vatre upálení. Všeobecne rozháraný stav predmoháčskeho Uhorska už nedovolil, aby sa tieto zákony stali účinnými prostriedkami boja, ktorý po bitke pri Moháči stal sa pre katolícku cirkev takmer úplne beznádejným, keďže značná časť biskupov ostala na bojišti a súčasne rozvíjal sa zápas o trón, ktorý síce odvádzať pozornosť od vecí náboženských, ale pritom jeho účastníci usilovali sa získať prívržencov nového učenia pre vlastné záujmy, najmä keď išlo o bohatých mešťanov — predovšetkým Nemcov — žijúcich v mestách na Slovensku. Panské rody pridávaly sa veľmi ochotne k hlásateľom nového učenia, najmä ak im išlo o získanie cirkevných majetkov pri ich sekurizácii. S novými náukami sympatizovala aj vyššia šľachta, ovplyvnená humanizmom, ktorá pochopiteľne z hospodárskych dôvodov mala záujmy namierené proti vyšším predstaviteľom cirkevného života v Uhorsku. V nižších vrstvách, po Dóžovej vzbure tak silno potláčaných, vznikali tiež nádeje na zmenu sociálneho postavenia poddaných.

Na Slovensku významnými podporovateľmi nového učenia stali sa najmä Révayovci v Turci (ide najmä o Fr. Révaya, ktorý bol dôverníkom Ferdinandovým a mal dobré styky s českými páňmi) a Thurzovci na severozápadnom Slovensku (predovšetkým Alexius Thurzo, priateľ kráľovnej Márie a Erazma Rotterdamského). Na Pohroní boli to zasa Radvanskovci, v Turci Benickovci, potom kapitán Oravy Mikuláš Kostka, ktorý bol majiteľom aj iných panstiev na severozápadnom Slovensku, v Trenčianskej boli to zasa Ballasovci a iní.

Veľká chyba bola, že Rím, pravdepodobne pre svoj zápas s Lutherom, nejaval veľké porozumenie pre rýchle obsadenie biskupských stolcov v Uhorsku, aby sa tým urobila hať pre šírenie reformácie, ktorá našla ochotných prívržencov i medzi nižším duchovenstvom, ktoré bolo nespokojné so svojím sociálnym postavením. V Trenčíne, Žiline, Trnave, Košiciach, Prešove, Bardejove, v Levoči a inde pôsobili v tomto čase kazatelia už v duchu protestantizmu (známi sú kazatelia J. Henckej z Levoče, bývalý spovedník kráľovnej Márie, O. Fischer, L. Stöckel, vynikajúci pedagóg z Bardejova, D. Modrovius, O. Jakobei, St. Makosinus, M. Radašin a iní).

Nový ostrihomský arcibiskup Várady sa pričínal, aby sa Lutherova náuka nešírila, a vydal niekoľko príkazov v záujme katolíckej cirkvi. Reformačné usilovania v niektorých mestách mali aj ráz sociálny, nakoľko odporcovia reformácie využívali nespokojnosť panského robotníctva a obviňovali zástancov reformácie z roznecovania nepokojov. V dôsledku usnesení augsburského snemu z r. 1555 dochádzalo na Slovensku k určitým formám organizovania prívržencov nového učenia, pričom pôsobili staršie

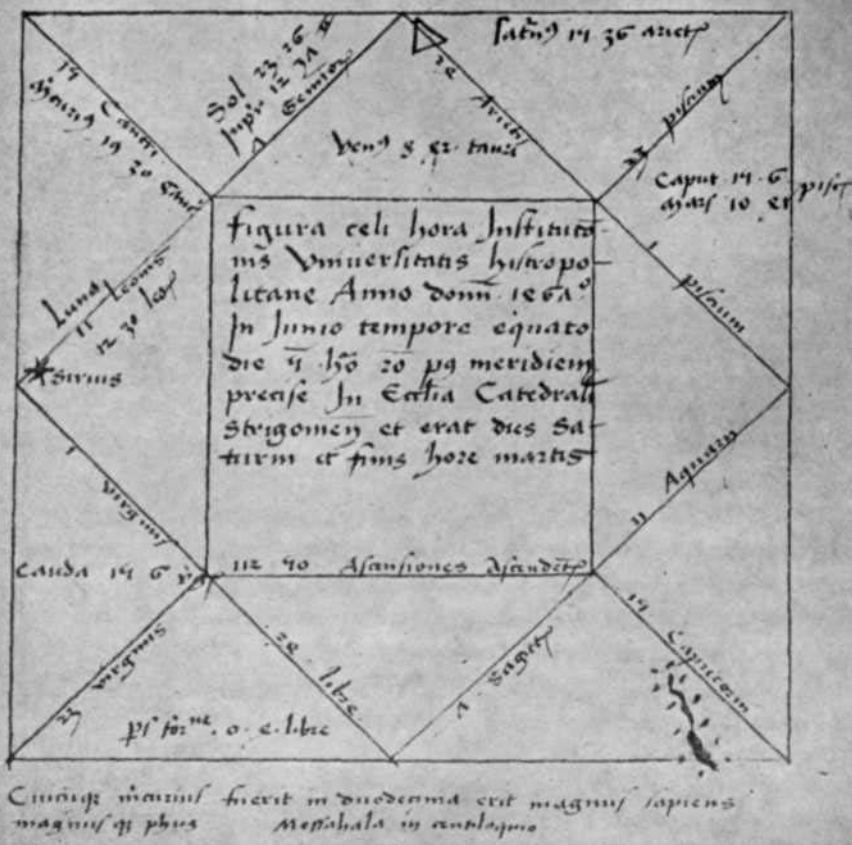
Obr. 38. Kniha žilinská (fol. 98 b). Ukážka zápisov latinských a zápisu slovenského (asi r. 1453).

Operis totius Conclusio Cap. XI.

ed his etiam o hinc mihi expositis fermeq; omnibus
 que ad hanc tantarum rerum considerationem
 pertinent breuiter mea quidem sententia quan-
 tum ad hodiernum usq; diem aut ad inueniendu
 aut ad emendandum exequitus et tempora con-
 ferebant et docendi modus ad comoditatem specu-
 lationis non ad ostentationem accomodatus perebat pertracta-
 tis vdoneum hic modum ac finem. hec est compositio diecuta.

Junij 17 Marcy 1461

Obr. 39. Konštelácia hviezd v deň otvorenia bratislavskej univerzity 5. júna 1467. Ostatná strana kódexu Jána Ptolemaeusa.

Obr. 40. Kráľ Matej. Reliéf z bieleho mramoru. Práca italského majstra z r. 1480—1490.

Obr. 41. Turecký, maďarský, český a nemecký vojak pri zmŕtvychvstani Krista Pána na hlavnom oltári ondrašovskom.

Obr. 42. Šášok s dudami na kachliach banskobystrických. Prechod z XV.—XVI. stor.

Obr. 43. Titulný list hudobnoteoretického diela kremnického Štefana Monetara. Vytlačené v Krakove r. 1513.

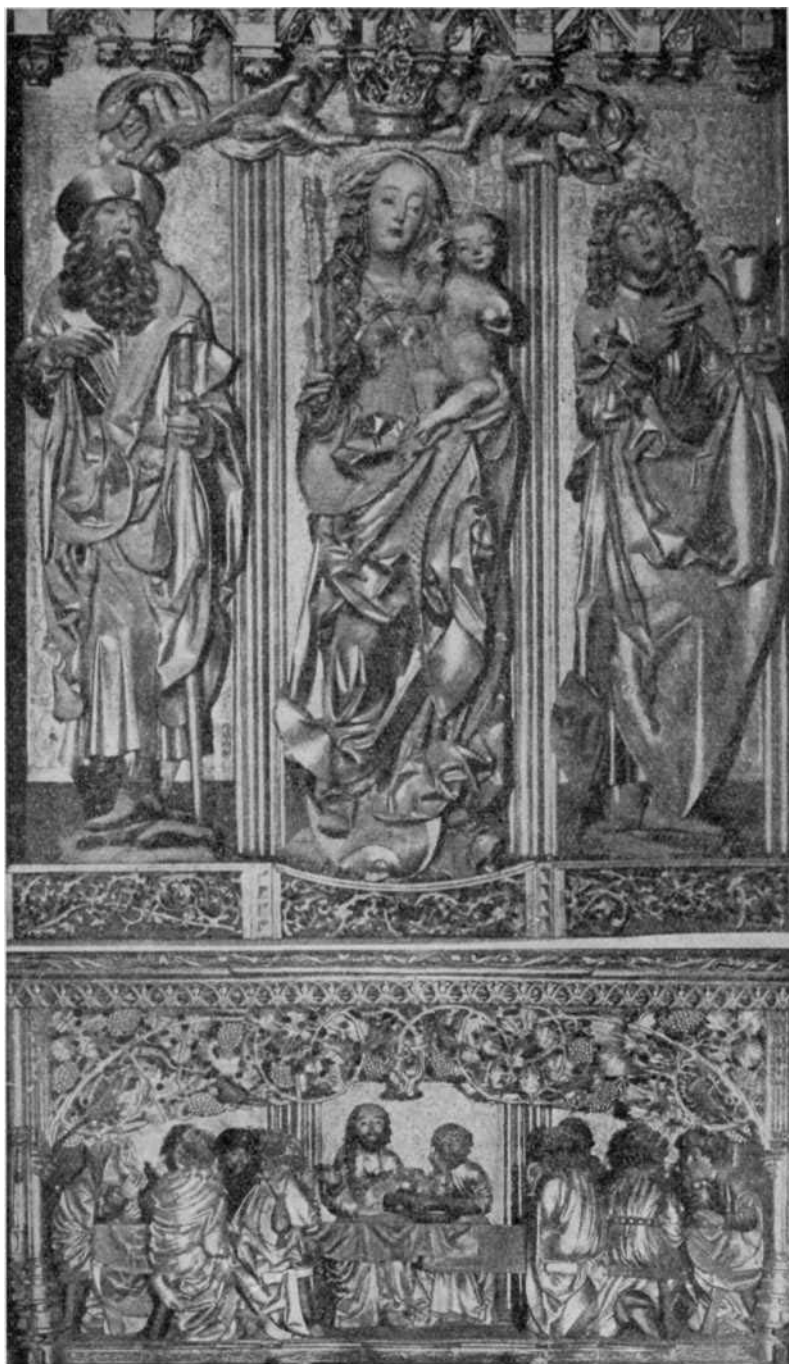

Obr. 44. Erby slovenských zemianskych rodín. Okoličányi (Liptov),
Hadík (Zemplín), Bernolák (Orava).

Obr. 45. Poprava J. Dóžu. Titulný list básnickej práce kanonika
Štefana Taurimsa, vydanej r. 1519, o povstaní Juraja Dóžu.

Obr. 46. Majster Pavol: drevená skriňa a predela hlavného oltára v kostole sv. Jakuba v Levoči z r. 1518.

Obr. 47. Suliman II., vífaz pri Moháči. Medirytina A. Veneziana z r. 1535.

Obr. 48. Dvaja Thurzovci, syn Ján (t 1558) a otec Ján (t 1508) odpočívajú pod náhrobnými kameňmi v levočskom kostole sv. Jakuba.

Obr. 49. Mikuláš Oláh, arcibiskup ostrihomský. Podľa drevorezu D. Hübschmanna z r. 1560.

Obr. 51. Podobizeň Štefana Bočkaja z poč. XVII. stor. od B. Caymoxa.

Obr. 52. Hajdúsi vražajú zľapaných Turkov na kôl. Medirytina J. Houfnegela z r. 1617.

Obr. 53. Nitra. Najskôr z Braunovej kroniky Civitates orbis terrarum, vydanej v Kolíne n. R. r. 1618.

Obr. 54. Gabriel Bethlen na medirytine z r. 1620.

organizačné formy, najmä fraternita spišských miest a spolky miest banských. Odpútavanie sa prívržencov Lutherovho učenia od katolíckej cirkvi dialo sa na Slovensku iba pomaly, intenzívnejšie v mestách ako mimo nich. Na Slovensko prichádzajú noví kazatelia zo susedného Česka a Moravy. Organizačné prejavy luterských snáh na Slovensku treba vidieť i v cirkevných poradách, z ktorých medzi prvými treba spomenúť prešovskú synodu z r. 1546, ktorej usnesenia sú dôležité pre budúci rozvoj reformácie.

Uhorský snem vystupuje proti luterským snahám zákonmi z r. 1548 až 1553, ktoré majú vyplniť Ferdinandovi povereníci. Podnetom k formálnemu organizovaniu luterských snáh na Slovensku bol najmä zák. čl. VI. z r. 1548 o vyhnaní anabaptistov a sakramentárov z majetkov. Na východnom Slovensku prejavuje sa odpor voči katolíckej cirkvi v sostavení vyznania, autorom ktorého bol rektor bardejovskej školy L. Stöckel. Toto vyznanie, v podstate výber z Melanchtonových spisov s odvolaním sa na augsburskú konfesiю, prijaly za svoje mestá Košice, Prešov, Bardejov, Sabinov a Levoča (Confessio Pentapolitana). Táto konfesia bola podaná kráľovi, ktorého snem r. 1522 vyzval, aby sa postaral o plnenie predchádzajúcich snemových uzavretí, žiadajúc pritom od neho i ďalšie uzavretia.

Na východnom Slovensku bol príklon k reformácii značný a väčší počet mladých ľudí odchádza odtiaľ študovať do Nemecka. Reformačné snahy začaly byť hamované príchodom Mikuláša Oláha na arcibiskupský stolec v Ostrihome. Oláh vyzval kňazov, aby prišli na dišputáciu, ale nepochodil.

V dôsledku tohto pokračovania vzniklo potom na strednom Slovensku samostatné vyznanie siedmich banských miest zo 6. decembra 1559, opierajúce sa o Konfesiю Pentapolitanu a vcelku sa s ňou shodujúce. O desať rokov neskôr slúži Konfesia Pentapolitana ako predloha vyznania 24 spišských miest, ktoré boly politicky roztrieštené, ale nábožensky spojené. Všetky tieto vyznania zdôrazňujú ešte súlad evanjelického učenia s katolíckym.

Príchod jezuitov na Slovensko. Arcibiskup Oláh po svojom prvom neúspechu neprestal v boji s luterskými a r. 1559 poslal do Trnavy jezuitov, zaručiac im značné dôchodky. Mali tam založiť školy a vyučovaním hájiť záujmy cirkvi. R. 1560 konala sa v Trnave synoda, známa tým, že na nej sostavili krátky súhrn katolíckeho učenia. Toho istého roku vydáva kráľ Ferdinand nariadenie o vrátení cirkevných majetkov. Novú synodu svolal Oláh r. 1561 do Trnavy, aby určila poslov na Tridentký koncil, po zakončení ktorého r. 1563 uhorský snem obnovil uzavretia predchádzajúcich snemov vo veci úpravy náboženských pomerov. Oláh pozýval r. 1564 i evanjelikov na tretiu synodu do Trnavy, ale evanjelici žiadali si listom štiavnického cubiculária, aby im bola zabezpečená so

strany Oláhovej osobná istota. Keď však toto nedosiahli, odmietli ísť do Trnavy, i keď ich za to kráľ Ferdinand pokarhal.

V ďalšom vývine reformácie na Slovensku dôležité bolo rozčesnutie evanjelikov na dve vetvy, a to na lutherskú a kalvínsku. Kalvínska vetva rozšírila sa najmä na východe habsburského Uhorska, v kraji potiskom a v Sedmohradsku. Cirkevnú organizáciu lutherských evanjelikov zvolily tzv. fraternity (lublovska, dve hornádske, dve popradské, dunajecká, spišská a banská), zvolenské, gemerské, banské a trenčianske mestá. Od polovice XVI. stor. vzniká širšia organizácia, akési okolie či superintendencia na území ostrihomského arcibiskupstva, ktorá mala základ i v národnostnom rozdelení obyvateľstva (superintendencia matúšovská), ale ešte vo sväzku cirkvi rímskokatolíckej. Hodnostári katolíckej cirkvi potvrdzovali i protestantských seniorov, volených kontuberniami. Evanjelickí veriaci museli odvádzať poplatky i desiatky katolíckym biskupom.

V školstve dosiahli evanjelici značné úspechy. Školy boli rozšírené na celom Slovensku. Možno rozoznávať dvojaké školstvo: mestské a zemianske. Vtedajšie školstvo stálo nielen pod silným vplyvom súčasných pedagogických smerov zahraničných, ale aj pod vplyvom jezuitských náuk, ktoré stály v službe protireformačných snáh. Reformačné snahy na Slovensku neboly zbavené rozličných sporov rázu konfesijného, ktoré boly predmetom rokovaní na občasných synodách jednotlivých seniorátov, sdružujúcich prívržencov lutherskej náuky v značnejšom okruhu, obyčajne v rozsahu župy.

Kým za vlády Maximiliána II. mali protestanti určité výhody a nakladalo sa s nimi zhovievavo, situácia za vlády jeho nástupcu Rudolfa II. sa zmenila. Keď bol dočasným správcom ostrihomského arcibiskupstva Telekdy, vládol úmysel odstrániť cudzie živly z kňazstva a preskúmať spôsobenie evanjelických kňazov. Telekdy preto pozval kňazov z Turca, Liptova, Nitry a Trenčína, spolu s niektorými páňmi a poddanými na poradu a údajne mu išlo o to, aby odstránil nevysvätených kňazov. Zjavné prenasledovanie evanjelikov v prvých dvoch desaťročiach vlády Rudolfa II. nebolo. Nedorozumenia nastaly až v rokoch 1582—87 prijatím reformy kalendára, ktorú evanjelici prijali len na základe kráľovej autority, a nie na základe pápežskej buly, ktorá túto reformu vyhlásila.

Nové obdobie vo vývine evanjelickej cirkvi na Slovensku nastalo r. 1586, keď sa arcibiskupovi Drachkovichovi podarilo vymôcť vo Viedni povolenie, aby osadil v Uhorsku znova jezuitov. Rudolf II. nielen že povolil ich osadenie, ale daroval im aj turčianske prepoštvstvo s majetkami a právami, ktoré boly určené na iný cieľ. Príchod jezuitov do Uhorska (ich prvý pobyt skončil sa s neúspechom a ich odchodom) vyvolal značné nepokoje a evanjelici žiadali, aby činnosť jezuitov bola obmedzená. To sa nestalo, ale naopak, došlo k boju medzi obidvoma stranami, pričom

tento boj prebiehal pod vplyvom vývinu medzinárodných pomerov, najmä pod vplyvom Španielska a Turecka.

K výbuchu náboženskej nespokojnosti u evanjelikov v Uhorsku došlo r. 1603 v Košiciach. Rudolf II. nariadil vtedy Košičanom, aby odovzdali katedrálu sv. Alžbety, ktorú evanjelici mali už 50 rokov, jágorskému biskupovi, ktorý po obsadení Jágra Turkami odtiaľ odišiel. 21. januára r. 1604 cisársky generál Barbiano odňal lutherským 28 dedín na východnom Slovensku, z ktorých dal vyhnáť evanjelických kňazov a *zakázal* evanjelické bohoslužby. Spišský biskup Pethő nasledoval Barbianov príklad v Levoči, ale bez úspechu. Rudolf II., keď mu vyčítali postup proti Košiciam, ohradil sa tým, že sa nedotkol šľachtických práv a v mestách vraj evanjelici práva nemajú.

Keď uhorský snem rokoval o rozličných veciach a nespomínal v schválených zákonoch náboženské veci, Rudolf pridal k zákonom článok, ktorým potvrdzoval staré uhorské protikacírske zákony zo XVI. stor. a snemom prikázal, aby sa viacej nezaoberaly náboženskými vecami.

Bočkajovo povstanie. Rudolfov postup rozhorčil uhorskú šľachtu, ktorá sa postavila panovníkovi na odpor. Na čelo nespokojných postavil sa Štefan Bočkaj a Barbian mal ho preto ako zradcu zatknúť a zhabať mu majetok. Bočkaj stal sa vodcom hnutia, ktoré malo predovšetkým ráz politický, ale pritom aj náboženský. R. 1604 podarilo sa mu poraziť cisárskeho generála Belgiosa a snem v Serenči sveril mu vládu nad Sedmohradskom i nad Uhorskom a vyslovil rovnoprávnosť evanjelického a katolíckeho náboženstva. Bočkaj si nezískal všeobecnú sympatiu a podporu, a najmä mestá sa obávaly, že sleduje svoje osobné záujmy, nezastáva sa záujmov náboženských a že drží s Turkami. Po ovládnutí Slovenska postupoval Bočkaj na mesto Skalicu a na Moravu a nikde sa nestretol s odporom, dokonca ani Jethurzov sa mu nepostavil na odpor.

Tieto úspechy pohly panovníka, aby sa s Bočkajom dohodol, ale márne. Bočkaj na sneme v Krupine r. 1605 uzákonil 15 zákonných článkov, z ktorých dva týkali sa náboženských otázok (rovnoprávnosť katolíkov s evanjelikmi a vyhnanie jezuitov z Uhorska). Pre Rudolfovu neústupnosť uhorský snem r. 1606 zvolil za kráľa Mateja, ktorý uzavrel vo Viedni s Bočkajom mier, ktorým bol zrušený 22. článok zákona z r. 1604, potvrdzujúci protikacírske zákony zo XVI. stor.

Náboženský mier r. 1606. Náboženským mierom z 23. júna 1606 bola zaistená rovnoprávnosť náboženská a sloboda vierovyznania všetkým stavom a rodom krajinským, veľmožom, zemanom, slobodným mestám, ako aj hraničnému vojsku. V náboženských otázkach nesmel im nikto prekážať, dokonca ani kráľ nie, pričom sa v plnej miere rešpektovaly záujmy katolíckej cirkvi. Túto mierovú dohodu potom r. 1608 na sneme v Bratislave uzákonili, keď kráľ Matej viedenský mier podpísal a korunovali ho

za uhorského kráľa. Evanjelici si vymohli, že náboženská sloboda sa má vzťahovať i na mešťanov mestečiek a na poddaných, nakoľko žili na majetkoch vrchnosti iného vierovyznania. Prakticky to však nebolo veľmi účinné.

Bočkajovo povstanie, viedenský mier a usnesenia uhorského snemu z r. 1608 neznačia len vyvrcholenie reformácie na Slovensku a v Uhorsku, ale značia súčasne aj začiatok boja uhorských stavov proti nezákonnostiam habsburskej dynastie. Boje, ktoré sa začínajú pokusom o dobytie Košíc cisárskymi vojskami, nie sú iba v znamení náboženského zápasu, ale majú aj ráz zápasu stavovského, protihabsburského, proti absolutizmu a za nezávislosť Uhorska.

V čase, keď sa na sneme v Bratislave r. 1608 uzákonila náboženská rovnoprávnosť, zjavil sa v Uhorsku súčasne jeden z najvášnivejších odporcov protestantizmu, Peter Pázmány s protikalvínskym pamfletom. Proti uzavretiam uhorského snemu ešte pred ním protestoval jeho predchodca arcibiskup Forgách, nepriateľ nového kráľa Mateja, ktorý spôsobil, že uhorský snem svoju rovnoprávnostnú zásadu náboženskú rozšíril aj na oblasť verejnoprávnu.

Protireformačné dianie dostáva sa od r. 1608 predovšetkým do jezuitskej rehole, ktorá môže síce ostať v Uhorsku, ale podľa usnesenia snemu nemôže mať majetok. Katolíci i evanjelici stali sa odteraz na čas rovnocennými partnermi v zápase, ktorý bol dlhý a napokon sa skončil porážkou evanjelikov a víťazstvom katolicizmu v Uhorsku.

V dôsledku snemových usnesení, podľa ktorých katolíci a evanjelici mali rovnaké právo pri voľbe palatína, ktorého z dvoch katolíckych a z dvoch evanjelických kandidátov menoval kráľ, r. 1609 za palatína zvolili prívrženca protestantov Juraja Thurzu. Radcom v náboženských veciach bol mu Eliáš Láni, známy z predchádzajúcich náboženských bojov v evanjelických kruhoch a vyznavač jednoty vierovyznaní medzi lutherskými a kalvíni.

Žilinská synoda. Po rozpustení uhorského snemu svolal Juraj Thurzo na júl r. 1609 synodu, zdá sa však, že bez úspechu. Poslanie, ktoré mali vtedy na myslí svolávateľa synody, splnila iba synoda, svolaná na budúci rok do Žiliny. Na synode, ktorú svolal palatín Thurzo, mala sa zúčastniť šľachta z 13 stolíc, slobodné kráľovské mestá a kontuberniá, ktorých bolo jedenásť. 28. marca r. 1610 otvoril synodu palatín Juraj Thurzo, ktorý pripomínal potrebu oslobodenia sa od pápežského jarma. Žilinská synoda sa usniesla, že zriadi tzv. superintendencie. Územie 10 západouhorských žúp bolo rozdelené na tri superintendencie na čele so superintendentmi. Do prvej superintendencie boli zadelené župy: Liptovská, Oravská a Trenčianska so superintendentom Eliášom Lánim. Do druhej superintendencie patrili Turiec, Novohrad, Zvolen a Hont so superintendentom Samuelom